

TANULMÁNYOK A VILÁGHÁBORÚ DIPLOMÁCIÁJÁBÓL

ÍRTA

DR. LAJOS IVÁN

PÉCS, 1938

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCS.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

Felelős kiadó: Dr. Lajos Iván.

Előszó.

A világháború diplomáciai eseményei a külföldön még ma is az érdeklődés előterében állanak. Napról-napra újabb munkák és kisebb tanulmányok próbálják megvilágítani a homályban maradt részleteket. A mi közönségünk evvel szemben tájékozódását a világháború nagy eseményeiről úgyszólván kizárólag újságjainak helyel-közzel megjelenő tendenciózus híreiből, vagy a legjobb esetben is a legkönnyebben hozzáférhető német irodalom termékeiből nyeri. Ez utóbbiak viszont, különösen a legújabb időkben, csaknem maradék nélkül a tényeknek tisztán napipolitikai célok szolgálatára visszavezethető eltorzításával, sőt nem egyszer meghamisításával tündökölnék. Riasztó példáját nyújtják ennek Zarnow Gottfried német publicistának újabban napvilágot látott és nálunk is meglehetősen elterjedt pamfletjei. Az európai politikai helyzet nagy változásai ismét felszínre vetették ugyan itthon is a Monarchia feldarabolásának nagy kérdését, de közönségünk úgyszólván kivétel nélkül *egyedül* a nyugati nagyhatalmak „ostobaságának“ számlájára írja ezt és még csak megismerni sem törekszik e sorsdöntő eseményeket, *a nyugati hatalmak nagy erőfeszítéseit* — még a legutolsó pillanatban is — *a Monarchia fenntartása és megnyerése érdekében*. Nálunk jelszavak befolyásolják e kérdések objektív vizsgálatát és alig találunk embert, aki mélyebben próbálna hatolni az események ismeretében és komolyan látna tanulmányozásukhoz, melyet pedig ezek *már csak tanulságaiknál fogva is*, feltétlenül megkövetelnek. Ezt a célt szolgálja jelen tanulmányom, melyben a nagy háború néhány legkevésbé ismert kérdését szeretném tisztázni és főként az antant politikájának a Monarchiával szembeni irányát óhajtom a békekísérletek egyes mozzanatain keresztül közönségünk elé tárni.

I.

Őszinték voltak-e az olasz béketapogatódzások 1917-ben,

Egész kétségtelen, hogy Sixtus herceg békeakciója második fázisának idején Károly király és külügyminisztere Olaszországgal szembeni magatartásukat nem kis részben a Svájc-ból érkezett hírekre és az olasz vezérkar megbízottainak békeajánlatára alapították, mely azután végeredményben az akció meghiúsulásának egyik tényezőjévé vált. Ennek következtében a békekísérlet minden történésze több-kevesebb részletességgel szintén kitért vizsgálódásai közben az olasz tapogatódzások ismertetésére, de általánosságban nem hittek őszinteségében. Pusztá taktikai fogásnak minősítették csupán, melynek egyedüli célja a fenyegető egyesült osztrák-magyar-német támadás elhárítása volt, de amely mögött csak némileg is komoly béke-szándék soha, egy pillanatig és a legkisebb mértékben sem húzódott volna meg. A világháború brit diktátora Loyd George evvel szemben még 1914-ben megjelent emlékirataiban is az olasz király és Cadorna vezérkari főnök őszinte békevágyát és ennek elérésére irányuló komoly kísérletet vélt felfedezhetni az akció mögött. Magam is ezen felfogást vallottam már 1935-ben Károly király életéről és politikájáról írt munkámban¹ és az azóta nyilvánosságra jutott adatok, ha három évvel ezelőtti ismertetésem némi helyesbítésére kényszerítenek is, ez csak a szereplő személyiségek nevére és egyes egészen alárendelt jelentőségű részletekre vonatkozhatnak, de semmiesetre sem érzem szükségességét annak, hogy könyvemben lefektetett felfogásomat revízió alá vegyem, sőt inkább még jobban alátámasztva látom azt. Szükségesnek tartom azonban ezen kérdésnek, korábbi felfogásomnak részletesebb, különálló vizsgálá-

tát, illetőleg igazolását, mint ahogy ez annak idején munkám-ban ennek szerkezeti egységére és témájára való tekintettel lehetséges volt.

Nézzük tehát mindenekelőtt magukat a száraz eseményeket, úgy, ahogy ezek képét, sajnos, még mindig korántsem teljes anyagunk alapján rekonstruálni módunkban van. Fester Richárd korábban hallei, jelenleg müncheni egyetemi tanár legújabbban a kérdésre vonatkozó több német okmányt tett közzé,“ amelyek *semmiesetre sem tartalmazzák azonban még a teljes német anyagot sem* és talán még inkább sajnálatosnak kell tartanunk azt, hogy a Ballplatz vonatkozó anyagából úgyszólván semmi sem áll rendelkezésünkre. E tekintetben ma sem tudunk többet, mint amennyit királyunk és Czernin Erdődy útján Sixtusszal közöltetett, de amelyek a legnagyobb mértékben hézagossá képet nyújtanak csak az olasz megbízottaknak az osztrák tényezőkkel folytatott tárgyalásairól. Festernek azt *a semmivel alá nem támasztott* nézetét azonban, hogy[^]adorna bizalmi embere a Monarchia berni követségével nem is lépett volna egyáltalában összekötetésbe és a páрмаi herceggel közölt ezen részletek csupán királyunk és Czernin fantáziájának szüleményei lettek volna, el nem fogadhatjuk. Királyunk és külügyminiszterének ezirányú ismételt közlései Sixtushöz a legkisebb kétséget sem hagyhatnak fenn ebben a tekintetben, mert egyiküknek sem állott érdekében költeni a szóbanforgó részleteket, *lévén az akció lényegének megítélése szempontjából egészen közömbös az, hogy vájjon az olasz ajánlatok csak Németország közvetítésével vagy közvetlenül is közöltettek-e az osztrák-magyar külügyminisztériummal?*

Az olasz nagy vezérkar tapogatózásainak első fecskéje 1917 február 9-én érkezett a Wilhelmstrasse kezeihez. Ezen a napon elküldött táviratában ugyanis Romberg berni német követ arról értesítette kormányát, Simson követségi titkár február 10-én Berlinbe érkezik, hogy Olaszország magatartásáról jelentést tegyen. Simson másnap tényleg személyesen kért Berlinben a külügyi hivataltól engedélyt arra, hogy javaslatainak átvétele végett Carbone olasz vezérkari tiszttel felvehesse az érintkezés fonalát. Zimmermann külügyi államtitkár örömmel adta meg hozzájárulását a tervhez és még február 10-én arra utasította a berni német követséget, Simson megbízásából

közölnék Cadorna bizalmi emberével, hogy Berlinben érdeklődnek az akció iránt. Az érintkezés felvétele megtörtént tehát, de a tárgyalások ezen stádiumáról semmit sem tudunk. Csak egy hónappal később, március 9-én jelentkezik újból Simson Romberg megbízásából Berlinben, hogy „ugyanazon ügyről, mint négy héttel ezelőtt“ jelentést tegyen. Bethmann Hollweg birodalmi kancellár március 16-i bécsi látogatása alkalmával közölte azután az osztrák-magyar külügyminiszterrel, hogy a legközelebbi jövőben az olasz király részéről különbéke ajánlat várható. Egyszersmind arra is kérte azonban ezt, hogy közlését csupán tudomásul vegye, de uralkodójának ne tegyen említést róla. Ennek megfelelőleg a március 26-i berlini találkozón Czernin szöbáhozva a dolgot kijelentette, hogy a német kancellár kívánsága értelmében császáriját nem értesítette a várható olasz ajánlatról, annál is inkább, mert röviddel ezelőtt az uralkodó odanyilatkozott vele szemben, inkább elpusztul, mintsem hogy a Monarchiának akár egy négyzetméternyi területét is átengedje az olaszoknak. Ugyanezen a napon azonban Romberg az alábbi táviratot intézte a német külügyminisztériumban az osztrák-magyar ügyek referenséhez, Bergen követhet:

„Simson jelenti: Az egyetértés az érintkezés felvételére Béccsel az Ön által javasolt úton elérve. Előzetes, kétségtelenül erősen redukálható feltételekként a következőket jelölték meg: Trient, túlnyomó befolyás Istriában, melynek fejében Valona birtokáról tárgyalni lehetne. Trientet *conditio sine qua* nőnként jelezték. Ellen javaslatainkat a legsürgősebben várják. E tárgyalási alap elfogadása esetén a különbéke 14 napon belül megköthető volna, mely a túloldal véleménye szerint feltétlenül az antant összeomlását vonná maga után. *Határozottan számolnak közvetlenül küszöbön álló és általunk támogatott osztrák offenzívával, amely természetesen lehetetlenné tenné a további tárgyalásokat.*“

Zimmermann külügyi államtitkár még aznap elküldött válaszában a közölt feltételeket érthetetleneknek mondta. Aziránt érdeklődött, hogy mit értenek az olasz megbízottak Trient és az istriai túlnyomó befolyás alatt? Kérdezte továbbá, vajjon Zürichben tartózkodik-e olasz részről tárgyaló fél, mert ez esetben értesíthető volna, hogy a német kormány kész Bergen követet a tárgyalások lefolytatására Svájcba küldeni.

Március 27-én Romberg az alábbi táviratban válaszolt:

„Trient alatt Trentinot Trient városával együtt kell érteni. Hogy az istriai túlnyomó befolyás alatt mi értendő, nem mondták meg, mert bizalmi emberünk (Simson) *az ilyen természetű koncessziók minden lehetőségét már eleve visszautasította*. Tárgyalófél csak Bécs elvi állásfoglalása után jön. Bergen követ kiküldetése ezért még nem szükséges.“

E távirat beérkezte után március 30-án Zimmermann Wedel gróf bécsi német nagykövet útján a Ballplatzhoz fordult. Táviratából kitűnik ugyan, hogy Wedelt a zürichi tárgyalások menetéről Berlinből állandóan informálták, de ezen közbeső tájékoztatások tartalmáról semmit sem tudunk, ami már önmagában is fényesen igazolja, hogy mennyire hézagos volt az anyag, melyet a birodalmi gyűlés vizsgálóbizottságával az összeomlás után a külügyminisztérium közölt és amelyhez a bizottságban helyetfoglaló barátai támogatásával hozzájutva, Fester professzor 1937-ben megjelent tanulmányában nyilvánosságra hozott. Zimmermann Wedelhez intézett utasításában Czernin válaszának beszerzését kéri Romberg március 27-i fentebb idézett jelentésére. A kancellár részére készített távirat tervezetében a következő formulát javasolta: „Bécs kölcsönös határkiigazítások alapján kész tárgyalásokba bocsátkozni“, de Bethmann Hollweg széljegyzetében a tanácsadást mellőzendőnek vélte, nehogy Bécs avval válaszoljon, hogy „kész Trentinó átengedésére, ha mi Szilézia egy darabját odaadjuk neki. Ezen alternatíva elé nem szabad engedni magunkat állítani, különösen addig nem, míg nincs megállapítva, vajjon komoly-e az olasz tapogatózás?“ Nem értette továbbá Romberg táviratának a Béccsel való érintkezés felvételéről szóló második részét sem, melyet azonban Romberg március 31-én a következőképpen magyarázott meg: „Kijelentettük, hogy Béccsel való előzetes érintkezés felvétele nélkül nem tárgyalhatunk. Ehhez az ellenpárt hozzájárult, de tárgyaló felet csak Béccsel való elvi egyetértés után akar küldeni.“

Czernin válaszát április elsején közölte berlini nagykövetség Stumm helyettes külügyi államtitkárral. Ez kiemeli, hogy a Monarchia Olaszország részére területi engedményeket nyújtani nem hajlandó, de a statusquo ante bellum elve alapján kész Rómával tárgyalásokat kezdeni. A külügyminiszter vála-

szát annál csodálatosabbnak volnánk hajlandók tekinteni, mert ugyanezen napokban a királyhoz intézett memorandumában Czernin kifejezetten számolt a Monarchiának az olaszokkal szembeni területi veszteségeivel³ és mert még az április 3-i homburgi találkozó előtt Wedel gróffal szemben azon reményének adott kifejezést, hogy Németország Briey ellenében hajlandó lesz Elzász-Lotharingia nagy részét Franciaországnak átengedni, annál is inkább, mert Ausztria-Magyarország ugyancsak kész a béke elérése érdekében akár Galíciáról, akár Dél-Tirolról lemondani.⁴ Magatartását egyedül avval magyarázhatjuk, hogy végleges és általános békére törekedvén, a Monarchia területi engedményeit szoros junktumba kívánta hozni a német áldozatokkal és szövetségesünkre nagyobb nyomás gyakorolhatása végett *Németországgal szemben* csak ennek hasonló engedékenysége fejében mutatkozott késznek területi áldozatok meghozatalára. Magukról az olasz tapogatózásokról azonban — miként azt Polzer gróf emlékirataiból tudjuk — csak április 2-án, tehát egy nappal Berlinbe küldött hivatalos válasza után, Homburgba való utazásuk közben értesítette Czernin először uralkodóját.⁵

Romberg április 10-i válaszában arra utalt, hogy amennyiben Bécs választát Simson Carbone tudomására hozná, egészen kétségtelenül olasz részről a legnyersebb formában és végérvényesen megszakítanák a tárgyalások fonalát és a különbéke reményét egy csapásra el kellene temetnünk. Zimmermann Bernbe küldött másnapi táviratában úgy vélte ugyan, hogy „az eddigi olasz részről közölt feltételek eleve kizárják a sikert“, de azon reményének adott kifejezést, hogy „Bécs kölcsönös határkügazítások tervének esetleg megnyerhető volna“. „További koncessziókra — folytatja azután Zimmermann — nevezetesen Trentino átengedésére Bécsset már csak azért sem beszélhetjük rá, mert az osztrák-olasz különbéke lehetőségével szemben szkeptikusak vagyunk és biztosra kellene várnunk, hogy Bécs azon esetben, ha Olaszországgal Trentino lemondása fejében létrejönne a béke, a Franciaországgal való kiegyezés elérése érdekében Elzász-Lotharingia jelentékeny részéről való lemondást kívánná tőlünk. Nincs ellenben semmiféle aggodalmam annak a tárgyalóféllal való közlése iránt, hogy készek volnánk a külön megegyezésre irányuló olasz kívánságokat Bécsben tá-

mogatni, ha Itália a statusquo-val, kölcsönös határkiigazítások mellett megelégednék.“⁶

Bár ez a közzétett német aktákból ki nem tűnik, de valószínűleg ezen válaszról értesülve keresett azután nexust az olasz király és Cadorna megbízottja az osztrák-magyar katonai és politikai tényezőkkel, úgylátszik hogy Einem berni katonai attasénkkal és Maurig zürichi főkonzulunkkal. Károly királynak és Czerninnek a páрмаi herceggel szembeni közlése szerint ugyanis körülbelül egy héttel előzte ez meg az antant államférfiáinak Saint- Jean-de-Maurienne-ben 1917 április 19-én történt találkozóját. Az osztrák-magyar követségnek tudomására hozott olasz feltételek szintén Trentinora és Aquileára szorítottak, Trieszt és Montfalcone ellenben a trieszti vasútvonallal együtt továbbra is a mi birtokunkban maradt volna. Az akciót egyébként az olasz megbízottak *a hadsereg nyomott hangulatával és a forradalom kitörésétől való félelemmel okolták meg*, hangsúlyozva, hogy ezt maga a király és Cadorna kezdeményezték, Tittoni és Giolitti pártjával egyetértésben, de Sonnino megkerülésével. Károly király e feltételeket tudomásul vette, de az érdemleges válasz megadását arra az időre halasztotta, midőn a nyugati hatalmaktól sógora közvetítésével választ kap március 24-i levelében foglalt békeajánlatára nézve. Mikor azonban május elején Sixtus Erdődy útján közölte vele Ribot válaszát, mely a saint-jean-de-mauriennei találkozó után Trentinoban és Triesztben és Loyd George-ét, aki Trentinoban, Dalmáciában és a dalmát szigetekben jelölte meg Olaszország részére nyújtandó területi engedmények minimumát, válaszában tüstént értesítette sógorát az olasz ajánlatok tartalmáról és a vele folytatott újabb személyes megbeszélése után, május 9-i második levelében teljesen ezek alapjára helyezkedve tette meg ajánlatát az olasz területi igényekre nézve.

Fester szerint a márciusi tárgyalások tartalmából kétségtelen, hogy az olasz követelések már ekkor is „alig különböztek“ a londoni szerződésben lefektetett olasz igényektől. Az, hogy Carbone Trient átengedését *conditio sine qua non*-ként jelölte meg, szerinte csupán úgy értelmezhető, hogy megbízója Trientnek magától értetődő átengedésével nem elégednék meg. Ezt május elején már királyunk és Czernin is világosan tudták és így információik Sixtushoz tudatos félrevezetések voltak, ha ezek a

a közölt formában egyáltalában megtörténtek és nem csupán a páрмаi herceg találta fel őket a nyugati hatalmak államférfiainak.

Ezt az okoskodást azonban az igazat megvallva, nem egészen értem. Nem beszélve arról, hogy a március 27-i Romberg-féle táviratban foglalt maximális követelés is *mértföldes mérszességben* marad el az 1915-ös londoni szerződés olasz aspirációi mögött, egy *minimális követelés* felállítása valamilyen tárgyalás folyamán a logika legelemibb szabályai szerint azt jelenti, hogy *ez a végső határ*, ameddig az engedékenységekben elmenni hajlandók vagyunk, de semmiesetre sem jelenti azt, hogy a megegyezés csak ennél összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételek mellett lesz elérhető. A Fester által közölt március 27-i távirat a lehető legvilágosabban mondja ezenkívül, hogy Trentíno átengedésén kívül a másik feltételt, t. i. az ístriai túlnyomó befolyás biztosítását a német megbízott mindjárt a kérdés felmerülésekor már eleve tárgyalhatatlannak mondotta, hangsúlyozva, hogy ennek teljesítéséről még csak beszélni sem lehet. E tény viszont egyáltalában nem gátolta meg az olasz megbízottat a hivatalos tárgyalások megindításának további forszírozásában, világosan dokumentálva azáltal, hogy megbízója *kész olyan tárgyalásokba is kezdeni*, mely Trient birtokán kívül más területek megszerzésének reményével a legkisebb mértékben sem kecsegteti őt. A későbbi táviratváltások is határozottan a mellett szólnak végül, hogy a berni német követség is, Carbone val folytatott eszmecsereik alapján, Trentíno átengedésében látta a kérdés súlypontját, mely ha Ausztriától elérhető volna, feltétlenül lehetne számítani a sikeres tárgyalások megindítására. Evvel ellenkező válasznak az olasz megbízottal való közlése ellenben nyomban a megbeszélések azonnali nyers és végleges megszakítását vonná maga után.

A legérdekesebb azonban a dologban az, hogy ezen állítását a német professzor maga üti agyon az egész akció megítélésére vonatkozó egyik korábbi megjegyzésével. Azt állítja ugyanis, hogy az olasz vezérkar akciója pusztán taktikai fogás volt csupán Cadorna részéről, azon *egyedüli céllal*, hogy a küszöbön állónak tartott közös német-osztrák-magyar egyesült offenzíva tervének elejtésére bírja a központi hatalmakat, mert attól tartott, hogy *a nyugati német csapatok visszavonása* és így a front

megrövidítése következtében felszabaduló német erő segítségével a Monarchia döntő támadásba kezd délnyugati frontján és ennek a szellemében megrendült olasz hadsereg képtelen lesz sikeresen ellenállni. Csodálatosképen Fester nem veszi észre, hogy amennyiben az egész akció mögött *kizárólagosan az általa megjelölt cél*, t. i. a fenyegető ellenséges támadás elhárításának vágya húzódott volna meg, úgy az olasz hadvezetőség részéről a *legnagyobb esztelenség* lett volna olyan feltételekkel állani elő, amelyeknek elfogadásáról vagy akárcsak egy pillanattig tartó komoly megfontolásáról a Monarchia akkori katonai helyzetében álmodni sem lehetett. Cadornának *biztosan számítania kellett arra*, hogy ilyen természetű feltételek előterjesztése a Monarchiát azonnal az érintkezés haladéktalan megszakítására fogja késztetni és egy percig sem fog gondolni arra, hogy egy hasonló eredménnyel kecsegtető tárgyalás sikere érdekében elálljon az olasz front egyébként biztosra vett megtámadásának tervétől. Festernek e két állítása tehát önmaga zárja ki egymást, és aligha lehet más céljuk, mint hogy az eleve való teljes sikertelenség jegyébe öltöztesse királyunk békeakcióját.

De ha nem is fogadhatom el a müncheni professzornak az olasz követelések terjedelméről való nézetét, a rendelkezésünkre álló adatok világánál még kevésbé tudok előző megállapításához csatlakozni és Cadorna egész akcióját kizárólag ügyes mesterkedésnek minősíteni. Már az olasz részről közölt feltételek és Carbone magatartása is a legnagyobb mértékben valószínűtlenné teszik ezt. A közölt minimális olasz követelések, melyeknek el nem fogadása esetére Carbone magatartásából a svájci német követség biztosra vette a tárgyalásoknak azonnali megszakítását, semmiesetre sem voltak annyira jelentéktelenek, hogy mögöttük pusztán egyszerű sakkhúzást, a Monarchia *mindenáron való tárgyalásra bírásának* és ily módon kizárólag a tervezett offenzívától való *pillanatnyi* megszabadulásnak szándékát vélhetnénk meghúzódní. Annál kevésbé helyezkedhetünk ezen álláspontra, mert mind az akció megindításának, mind pedig utolsó fázisainak időpontja is a leghatározottabban ellentmondanak neki. Romberg berni német követ február 9-i jelentéséből kétségtelen ugyanis, hogy az olasz király és Cadorna megbízottja már 1917. *február első napjaiban jelentkezett elő-*

szór Simson követségi titkárnál. A német front készülõ visszavonulásáról pedig, mely az antant körében tényleg az olasz front küszöbön álló megtámadásának aggodalmát váltotta ki, *csak február végén érkeztek az elsõ jelentések a francia fõhadiszállásra.* Jellemzõ azonban, hogy ezeknek a francia vezetõkörök eleinte sehogysem akartak hitelt adni. Csak március elsõ felében kezdtek lassanként nagy nehezen szkepticizmusukkal felhagyni, hogy azután március 16-áról 17-ére virradó éjjel az üresen talált német állások végkép meggyõzzék õket az oly sokáig hihetetlennek tartott eseményrõl.⁷ Poincaré március 8-án kérte csak meg — *noha három nappal elõbb is beszélt vele* — a páрмаi herceget, közölje sógorával, hogy bizonyos jelek a központi hatalmak küszöbön álló offenzívájára engednek következtetni az olasz fronton és hívja fel figyelmét, hogy esetleges támadásunk sikere Franciaországot és Angliát segélycsapatok küldésére kényszerítené, mely természetszerûleg minden tárgyalást lehetetlenné tenne a Monarchia és a nyugati hatalmak között. Sixtus vállalta is a közbenjárás szerepét és *március 31-én már arról értesítette a francia köztársasági elnököt,* hogy a központi hatalmak egyesült támadásáról az olasz fronton — melynek terve melleleg megjegyezve egy pillanatig sem merült fel ebben az idõben —⁸ nem kell tartani. Már most, ha az egész olasz lépésnek egyedüli célja a fenyegetõ offenzíva elhárítása lett volna, *nem kellett volna-e e hirnek az olasz királyhoz és Cadornához való jutását nyomon követnie a tárgyalások megszakításának,* melyre az akciót kezdeményezõ olasz tényezõk nagyszerû ürügyet találhattak volna ajánlatuknak a német és osztrák-magyar részrõl történt lelkesnek egyáltalán nem mondható fogadtatásában? Evvel szemben azonban azt látjuk, hogy Cadorna megbízottja *változatlanul tovább tárgyal és igyekszik eredményt elérni a központi hatalmagnál.* Döntõen bizonyítja ezt Zimmermann német külügyi államtitkárnak *1917 május 10-én* Grünau követségi tanácsoshoz, a külügyi hivatalnak Vilmos császár melletti képviselõjéhez intézett távirata. Grünau ugyanis az elõzõ napon a legfõbb hadvezetõségnek azon közlését továbbította a Wilhelmstrassera, hogy Olaszország a londoni szerzõdés ellenére kész volna különbékét kötni a központi hatalmakkal. Bülow és Erzberger ellenben a tárgyalások lefolytatására nem jöhetnek tekintetbe. E közlés az egyik lud-

wigsburgi nagykereskedőtől származik, akinek viszont az egyik endingeni rektor számolt be arról, miket egy comoi olasztól hallott, aki mögött semleges tendenciájú olasz szenátorok és Lombardiának képviselői állanak. Zimmermann válaszában óvatosságra intette a legfőbb hadvezetőséget hasonló irányú kezdeményezésekkel szemben, utalva egyszermind Cadornával fenntartott és Grünautól is ismert közvetett összeköttetésére. Mindezideig — folytatta azután — azért nem akart „az olasz tapogatódzásokra precíz ellen javaslatokkal válaszolni, mert az olaszok területi igényei még nagyon messzire mennek. Ezenkívül az Olaszország elleni népszerű háború még mindig hatékony ellensúlyt jelent Ausztria-Magyarországnak egyre növekvő békevágyával szemben.“

Van végül egy másik szempont is, melyre Loyd George hívja fel emlékirataiban⁹ a figyelmet és amely perdöntő bizonyítékot szolgáltat felfogásunk helyessége mellett. Láttuk ugyanis azt, hogy Carbone az *olasz hadsereg fáradtságával és a forradalom kitörésétől való félelemmel indokolta akcióját*. A kérdés már most csak az, hogy *ezen közlése őszinte, a valóságnak megfelelő volt-e?* Mert ha igen, úgy egy percig sem hihetünk azon feltevésben, hogy valamelyik hadviselő fél *taktikából, annak bejelentésével igyekezzék ellenfelét az élethalálharc kellős közepén támadó tervének elejtésére bírni, hogy hadserege a végromlás, belső frontja pedig a forradalom küszöbén áll!!* Vizsgáljuk meg tehát nagy vonásokban az olasz front és Hinterland ezidőbeni helyzetét!

Már 1916. novemberében az elfoglalt olasz állásokban szákmányolt hivatalos iratok tudunkra adták, hogy az egyre jobban elharapódzó anarchista-bolsevista propaganda az olasz hatóságoknak nagy gondot okoz és legerélyesebb rendszabályokat teszi szükségessé. Hazafiatlan, pacifista propaganda miatt több szocialista egyén ellen lefolytatott per Toscano Italonak 6, három másik társának pedig 5 évi fegyházbüntetésre való elítélésével végződött, A belső zavarok teljesen megbénították a hadsereg akcióképességét. 1916. november 21-én felfogott rádióbeszélgetések és nagyobb mennyiségű nehéztüzérségnek Tirolból az isonzói frontra való átszállítása kétségtelenné tették ugyan, hogy Cadorna a román-orosz ellenoffenzíva támogatására maga is támadásra készült, de a hadseregben uralkodó

vigasztalan állapotokra való tekintettel nem merte megvalósítani tervét.

1917. kora tavaszán, éppen a várt osztrák-magyar-német együttes támadás idején, tehát a mi szempontunkból legfontosabb időben, egyre romlott a hadsereg szelleme, A dezertálások mindig nagyobb arányokat öltöttek. Különösen Dél-Olaszországban kóborolt rengeteg katonaszökevény. Egész rablóbandák alakultak belőlük. Rövidesen 20 ezerre szaporodott csak azon szicíliai katonák száma, kik egyszerűen csak otthagyták állásaikat, hogy hazamenjenek, a nélkül, hogy a kormány különösebb gondot fordított volna feltartóztatásukra, A május 12-én kezdődő és június 5-én befejeződött tizedik isonzói csata 200 ezer ember elvesztése ellenére is teljesen lényegtelen területi hódítással járt csupán. Egész ezredek lázadtak fel az offenzíva folyamán és tagadták meg az őket támadásra küldő parancsok teljesítését. Három ezrednek említésre méltó ellenállás nélküli megadása és a Karszt-fensíkon indított ellentámadásunk 27 ezer foglyot jelentő eredménye lesújtó hatást gyakorolt az olasz hadvezetésre, mely propagandánk számlájára írta a csapatok harci szellemének teljes elernyedését. Nem sokkal később az ország belsejében is súlyos zavargások törtek ki. A gabonabevitel erősen csökkent és a szénhiány egyre nyomasztóbb arányokat öltött, Jelentéseket kaptunk, hogy az egész Cuneo brigád megtagadta a frontra indulást elrendelő parancs teljesítését. Az Udine és Rovigo dandároknál is lázadások törtek ki, A fellázadt katonák egyre azt kiabálták: „Menjünk Mauthausenba.“¹⁰ Pár hónappal később pedig a tolmeini áttörés fényes sikerei világosan és véglegesen bizonyították az olasz hadsereg ijesztő mértékben elharapódzott erkölcsi defektusát. Rengeteg olasz katona, kitűnően táplált egész csoportok a legcsekélyebb ellenállás nélkül adták meg magukat, „Évviva“ és „A Berlino“ kiáltásokkal közeledtek a német és osztrák-magyar katonák felé és azután a legnagyobb lelki nyugalommal cigarettát és élelmet osztogattak nekik. Sem egymásban, sem önmagukban nem bíztak többé. „Le a háborúval!“ „Éljen a béke“ kiáltozták mindenütt és a legsúlyosabb represszáliák is hatástalanok maradtak velük szemben,¹¹

S Carbone akciója nem is volt az egyetlen az olasz különbéke ajánlatok között. Vele csaknem egyidejűleg játszódtott le

egy másik kezdeményezés, mely Mme Grebner — egy német bankár menyee, és az olasz nagyvezérkar egyik tábornokának nővére — nevéhez fűződik. Ez az ügyes és körmönfont asszony először 1917 februárjában jelent meg Svájcban, hol nagy garal az olasz kormány megbízottjának hirdette magát, ki egyenesen azért jött, hogy előkészítse egy előkelő olasz funkcionárius találkozását egy hasonlóan tekintélyes osztrák-magyar diplomatával, mert — mint mondta — „Itália kész tisztességes békét kötni Ausztriával“. Minthogy azonban hivatalos meghatalmazás hiányában komoly politikai körök nem igen akartak szóba állni vele, egyidőre ismét eltűnt a ravasz asszony-diplomata. Csak május vagy június hónapban jelent meg újra, de most már nem jött üres kézzel. Nagyobb hitelesség kedvéért Sonnínónak egy hozzá intézett sürgönyét mutogatta, melyben az olasz miniszterelnök tényleg felhatalmazást adott neki az érintkezés keresésére. Mme Grebner közölte továbbá, hogy a berni olasz konzul szintén utasítást kapott kormányától, hogy őt szükség esetén igazolja. Ennek megfelelően most szívesebben is fogadták az osztrák-magyar követségen és javaslatait, melyeknek lényege Trient átadásának és Trieszt szabad kikötővé alakításának követelésére szorítkozott, továbbá utasításokat kérve, készséggel továbbították Bécsbe. Czernin azonban nem vette készpénznek a szépen hangzó olasz ígéreteket, s kitérő választ ajánlott embereinek.

De Mme Grebnert egy cseppet sem csüggesztette el a burkolt formájú visszautasítás. A háború végéig többször feltűnt még a diplomáciai horizonton. Így az olasz hadsereg 1917. őszi katasztrófája után sürgetve kérte a svájci bizalmi emberét, hogy jöjjön haladéktalanul Rómába, mert ott egy becsületes béke megkötésén fáradoznak, amit azonban ez svájci állampolgárságára hivatkozva visszautasított. Még ezen visszautasítás kézhez vétele előtt az olasz kormány svájci képviselője Simsonhoz fordult, akinek megbízásából Heinrich követségi alkalmazott két ízben is tárgyalásokat folytatott a zürichi olasz konzullal, melyek közül az egyik másfél óráig tartott. Ezekről azonban semmi bővebbet nem tudunk.

A Piave mögé történt visszavonulásunk után Mme Grebner még egyszer és utoljára Zürichbe utazott, hogy személyesen sürgesse a béke nyélbeütését, mert — mint mondta — a Monar-

chia végleges összeomlása után úgysis felesleges lesz minden diplomácia.¹²

Tény továbbá az is, hogy ezen tárgyalásoktól teljesen függetlenül a legkülönbözőbb oldalokról egymásután érkeztek a hírek Bécsbe, melyek mind arról szóltak, hogy Olaszország egyre szélesebb köreiben a barátságostól ugyan még nagyon távoleső, de kétségtelen kissé nyugodtabb hangulat kezd megnyilvánulni a Monarchiával szemben. Különösen észlelhető ez a Triesztre és Fiúméra vonatkozó olasz igények tekintetében. Lassanként tért készül foglalni annak felismerése, ha Olaszországnak sikerülne is kezébe kerítenie e két kikötőt, tartósan nem tudná megtartani őket. Ha ugyanis Ausztria és Magyarország fennmaradnak, e két kikötőre feltétlenül szükségük van, és lehetetlen tartós békét kötni úgy, hogy teljesen elvágják őket a tengertől. Ha viszont a Monarchiát feldarabolnák, helyére az összes balkáni, ausztriai és magyarországi szlávok egyesítése lépne, ami pedig még a Monarchiánál is sokkal nagyobb veszélyt jelentene Itáliára nézve. Mindezen megfontolásokból kifolyólag Ausztria-Magyarország felosztásának gondolata egyre inkább tért veszít az olasz politikai körökben. Sonnino a régi alapokon áll ugyan, de pozíciója egyre gyöngül és október elejénél tovább nem fogja tarthatni magát.¹³ A kormánynak egyik legtekintélyesebb tagja (rövidesen a miniszterelnöki székbe került) Orlando belügyminiszter pedig 1917 május 18-án Ribot francia miniszterelnöknek Triesztet illető kérdésére határozottan kijelentette: *„véleményem szerint régen túl vagyunk azon, mikor Saint-Jean-de-Maurienne-ben kijelentettük, hogy célszerűtlen lenne bármilyen tárgyalásba bocsátkozni ebben a kérdésben. Az én véleményem szerint lehetne tárgyalni.* Olaszországot csak az sértené, ha nélküle kezdenének tárgyalást.“¹⁴

Láthatjuk tehát, hogy magában az olasz kormányban is ültek olyanok, akik nyíltan a Monarchiával való tárgyalás mellett foglaltak állást és hogy a királynak személye felől sem volt biztos Sonnino, az kétségtelenné teszi, hogy midőn Loyd George és Ribot a három államfő között találkozót akartak létrehozni, hogy közvetlenül Viktor Emánuel királlyal próbáljanak meg egyezésre jutni a Monarchia különbékéjének kérdésében, Sonnino mindent elkövetett a terv meghiúsítása érdekében. Kétség-

telenül attól félt, hogy — mire Loyd George biztosan számított — királya engedni fog nyugati szövetségesei rábeszélésének és akkor ő magára hagyatva, képtelen lesz meggátolni a Monarchiával való tárgyalások megindítását és a vele való béke megkötését.

II.

Az antant hatalmak krízise 1917. tavaszán.

1917 tavaszán Franciaország és Anglia döntő támadásra készült a nyugati fronton. Nivelle, az új főparancsnok 40 km-nyi területen akart támadást intézni a német állások ellen. Négy hadseregbe osztva, több mint 950 ezer embert és ötezer ágyút vont össze a front ezen szakaszán. Az anyagi előkészületek is messze túlhaladtak minden eddigi mértéket. Járművek és gyalogmenetoszlopok részére 25 új utat, 120 km hosszú normál és több mint 300 km-nyi keskenyvágányú új vasútvonalat építettek. A föld- és vasútépítkezéseknél nem kevesebb, mint 22 ezer ember teljesített szolgálatot, 43 ezer vagon szállította állandóan a szükséges élelmet, fát, egyéb építőanyagot és szeges drótokat. Csak soffőri minőségben 2800 embert osztottak be az előkészületi munkálatokhoz és több mint 400 ezer ló és öszvér dolgozott állandóan a szállításoknál,¹ Nem hiányoztak ugyan oly politikusok és hadvezérek sem, akik nem fűztek túlságos vérmes reményeket a készülő támadáshoz, hangsúlyozva, hogy a német csapatoknak meglepetésszerű, hirtelen visszavonulása a Siegfried-állásokba, egy csapásra alapjaiban húzta keresztül a francia hadvezetőség egész támadási tervét, de erről sem az ország lakossága, sem pedig a támadó hadsereg katonái nem szereztek tudomást. Bent az országban teljes erővel folyt a hangulatkeltés érdekében a propaganda. Nívellet verduni győzelme már korábban is a legendák hőségévé avatta. A tömegek benne látták a szabadítót, aki képes lesz hazáját a győzelem ígéretföldjére vezetni és csodát vártak tőle. Ráadásul most szüntelenül és teljes sikerrel dolgozott a propaganda, hogy a legmagasabb hőfokra tüzelje a nép hangulatát, vágyakozó reményiségét. Szóban és írásban, fényképekben és filmen

szakadatlanul hirdették a hadseregnek és a népnek, még csak egyetlen, utolsó, nagyszerű erőfeszítésre van szükség, hogy a győzelmes francia csapatok a Rajnán túlra üzhessék a betörő ellenséget. A napilapok hasábos híreket közöltek a szövetséges hadseregek fantasztikummal határos előkészületeiről és az illusztrált lapok szakadatlanul tömték a közvéleményt óriási ágyúk, tűzokádó tankok felvételeivel, melyek a „vandal boche“-ok védekezését végérvényesen meg fogják törni, minden ellenállást el fognak söpörni. A hatásos képek után a mozik fehér vásznán rendszerint lángbetűkkel megjelent azután a felírás: „Szuronyroham!“ „Előre!“ és a tömeg vad lelkesedéssel üdvözölte a francia gyalogságnak a vásznon látható acélsisakos rohamcsapatait. A Sommetől való német visszavonulást a vég kezdetének tüntette fel a propaganda. Védtelen területeknek a visszavonuló csapatok által német alapossággal és esztelen kegyetlenséggel történt elpusztítása csak újabb olaj volt a tüzre, további propagandaanyag a francia kormány és hadvezetőség kezében a közvélemény vadítására, amit ezek nem is mulasztottak el a végletekig kihasználni. Egész Franciaország lázas feszültséggel várta a nagy támadás eredményét. Minden nappal, mely közelebb hozta az offenzíva megkezdésének időpontját, csak fokozódott a közvélemény idegessége. Mindenki csodát várt és vakon bízott a teljes és végleges győzelemben. Április első napjaira a hadsereg és a nép hangulata már alig elviselhető feszültség fokára emelkedett. Az utcákon és a kávéházakban, a falusi kutaknál és a szűk családi körben mindenki és mindennap a várva-várt offenzíváról beszélt. Mikor pedig végre április 16-án éppen, nagypéntek napján Arras előtt és az Aisne-nél kezdetét vette a tüzérségi orkán, egész Franciaország lélegzetviasszafojtva várta a frontról érkező híreket.

A mélyebben látók azonban nem titkolhatták el aggodalmaikat. Mi lesz Franciországból, ha az offenzívához fűzött remények nem válnak valóra? Poincaré köztársasági elnök és Painlevé hadügyminiszter egyes katonai vezetők, így elsősorban Pétain tábornok azon véleményének hatása alatt, hogy érdemleges eredmény a támadástól nem igen várható, ismételten megpróbálták ugyan Nivellet tervének elejtésére bírni, de sikertelenül. Pedig ők tudták, hogy ez az utolsó kártya a fran-

cia hadvezetőség kezében. Ha a biztosra ígért győzelem elmarad, a lakosság hangulata az ellenkező végletbe csap át és ez igen könnyen végzetessé válhat Franciaországra nézve. Rájuk nem ragadt át a közvélemény vak bizakodása, az esetleges fiaskótól pedig annál is inkább féltek, mert jól tudták, hogy a nép és hadsereg hangulatát erősen kikezdte már a háborúellenes körök ügyes agitációja. Hiszen maga Nivelle tábornok is megállapította ezt 1917 februárjában a hadügyminiszterhez intézett jelentésében. Nyomatékosan utalt ebben arra, hogy a pacifista propaganda megsokszorozódott Franciaországban az utóbbi időben. Több mint egy év óta állandóan nyomtatványok, brosrák és pacifista újságok érkeznek a hadsereghez. Valóságos járvánnyá növi ez már ki magát. Ma 14 napon belül többet fedeznek fel belőlük a katonaság körében, mint 1916-ban három hónap alatt. E nyomtatványok a Liberaire-től, a nemzetközi viszonyok új rafel vételének bizottságától, a szindikalista védelmi komitétól, a fémmunkások szakszervezetétől, a tanítói szindikátustól, de főként Faure Sebastian anarchista vezértől érkeznek a lövészárkokba. A bizalmatlanság és kétség csiráit ültetik el a katonák lelkében azon ügy iránt, melyért ők küzdenek és véreznek, ágensei az ellenséges Németországnak, a győzelem lehetetlenségét prédikálják és azt hirdetik, hogy egyedül a béke szüntetheti meg a szénhiányt és vethet véget az élelmiszerek állandó drágulásának. Egyes röpiratok a legnagyobb mértékben veszélyes jellegűek és sötét tervek lepleznek le. Többek között az egyik kézről-kézre járt brosrúra szabotázscselekményekre és robbanóanyagok készítésére biztatta a legénységet. Szabadság ideje alatt számos katona vesz részt oly gyűléseken, melyeken szakszervezeti kérdések tárgyalásának ürügye alatt a szindikalista és anarchista vezérek a maguk pacifista teóriáikat hirdetik. A frontra való visszatérésük alkalmával azután e katonák magukkal hozzák a lövészárkokba és társaiknak továbbmondják az otthon hallottakat. Többen közülük állandó levelezésben állnak a propagandát nyilvánvalóan irányító egyénekkel. Sőt néhányan annyira mentek, hogy ezeknek egyenesen gyűjtő-címeket bocsátottak rendelkezésükre, hova majd röpirataikat küldhetik. Faure Sebastian, Merrheim, Hubert, Bénát, Hasfeld, Brion és Meseriskoff folytatják a legélénkebb levelezést. Hárman közü-

lük és pedig: Merrheim, Faure és Hubert különösen intenzíven űzik romboló munkájukat. Lelkei a propagandának. Leveleik kétségtelenné teszik, hogy tervszerű agitációs hadjáratot készítenek elő, melynek május elsején nagy pacifista tüntetésekre kell majd torkolnia. A munkásság körében lábrakapott mozgolódás, a fegyverkezési iparban kitört sztrájkok, a mozgósítottaknak (reklamált szakmunkások) a munkáskonfliktusokban való részvétele szintén pusztító befolyást gyakorolnak a frontra. A benyomás egyszerűen lesújtó, ha megtudják az emberek, hogy: 1. a reklamált szakmunkások bérükkel a sztrájkolókat támogatják. 2. Egyes esetekben szervezkedni mertek. 3. A fegyverarzenálokban dolgozók a pacifista propaganda aktív ágensei. 4. Az állami fegyverkezési üzemekben fegyelmetlenség uralkodik és nyomtatványokat, felhívásokat, pacifista újságokat egész nyíltan árusítanak bennük, hogy a munkaidőt tudatosan elfecsérlik és a munkateljesítmény messze az átlagon alul marad. 5. Hogy Bourgesban, Parisban, Puteauxban, Tarbesban, Toulonban és Toulouseban általánosan uralkodnak ezek az állapotok. 6. A szajnai, a maasi és a moseli departementoknak a nemzeti védelem érdekében dolgozó összes üzemekre átterjedtek és hogy végül a szénhiány és a fegyverkezési gyáraknak a tüzelőanyag hiánya miatti üzemszüneteléseit ellenére a pas de calaisi bányászok munkaidejüket megrövidítették.²

A mesteri módon vezetett propagandának azonban pillanatilag teljes mértékben sikerült ellensúlyozni ezen jelenségeket és feltüzelni a hadsereg hangulatát. Nivelle maga így jellemzi a csapatoknak röviddel a támadás kezdete előtti hangulatát: „A szellem kitűnő volt, az offenzívában résztvett összes csapatok hosszú kiképzésben és pihenőben részesültek. Mind telve voltak a vezetés iránti bizalommal.”³ Ugyanezen ítélet csendül ki a francia katonai posta cenzúrahivatal jelentéseiből is.⁴ Rendkívül jellemző a benyomás, melyet a kamara hadügyi bizottságának tagjai ugyanezen időben nyertek a fronton: „Soha nem felejttem el — mondja ezek egyike, Galli képviselő, az offenzíváról írt tanulmányában — mily ragyogó benyomást keltettek azok az állásaikba bevonuló ezredek, melyekkel április 15-én találkoztunk. Seydoux kollegám megállt az egyik útkereszteződésnél az egyik pihenő zászlóalj közepén. Az 1917-es évfolyam tűzben még soha nem volt fiatal rekrutái

sorakoztak a verduni nagy napokat túlélő öregek mellé! Mindnyájan ugyanazt a merész bizakodást fejezték ki, az elszánt akaratot, hogy nyélbeütik a dolgot, a győzelemnek és ezzel együtt a háború befejezésének reményét, mert — bármilyen rangú volt is —, senki sem látszott kételkedni abban, hogy a döntő csatába indul.“⁵

E nagy vágyakozással telt hangulatban azután természet-szerűleg villámcsapásként kellett hatnia a lesújtó híreknek, mely a támadás teljes kudarcát jelentette. Kézzelel foghatóvá vált az aránytalanság, mely a taktikai eredmény és a hozott áldozatok között tátongott. Bízvást elmondhatjuk, hogy az offenzíva a francia csapatok vérébe fűlt. Április 16-tól május 10-éig még a kamara titkos bizottságával közölt, nem teljesen hű adatok szerint is elesett 1018 tiszt, 22.706 altiszt és közlegény, megsebesült 2403 tiszt, 84.197 altiszt és közlegény, melyet még 314 eltűnt tiszt és 24.686 eltűnt altiszt és közlegény egészít ki. így könnyen megérthetjük az okát annak, hogy a pár nappal előbb még legendák hőségévé avatott Nivelles tábornok a „vérivó“ melléknevet nyerte. Mangin francia tábornok szerint több képviselő nézte végig az offenzíva lefolyását, és szinte elképedtek annak óriási veszteségein. Híreik hatalmas izgalmat korbácsoltak fel a nép körében és a kamara tagjai között. A túlzó reményekkel felcsigázott idegek az ellenkező végletbe csaptak át; Súlyos kedélydepresszió lett úrrá a sajtón és ez csakhamar az egész nemzetet a hatalmába kerítette. „Álmunk volt — mondta Ybarnegaray, az egyik szemtanú a kamara titkos bizottságának 1917. június 29-én tartott ülésén — az előnyomulás, a hatalmas áttörés, melyet egész hadseregünk a német vonalak mögött már kifejlődni látott. — A tény evvel szemben egy azonnali brutális „Állj!“ maradt mindjárt az első német vonalakban. És azután mindenek előtt: ez a fájdalom, ez a vérrel itatott föld, a feltörő hatalmas kiábrándulás ... és hozzá még a szemrehányások, a szenvedélyes panaszok özöne azok ellen, akik. . . ilyen módon katonáink legjobbjait áldozták föl.“ „Április 16-a előtt — írja a második gyarmati hadtest egyik tisztje jelentésében — a hangulat annyira emelkedett volt, mint soha ez előtt . . . Ma, április 25-én eltűnt a bizalom. Több, néhány nappal ezelőtt még teljesen szilárd magatartást tanúsító tiszt a véget látja közeledni! A békéről beszélnek.“⁶ A cenzúrahivatal

jelentései ugyancsak április 20-ára teszik a hangulat romlásának kezdetét, mely azután egyre fokozódott és 23-án, 24-én, 25-én, 26-án mindig inkább az ellenkező végletbe csapott át. A katonák hazaküldött leveleiből mélységes elégedetlenség és a legnagyobb fokú fáradtság szimptomái ütözköztek ki. Május közepén pedig már a tisztikar leveleiben is annak egyhangú leszögezése volt olvasható, hogy a háborúnak *minden körülmények között véget kell vetni.*⁷

S egy szerencsétlen körülmény még inkább elmérgesítette a helyzetet. A hadsereg egészségügyi szolgálata ugyanis teljesen csütörtököt *mondott*. A francia főparancsnokság érthetetlen vakssággal maximálisan 10 ezer főre becsülte a várható sebesültek számát és a legfelsőbb egészségügyi hatóságok kevésbé optimisztikus számítása szintén mindössze 15 ezer sebesültre számított. Evvel szemben április 16-ától 25-éig nem kevesebb mint 101.467 sebesültet szállítottak be már az első napokban zsúfolásig megtelt tábori kórházakba, melyekben ily körülmények között egyre kaotikusabb állapotok kaptak lábra.

A V. hadsereg gyűjtőkórházába, Prouillyba pl. már az offenzíva első napján körülbelül 4 ezer sebesült érkezett, másnapra pedig már több mint 12 és félezerre szökött a számuk. Még az előírt 3500 ágy helyett is azonban alig állt 1360 rendelkezésre, úgy, hogy minden 100 sebesült közül alig 11 volt ágyba fektethető.⁸ A könnyű sebesültekről nem is beszélve tehát a súlyos sebesültek százai is, akik zuhogó esőben, eliszaposodott gránátölcsérekben már előzőleg is 12 órát töltöttek el és utána ráadásul még hosszabb ideig kényszerültek elszállításukra várni, mikor végre sebláztól kínozva a tábori kórházakba érkeztek, a csupasz földre voltak csak fektethetők. Orvosokban, ápolószemélyzetben, gyógyszerekben és orvosi műszerekben még nagyobb hiányok mutatkoztak. Az egész kórházban például a lázas betegek ezrei részére mindössze 4 db hőmérő állt csak rendelkezésre. Alig néhány száz pohárból állt a kórház felszerelése, úgy, hogy a sebesültek ezrei szenesvödörkből kényszerültek oltani szomjukat. Tejhez, húsleveshez még a leg súlyosabb betegek sem juthattak hozzá. Elektromos világítás sehol nem volt bevezetve és így az orvosok a legsúlyosabb éjjeli operációkat is zseblámpák, gyertyák vagy petróleum-világítás mellett voltak kénytelenek végezni. A kórházba beosztott or-

vosi kar létszáma annyira minimális volt, hogy néhány nappal később már katasztrófával fenyegetett a hiány. Vérszagtól, étertől és kloroformpárától átitatott levegőben naponta 18 órát is kellett dolgozniuk, míg csak egymásután össze nem estek a kimerültségtől. De minden önfeláldozásuk mellett is az első három napban mindössze 533 operáció elvégzésére jutott idejük, ugyanakkor, midőn 1600 súlyos sebesültet olyan állapotban szállítottak a kórházba, hogy az amputációtól vagy a haláltól csak az azonnali operáció menthette volna meg őket. Vértől és gennytől borítva, nedves pincékben rakásra halmozva, kötözés és minden ápolás nélkül feküdtek a kétségbeeséstől és a fájdalomtól félig eszüket vesztett szerencsétlen páriák. Az első orvost, aki körükbe lépett, állati üvöltözéssel és szitkokkal fogadták és midőn végül napok múlva kiürítették a pincéket, tucatszámra találták holtan a merevgörcsben elpusztult hősokeket.⁹

Mangin hadseregének kórházaiban ugyanilyen állapotok uralkodtak, Courlandon, a főgyűjtőhelyen teljes anarchia kapott lábra, A könnyű sebesültek megrohmozták a kórházvonalokat és katonai barakkokat, hogy legalább a hideg és nedvesség ellen találjanak védelmet. Az orvosok csak azon operációkat végezhettek el, melyek egy félóránál több időt nem vettek igénybe, A nehezebb eseteket tüstént kórházvonalokba helyezték el, hogy a hadtápkórházakba szállítatva, ott kezeltessenek. A vasútvonalak túlterheltsége következtében azonban sokszor negyven órára volt ezeknek szükségük, hogy az alig 100 km-re fekvő Parisba érjenek és midőn végre befutottak az állomás üvegkupolája alá, a súlyos sebesültek tekintélyes részét már csak holtan emelheték ki a kocsikból.

Mindehhez járult még, hogy a Prouilly-i nagy kórházat pl. a katonai hatóságok az egyik munícióraktár közvetlen szomszédságában helyezték el. A német repülőek csakhamar felfedezték a gránátraktár helyét és ettől kezdve éjjelről-éjjelre pontosan megjelentek bombáikkal, vad pánikot okozva a kórházbarakkokban is. Végül is az egész túlszűfolt kórházat ki kellett üríteni és az összes sebesülteket, még ha nem is voltak szállítható állapotban, a Hinterlandba voltak kénytelenek elszállítani. Ugyanerre a sorsra jutottak a sebesültek más kórházakban is, melyeket a gyors előnyomulás immár végképp szertefoszlott re-

ményében egészen közvetlenül a harc vonal mögött helyeztek el, és amelyek ily módon most a német ütegek tüzelőkörzetébe jutottak.

De még lázítóbb jelenségekben sem volt hiány. A széllőtt Noyonban pl. a kamara egészségügyi bizottságának tagjai az utak szélén, a legnyomorúságosabb állapotban, hordályakra fektetett sebesültekkel találkoztak és ráadásul a szanitészemélyzettől megtudták azt is, hogy e szerencsétlenek a korábbi német kórházbarakkokban már kényelmes elhelyezést találtak, de a francia hadseregparancsnokság könyörtelenül az utcára dobálta őket, hogy barakkjaikban üthesse föl saját főhadiszállását. „Ezt a teljes nyilvánosság előtt kell megmondani, hogy megtudja egész Franciaország“ — fakadt ki elkeseredetten a parlamenti bizottság elnöke, Pacaud képviselő, de azután nyomban újból felülkerekedett benne a francia hazafi és így folytatta: „Nem! Ezeket a dolgokat csak titkos ülésben hozhatjuk elő, nehogy azok, akik a halálba indulnak, megtudják, ha nem esnek el a harcmezőn, a francia katonai kórházakban kell elpusztulniuk.“¹⁰ E vérlázító állapotok hírei azonban mégis eljutottak az otthonmaradottakhoz és nyomukban magasracsaptak a győzelmi álmából alig felocsúdó közvélemény felháborodásának hullámai.

Felesleges mondanom, hogy az ország felforgató elemei szintén nem nézték tétlenül az eseményeket. Közeledni érezték győzelmük óráját és fokozott erővel láttak a munkához. A szocialista parlamenti frakciónak egyik, igaz, hogy elenyészően csekély csoportja már korábban érintkezésbe lépett az orosz bolsevizmusnak ekkor még emigrációban élő későbbi vezéréivel. A Zimmerwaidi és Kienthalí konferenciákon Leninnel, Trotskijjal, Radekkel és Zinowjewvel folytattak megbeszéléseket. Határozott formába öntötték terveiket és megállapodtak a követendő taktikai programban. A vereség párthiveiül szegődtek mert egyedül ettől várhatták az összeomlás békéjét. Tudták hogy kizárólag a romok közötti béke idézheti elő a belső káoszt az országban, melynek útján elérhetni vélték politikai céljaikat. Most az általános kiábrándulás, csüggedés és elkeseredés napjaiban fokozott energiával folytatták bomlasztó munkájukat.

S törekvéseiket siker koronázta. Agitációjuk nyomán forradalmi hangulat lett úrrá az egész országban, de különösen a munkásság körében. Mindenütt sztrájkok ütötték föl fejüket.

1917 Júniusában Parisban, Epernayben, Orleansban és más ipari gócpontokban egymásután állott meg a munka. A Loire département ipari vidékein pedig időnként annyira fenyegetővé vált a helyzet és a helyőrség hűségére annyira nem lehetett számítani, hogy a prefektus erősítésül néhány zászlóalj szenegáli négert kért a katonai parancsnokságtól. Kívánságának teljesítését az illetékes tényezők megtagadták ugyan, de a terv valahogy mégis köztudomásúvá vált és a forrongásig fokozta a lakosság haragját,

A vasúti alkalmazottak között hasonlóképpen széles merdében folyt a forradalmi agitáció. Röpiratokban szabotázsra és sztrájkra szólították fel őket is. Június 4-én pedig Parisban a bessièresi boulevardon vér folyt. Az utcában lévő kaszárnyát ugyanis gépfegyveres indo-kínai katonák tartották megszállva, kiket a rend fenntartására rendelték Parisba és akik egymásután követték el erőszakoskodásaikat a francia nőekkel szemben, A főváros lakossága épúgy gyűlölte őket, mint a szabadságra hazatért, vagy a frontokon küzdő katonák. Ezen a júniusi napon aztán kipattant a lakosság elkeseredése. Asszonyokkal az első sorokban a tömeg vad elkeseredésében megostromolta kaszárnyájukat. Az örök egyikét megrohanták, földreteperték és agyontaposták, mire az áfarmirotzott őrség a tömeg közé lőtt. Négy asszony véresen esett össze, A parlament éppen titkos ülést tartott és a legnagyobb felháborodással értesült a történetekről, Laval, akkor még szocialista képviselő tette szóvá az esetet és szavai valóságos pánikot idéztek elő, A hadügyminiszternek nyomban meg kellett ígérenie, hogy színes rendőrcsapatát tüstént eltávolíttatja a főváros területéről.

De nemcsak Parisban, hanem vidéken is egymást érték a zavargások és összeütközések, Nantesban kötöttek ki pl, az első amerikai zászlóaljak, melyek kiképzésre Franciaországba érkeztek. Kétségtelenül más fogadtatásra számítottak az új világ fiai, midőn Amerikából útnak indultak Európa felé. Lelkesült fogadtatás! ünnepek helyett a polgári lakosság és a szabadságon otthon tartózkodó katonák gyalázkodásokkal és szitkokkal halmozták el őket, mint a háborúnak „meghosszabbítóit“. Állami hivatalnokok egész nyíltan foglaltak állást Elzász-Lotharingia visszacsatolása ellen és az azonnali béke gondolatát propagálták, Trotzki Svájcából Franciaországba tette át székhelyét, át-

vette a „Nacsalo“ c. bolsevista lapnak a szerkesztését és a legféktelenebb forradalmi izgatásba kezdett ennek hasábjain, A „Bonnet rouge“ és a vele egyvágású más francia lapok követték példáját, Franciaország belsejében gyökeret kezdett verni a bolsevizmus pestise,¹¹

S a nagy francia offenzíva kudarca teljes erővel kezdte ki a francia hadsereg szellemét is, A Nivelles memorandumában feltárt körülmények hatása most mutatkozott, A régebben tervszerűen elvetett forradalmi mag most gyors virágzásnak induit a katonák lelkében és meghozta a maga szomorú gyümölcseit. Bizalmatlanság és düh fogta el őket tábornokaik irányában „akik nem tudnak mást, mint katonáikat újból és újból a gépfegyverek kereszttüzébe hajtani“, gyűlölet és gúny a kormánnyal és a parlamenttel szemben, mely a végtelenségig kihúzza a báborúit. Tömegesen tűntek fel röpiratok a lövészárkokban és kézzől-kézre járva végezték pusztító munkájukat, „Hazugság az, hogy Elzász-Lotharingiát elnyomják a németek, A mi kormányunk az, amely hódító háborút visel,“ — „Azért kell véreznetek, hogy Anglia ezáltal megsemmisíthesse egyik gazdasági konkurensét,“ — „Legyetek férfiak és vegyétek sorsotokat saját kezetekbe!“ — Ilyen megjegyzések jártak szájról-szájra a katonai barakkokban, kórházakban és fedezékekben, A tisztiek riadtan észlelték katonáik körében a növekvő erjedési folyamatot, Tisztelgés! kötelezettségének úgyszólván egyikük sem tett már eleget. Hanyagul öltözködtek, szabad idejükben összebújtak, lármáztak vagy titkolódzva diskuráltak egymással. Nehezen leplezhető krízis kerítette hatalmába az egész hadsereget.

Az egyik nap azután föllángolt a nyílt lázadás tüze! Május 3-án a 2. gyarmati hadosztály pihenő ezredei parancsot kaptak, azonnal készüljenek, mert indulnak a frontra, hol másnap egy nagy támadásban kell résztvenniök. Alig hirdették ki azonban a parancsot, cédulák jártak körben a katonák között, melyekre csak e két szót írták: „Nem menni!“ és midőn az indulás órája elérkezett a gyülekezőhelyek üresen tátongtak. A légénység e helyett sűrű csoportokban, fegyvertelenül, főszerelés nélkül vonult végig az utcákon kiáltozva, „Le a háborúval! Halál a felelősekre!“ Egy csoport a parancsnokság elé vonult és zajongva hangoztatta „a poilu jóllakott avval, hogy néhány cen-

timesért vágóhídra vigye a fejét, mialatt a muníciógyárakban 20 frankot keresnek a munkások naponta.“

Az engedelmesség ilyen tömeges megtagadásától teljesen megdöbbenve a dandárparancsnok sem talált más kiutat, mint-hogy ezredparancsnokainak segítségével jóságos szavak rábeszélő erejével igyekeztek észretéríteni katonáit. Parancsára a legénység kedvelt fronttisztjei, akik tudtak az egyszerű katonák nyelvén beszélni, elvegyültek a lázadók közé, biztosították őket, hogy nem kell majd támadásra menniök, de hogy becsületbeli kötelességük a lövészárkokban küzdő, kimerült társaik leváltása. Appelláltak régi katonákra, kikkel oly kemény harcokat küzdöttek végig és rövidesen sikerült is elérniök, hogy előbb csak azok, akik a zendülésbe belesodródtak, de később már maguk a főkolompások is visszatértek szállásaikra, felszereltek és útnak indultak az állomás felé. A hadosztályt azonban kiérve a frontra ily előzmények után természetesen nem lehetett támadásra küldeni, hanem csak védelemre voltak felhasználhatók. Helyükre pedig az egyik hirtelen előrántott gyalogosított lovas-ezredet kellett beiktatni a támadó frontba.

Ezen első, még békésen lefolyt lázadás azonban csak ártatlan előjátéka volt azon eseményeknek, melyek a legközelebbi hetekben gyors egymásutánban követték egymást, a francia hadsereg átütőerejét teljesen megbénították és egész Franciaországot a végpusztulás szélére sodorták.

A lázadások a champagnei és a chemin des damesi front mögött ütötték fel először fejüket, de a legrövidebb idő alatt futótűzként átterjedtek az egész francia frontra, sőt a hadtápterületekre is, nem kímélve meg a Lotharingiában csaknem teljes nyugalomban állomásozó csapattesteket sem. Painlevé hadügyminiszter tanúsága szerint május végén és június elején a *Páris-Soissons vonalon mindössze két megbízható hadosztály állt a francia hadvezetőség rendelkezésére*. Összesen 113 esetben tört ki lázadás. Még pedig 75 gyalogezred, 2 vadászászlóalj, 12 tüzérezred, 2 gyarmati gyalogezred, 1 dragonyos ezred és 1 szenegáli zászlóalj tüzte ki a felkelés zászlóját. A legszomorúbb ebben is az volt, hogy mindenütt éppen a legszebben kiüntetett katonák állottak a zendülők élére.

Maguk a lázadások a legkülönbözőbb formában nyilvánultak meg. Voltak ezredek, melyeknek legénysége tisztjeivel szemben köteles tiszteletet tanúsított ugyan, de a támadást, vagy a frontra indulást elrendelő parancsokat passzív rezisztenciával fogadták. Más elit kötelékek, melyeket túlságosan igénybe vettek az utolsó idők harcai folyamán, a támadást elrendelő parancsok teljesítését megtagadták ugyan, de ugyanakkor önként kijelentették, hogy esetleges német előnyomulás esetén tüstént készek védeni állásaikat. Számos esetben a fegyelemsértéseknél az általános háborús fáradtság és a szabadságkorlátozások miatti elkeseredés jutott kifejezésre. „A kormány a bűnös! Ő tagadta meg a békét, mikor Németország följárlotta azt“ — kiáltozták a lázongók többször tisztjeiknek.

Nem hiányoztak azonban az olyan ezredek sem, melyeknél azonnal felismerhetővé vált a radikális körök bomlasztó propagandájának hatása. Ezek az internacionálé éneklése mellett, vörös zászlók alatt vonultak fel súlyos szabotázscselekményeket követve el. A legveszélyesebbek végül a nyílt lázadások voltak, mikor a legénység tisztjeit tetteleg bántalmazta, sőt nem egyszer legyilkolta, katonatanácsokat alakított és kísérleteket tett arra, hogy orosz mintára fegyveres erővel kényszerítse ki a forradalom győzelmét.

S hogy milyen meglepő gyorsasággal ment végbe az egyes csapatostek szellemének átalakulása, a tegnap még megbízható alakulatoknak, mára nyílt lázadásba kitérése, azt az alábbi példák mutatják:

A 128. gyalogezred kitűnő szelemmel vonult április 16-án a frontra. Átlépte az Aisnet, hogy a II. hadtest keretébe nyerjen beosztást. Az ide-oda való menetelések és az első vonalából beérkezett kedvezőtlen hírek ellenére április 29-én még égő tettvágytól hevítve vonult állásaiba az ezred, azon feladattal, hogy megostromolja a Mont Spint és ennek keleti nyúlványait. Május 4-én rohamra is indult, de hősies küzdelme ellenére támadása csak félsikerrel járt, amennyiben csak egyetlen helyen sikerült a német vonalakba benyomulnia. A németek megindított ellentámadásait egymásután verte vissza, május 15-éig hősiesen kitarzott a meghódított állásban, melyet csak az ezred leváltása után sikerült a németeknek csellel újból hatalmukba keríteni. Az oly súlyos véráldozatokkal elfoglalt és

megvédett állás elvesztésének híre természetesen már erősen kikezdte az ezred szellemét, úgy, hogy midőn öt nappal később újabb támadóparancs érkezett hozzá, midőn a várt pihenő és szabadság minden reménye szertefoszlott és köztudomásúvá vált, hogy más kevésbé igénybe vett ezredeket nem küldenek újból rohamra, egy csapásra összeomlott a katonai fegyelemnek minden korlátja. Alkoholtól feltüzelve a zendülők a leghangosabb lármázók köré csoportosultak, akik szabad ég alatt tömeggyűlést hívtak egybe, „Nem akarunk a drótakadályok között megdöglenni“ és „örültség sértetlen lövészárkokat megrohamozni“ — kiáltásokkal vonultak végig a katonák a falu utcáin.

A 32. hadtestnél a zendülés az egyik hadosztály újoncaitól indult ki. Dalolva és ordítva rohanták meg a lázadók a véletlenül éppen távollévő parancsnokuk szállását. Minden sarkot átkutattak, felhányták az egész lakást, összezúzták fegyvereit és bármilyen szolgálat teljesítését kereken megtagadták.

Midőn a 158. hadosztály újból az állásokba vonulásra kapott parancsot, a nyugtalankodás miatt előhívott hadosztályparancsnokot az internacionálé dallamával fogadta a legénység, A tehergépkocsioszlop elindulásakor számos katona tűnt el és szökött meg a homályban, A zászlók hűtlen elhagyása különben nemcsak itt, de az egész hadseregben a legsúlyosabb aggodalmakra okot adó, igazi tömeg jelenséggé fajult. Míg 1914-ben alig érte el az 500-at a szökevények száma, 1915-ben kb. 2400-ra, 1916-ban kereken 8900-ra, 1917-ben pedig már több, mint 21 ezer főre rúgott a számuk. Ehhez járult még a csapat-tól való engedély nélküli távozásnak 4650 súlyosabb esete, melyek már egészen közélről súrolták a dezertálás határát. Nivelle utóda a főparancsnoki tisztségen Pétain tábornok egyik jelentésében nem is mulasztotta el kiemelni e tények szomorú jelentőségét,¹²

A francia hadsereg egyik legkiválóbb hadtesténél a lázadók katonatanácsokat választottak, a kaszárnyákban elsáncolták magukat és nyíltan fenyegetődtek, hogy a legcsekélyebb erőszak alkalmazása esetén tüzelni fognak, A 310. gyalogezred parancsnokának Dussange ezredesnek június 2.-i jelentése hatásosan ecseteli a lázadások egyik csapattestről a másikra való átharapódzásának mozzanatait, „Az ezred parancsot ka-

pott — így szól a jelentés — hagyja el coevresi szállását és vonuljon Bucy le Longba, A tisztek rövidesen nagyon rossz hangulatot állapítottak meg a csapatnál. Az előző napokon a szomszédos kötelékeknél botrányos jelenetek játszódtak le. Május 30.-án egy gyalogezred vonult át a helyiségen. A tehergépkocsikon vörös zászló lengett és az internacionálét ordították. *A tisztek a legénységgel együtt énekeltek az internacionálét és lázadásokra és sztrájkra ösztönző felhívásokat osztogattak.* Június 2.-án reggel egy zászlóalj gyakorlatozásra kapott parancsot. 15 óra felé azonban az egyik század nem volt hajlandó felszerelni. . . Egyidejűleg egy másik század is fellázadt, . . . Az ezred megtagadta az engedelmességet,¹³

A lázadások a legfenyegetőbb jelleget azonban a főváros közvetlen közelében állomásozó csapattesteknél nyertek és ott érték el tetőpontjukat is,

Soissons déli elővárosában pl. egy egész dandár állomásozott és ennek keretében itt helyezték el a 370. gyalogezredet is. Egy szép napon azután a frontra indulási parancs érkezett az ezredhez. A parancsot természetesen rögtön kihirdették a katonáknak, akik körében egyébként is napok óta tompa erjedés volt észlelhető. Az indulást megelőző estén szállásain gyűléseket tartott a legénység. Nem fegyelmetlen fiatal újoncok játszották a hangadó szerepét, hanem már a nagy marnei csatát is végigküzdő öreg katonák, többszörösen kitüntetett káplárok, sőt őrmesterek padok és székek tetejéről szónokoltak kemény arc kifejezéssel és vérben forgó, fanatikus szemekkel a háború és a tehetetlen kormány ellen, szidva a sibereket és a hadiuzsorásokat.

„Feleségeink otthon megdöglenek az éhségtől, a képviselők pedig ugyanakkor hizlalják magukat“ — kiabálta egyikük. „Poincaré nem akar békét Németországgal“ — ordították a tömegeből. „A tábornokok folytatni akarják a véres offenzívát“, „ma éjjel kell nekünk is indulnunk.“

„Nem fogunk menni“ — bömbölte az egyik altiszt vadul hadonászva öklével a levegőben.

Az indulásra kitűzött idő előtt két órával, éjjel 11 óra körül a legénység szállásának környékén a szűk utcákban hemzsegték a lázongó katonák. Kaszárnyájuk korcsmáját gyorsan kifosztották és az elfogyasztott alkohol a végletekig feltüzeltelte

amúgyis izzó hangulatukat. Kiabálások, ordítózások zavarták az utcák éjjeli csendjét. A 17. és 36. ezredek legénységével megtömve hirtelen két teherautó kanyarodott be az utcájuk sarkán. Az elsőt vörös zászlót lengetett a szél. „Bajtársak! ne menjetek!” — kiáltozta a tömeg. „Tegyetek úgy, mint mi! Fordítsátok föl a gépkocsikat és vagdossátok szét abroncsait! Le a háborúval!”

„Le a háborúval!” — dörögték a lázadók. „Föl Parisba! Húzzátok ki a képviselőket a parlamentből!”

„Az állomásra! Az állomásra!” — bömbölte egy hang, nyomban százszoros visszhangra találva a tömeg körében.

S vadul tombolt a lázadás! Hirtelen egy ezredorvos szaladt egyenesen a megrészegeedett katonák karjaiba, ki különös gyűlöletnek örvendett körükben. Hamarosan végeztek vele. Puskatussal agyba-főbe verték és azután ott hagyták feküdni súlyos sebektől borítva az egyik ház küszöbén. Majd három tábori csendőr jött velük szembe az út egyik kereszteződésénél. Látásuk csak még jobban megvadította a tömeget. Még arra sem maradt idejük, hogy akárcsak egyszer is elsüssék pisztolyaikat. Villámgyorsan rájuk rohantak, kiveték a fegyvert kezükből, utána a földre sújtották őket és vadul zuhogtak rájuk a puskatuscsapások. Egyszerre hogy-hogy nem, kötél került elő a lázadók zsebéből és néhány pillanattal később a tömeg kurjongatásai közben már a legközelebbi lámpavasakon lógott a három szerencsétlen csendőrnek összevert teste.

Az egyik aktív tiszt, az események szemtanúja, erre az ezredparancsnokságra sietett. A parancsnok értesülve a történetekről a hadosztályparancsnoksággal próbált telefonon érintkezésbe lépni. Le is emelte a kagylót, de nem tudott összeköttetést kapni. A zendülőknek első dolguk volt szétvagdalni a telefondrótokat. Más mód nem volt tehát, mint egyik szárnysegédjét küldeni a hadosztályhoz. Nem volt egy percnyi vesztegetni való idő sem. Az adjutáns lóhalálában az istállóba rohant, lóra ült és a következő percben már vadul vágatott, hogy felettes hatóságának jelentést tegyen a szomorú történetekről.

A hadosztályfőhadiszálláson ott találta összegyűlve az egész tisztikart. Együtt ültek, beszélgettek, cigarettáztak az indulás előtt, mikor a szárnysegéd hirtelen körükbe toppant és

az izgalomtól elfúló hangon jelentette a kitört lázadást. A vezérkar tisztjei fölugráltak, mereven néztek társukra, mintha nem tudnának hitelt adni közléseinek és inkább hajlandók volnának feltételezni, hogy egy megzavarodott ember rémlátásairól van csupán szó. „Ezek a kutyák!” — csikorogta azután egyikük fogai között. — „Ez a csöcselék, valamennyiüket falhoz kell állítani.“

Nagyobb baj volt azonban az, hogy a közelben sehol nem állt rendelkezésre fegyveres erő, mely észretéríthette volna a lázadókat. Szerencsére a hadosztályparancsnoknak eszébe jutott lovassága, mely Paris és Soissons között állomásozott és amellyel való telefonösszeköttetése zavartalanul működött. A telefonhoz sietett tehát és a lovasosztag álmából felvert parancsnokának szigorú utasítást adott, hogy tüstént alarmírozassa embereit, a Paris felé vezető vasútvonalat torlaszoltassa el velük és tartóztassa fel a vonatot, mely lázadó katonasággal tömve robot a főváros felé.

A zendülők ezalatt a soissons-i állomáson az egyik készenlétbe helyezett vonatra vetették magukat, A kocsikat megostromolták, aki kiszorult ezekből, az a vaggónok tetején helyezkedett el és a vasúti személyzetet fegyveres erővel kényszerítették vonatuknak az állomásról való kiengedésére. Forradalmi dalokat énekelve és; a levegőbe lövöldözve indultak azután útnak a főváros felé.

A villers-cotteretsi erdőhöz érve azonban egyszerre hirtelen megállt vonatuk, A pályát kövekkel és fatörzsekkel eltorlaszolja találták és még mielőtt meglepetésükből magukhoz térhetek volna, már meg is szólaltak a vasútvonal két oldalán felállított gépfegyverek és alig valamivel süvítettek el a golyók a kocsik tetején ülők feje felett. Csak ekkor vették észre a félkörben felállított gépfegyvereket, ismerték fel a reggeli szürkület világánál a lovasok rohamsisakjait és hallották, amint egyik tisztjük szorosán a kocsik mellé állva, bekiáltott hozzájuk: „Adjátok meg magatokat! Ha a vonatot két perc alatt ki nem ürítitek, cafatokra lövünk benneteket!“

Közvetlenül az erdő szélén megállt kocsik legénysége erre sem engedett. Kiugráltak vaggónjaikból és fegyverrel a kezükben az erdő fáinak védelme alatt elsáncolták magukat. Három napi ostrom után is csak az éhség kényszerítette megadásra

őket. A lázadók túlnyomó többsége azonban engedelmeskedett a felhívásnak. Elhagyták fülkéiket, lemásztak a kocsik tetejéről és felemelt kezekkel közeledtek a lovasok felé. Némán hagyták magukat egy csoportba terelni, csak egyikük kiáltott hangosan a lovasokra: „Nem szégyenlitek magatokat? Láttatok ti már egyáltalában háborút?” De tovább már nem folytathatta! Az egyik kapitány ugrott hozzá, megkötöztette és elvezettette embereivel. Néhány pillanattal később a közelben eldördülő sortűz hirdette, hogy nincsen számára kegyelem.

Június első napjaiban Pétain tábornok a compiegnei főhadiszállásra tanácskozássra hívta össze a francia hadsereg vezéreit. A további teendőket kívánta megbeszélni velük. Egy pillanattig sem titkolta el, hogy katasztrófálisnak látja a hadsereg helyzetét. Ha a legrövidebb időn belül nem sikerül véget vetni a lábrakapott anarchiának, Franciaország menthetetlenül elveszett. Még gondolni is borzasztó arra, mi történék, ha a németek tudomást szerezve a történekről, megtámadnák a minden ellenállásra képtelen francia frontot. *Ügyszólván akadály nélkül keríthetnék kezükbe az ország fővárosát.* Éppen ezért a hadvezetőség elszánta magát a legdrágóbb szigor alkalmazására, de a lázongások elnyomása után gyökereiben kell orvosolni a bajt. Meg kell szüntetni mindazon anomáliákat, melyek indokolatlanul megnehezítik a fronton vérző katonák helyzetét.

A meghívott tábornokok egybehangzóan a Hinterlandban keresték a zendülések csíráit. A postacenzúrahivatal azon kétségtelen megállapítására utaltak, hogy a legszorosabb összeköttetés áll fenn a lázadók vezérei és a legismertebb színdíkálisták és anarchisták között. Röpcédulákat osztogatnak a legénység körében, melyben a fővárosba hívják ezeket, mert „Paris, a kommün városa vár benneteket!” Különösen a katonai és szabadságvonatok legszigorúbb felügyelet alatti tartását kívánták. Maistre tábornok a szállításokat vezető tisztjének jelentésére utalt, mely szerint hadseregének szabadságra induló katonái Poitiersben fellázdak és a forradalmat, Oroszországot éltetve, valóságos demonstrációs vonatokat alakítottak. A parancsnokló tiszt rendeletére kivonult pályaoárség szintén a tüntetőkhöz pártolt, A párisi állomáson pedig az egyik katonavonat indulása alkalmából a katonák és egy egész csapat ki-

vonult utcai leány között a legvisszataszítóbb és legbotrányosabb jelenetek játszódtak le, melyeket szállítást vezető tisztje teljesen tehetetlenül kényszerült végignézni. Castelnau tábornok arról számolt be, hogy az úgyszólván teljesen ellanyhult lotharingiai fronton is súlyos kilengések fordultak elő. A nancy pályaudvaron a frontra visszatért szabadságoltak pl. a forradalmi érzelmű vasutasok és polgárok segítségével, egyszerűen eltorlaszolták a vágányokat és lekapcsolták a vonatok mozdonyait.

Az elhangzott beszámolók alapján Pétain június 7-én a kormányhoz intézett jelentésében foglalta össze véleményét a helyzetről és terjesztette elő sürgős javaslatait. A hadsereg szellemének aláásását főként azon tervszerű hajszának és izgatásnak tulajdonította, mely elsősorban a párisi pályaudvarokon a szabadságolt katonák körében folyik. Sokszor egyenruhába öltözött forradalmi ágensek lopóznak be a szabadságra utazó vagy innét visszatérő legénység vonataiba, sőt nem egyszer magukba a katonai táborokba is és ott végzik bomlasztó munkájukat. A katonáknak, sőt a tiszteknek büntetlen részvétele pacifista gyűléseken hasonlóképpen nem maradhat hatás nélkül a hadsereg szellemére, melyhez még a folytonosan kitörő sztrájkok és a katonatanácsokat alakító franciaországi orosz dandároknak rossz példája járul. Mindezek alapján a legsürgősebb teendőnek a vasútállomásoknak minden gyanús elemtől, de különösen az utcai leányoktól való radikális megtisztítását tartotta, akik igen sok esetben töltik be a bomlasztó propaganda postásainak szerepét. Erélyes rendszabályokat követelt a fegyverkezési üzemekben pacifista agitációt űző mozgósítottakkal szemben, a sajtónak fokozottabb ellenőrzését és végül az 1916 áprilisi törvény hatályának felfüggesztését kívánta, mely erősen korlátozta a katonai bíróságok hatáskörét.¹⁴

De hogy mennyire kétségbeejtőnek látták a hadsereg szellemét saját vezérei, arról Galli Henriknek, a kamara tagjának és a párisi városi tanács korelnökének az offenzíváról írt visszaemlékezéseiből kaphatjuk talán a legplasztikusabb képet. Az agg képviselő ugyanis a kamara hadügyi bizottságának több tagjával június első napjaiban a frontra utazott és ezen alkalommal hosszabb megbeszélést folytatott a 6. francia hadsereg Mangint felváltó új parancsnokával, Maistre tábornokkal.

„Nagyon is igaz — mondta ez neki — hogy az anarchista és franciaellenes üzelmek most hozzák meg gyümölcseiket. Az orosz forradalomról, a munkás és katonatanácsokról nyilvánosságra hozott hírek a tömegeknek fejébe szálltak. Miért is tűrik ezekkel a bomlasztó jelenségekkel üzött propagandát...? *Szervezett forradalommal állunk szemben ezredeinknél.* Ebben rejlik a háttere annak, hogy embereink megtagadják a lövészárókba való vonulást. A németek megsokszorozzák támadásait és elvesztett állásait egymásután hódítják vissza. A hű maradt csapatok teljesen kimerültek és képtelenek többet teljesíteni. Nem tudom, hogy hajtsam végre a szükséges leváltásokat? — De még mindig nem ez a legnagyobb baj. Ebben az órában is az egyik zászlóalj Meissy-sous-Boisban aktív ellenállást fejt ki. Gazemberek terrorizálják a tömegeket és nyíltan hirdetik, hogy *fegyvereiket nem fordítják többé az ellenség ellen, hanem a forradalom kierőszakolására használják majd fel.* Mondja ezt meg Parisban! Mondja meg, hogy *a haza soha nagyobb veszélyben nem volt, mint most!*“¹⁵

Galli e szomorú hírek után az éjszakát Soissonsban töltötte. „*A riadalmak éjszakája volt* — mondja — melyben alig néhány km-re a harc vonal mögött a tumultusok szemmeláthatólag súlyosbodtak és hallgatnom kellett a lázongás tombolását, melynek zaját alig hangozta túl a Lassaux melletti ágyúzás.“

A következő napon, június 8.-án Franchet d'Esperay tábornokkal találkozott a képviselők. Szemük láttára futottak be a hírek és jelentések a zendülő mozgalomról. Itt még az előző napinál is sötétebb képet kaptak a helyzetről. „Jól szervezett összeesküvéssel állunk szemben — hangoztatta a tábornok — melyek a fegyelem teljes felbomlasztását célozzák. A zendülések nem magyarázhatók egyedül a rendkívüli igénybevétellel és a szabadságok beszüntetésével, hiszen a lázadók közé tartoznak az eddig kitűnő és több hét óta pihenő 3. és 21. hadtestek is. — Nem! A lázongásokat a Hinterlandból hurcolták a frontra. A zendülők vezérei az anarchia sötét ágenseivel állanak összekötésben. Az események vizsgálatából kitűnik, hogy a lázadók közös akcióban állapodtak meg. Az volt a szándékuk, hogy az egyik vasútállomást hatalmukba kerítik és a szállítónokat Parisba engedik, hogy itt a népet a háború

elleni állásfoglalásra szólítsák fel. *Az orosz forradalomnak kellett mintául szolgálnia...* A csapatokat az orosz események részleteivel teletömött sajtó és a parlamenti események hírei, melyek a tábornoki karral szemben ellenséges érzelmeket fakasztottak, állandó és szertelen izgalomban tartják. Levelet foglaltak le és ezek csak megerősítik a helyzet rendkívüli komolyságát, *Miért csukják hát be szemeiket? Miért nem nyomnak el semmit? Változásnak kell ebben a tekintetben bekövetkeznie, vagy nem lesz hadseregünk többé és az ellenség öt nap alatt Paris előtt állhat!* Egy percnyi késedelem nélkül azonnal cselekedni kell és mindenekelőtt arra van szükség, hogy a zendülések háttérből irányítóit az ország belsejében habozás nélkül letartóztassák.¹⁶

A sok sürgetésre végre a kormány is cselekvésre szánta el magát. A legnagyobb céltudatossággal és határozottsággal látott munkához. A radikális újságokat, köztük Almereydának „Bonnet rouge“-át hónapokra betiltották. Faure Sebastian anarchista vezér közvetlenül letartóztatása előtt szökött ki az országból. A csapatszállítások alkalmával a vasútállomások épületét és környékét a legszigorúbban lezárták és a legszorosabb felügyelet alatt tartották. A kamara titkos ülésein viharos vitákban öntötték ki ugyan a képviselők elkeseredésüket és kiábrándulásukat, de kifelé csodálatos önfegyelmet tanúsítottak. Malvy belügyminiszter, aki ellen Clemenceau, a vén francia „tigris“ a legélesebb támadásokat intézte a parlamentben, pacifista körökkel fenntartott összeköttetései miatt, nyíltan megvádolva őt a hazaáruló „Bonnet rouge“-nak állami pénzzel való támogatásával is, távozni kényszerült helyéről.

Ugyanakkor a hadseregben is megindult a regenerálás munkája. Pétain páratlan ügyességgel fogott programja megvalósításához. Egyrészt vaskézrel, kegyetlen eréllyel törte le a nyílt lázadásokat. A hadbíróságok drákói szigorral jártak el a felmerült esetekben és rövid pár nap alatt 150 halálos ítéletet hoztak meg. Minden egyes meghozott ítéletet dobpergés mellett hirdettek ki az összegyűjtött legénység előtt. A riasztó példa hatott és csírájában fojtott el minden további zendülő kísérletet. Igaz ugyan, hogy a 150 halálos ítélet közül ténylegesen mindössze 23-at hajtottak csak végre, de erről a csapatok nem tudtak meg semmit. Ellenkezőleg, a tábornoki kar mindent elköve-

tett, hogy a tömeges kivégzéseknek a hadseregben lábrakapott és elnémulni nem akaró híreit még jobban táplálja és terjessze maga is.

Ezen szabályszerű hadbírószági ítéleteken kívül is azonban tisztjeikkel együtt egész csapattesteket tizedeltek meg. Az ily módon kivégzetteknek pontos számát még ma sem ismerjük. Kétségtelenül megbízható adatokkal dolgozó Allard francia publicista szerint egyedül a champagnei fronton küzdő hadseregben egyetlen hét alatt tizedelés útján 53 zendülőt lőttek agyon. Az egész 1917-es évben nem kevesebb, mint 528 ilyen kivégzésről beszélnek adataink.¹⁷ A kegyelmet nyert egyéneket életfogytiglani kényszermunkával sújtották és a hadbírószágok tömegesen hozták hosszabb-rövidebb tartalmú szabadságvesztéseket kiszabó ítéleteiket, melyeknek azonban pontos számát szintén nem ismerjük. Végül 1500—2000 főre tehető azoknak a száma is, akiket titokban a büntetőgyarmatokra szállítottak el.

Míg egyfelől kérlelhetetlen volt a megtorlás, addig másfelől Pétain mindent elkövetett, hogy csírájában orvosolja a bajt. Százszámra látogatta meg a különböző ezredeket. A szemlélő alkalmával a régi, kipróbált harcosokat egyenkint a front elé léptette, az egész csapattest jelenlétében ünnepélyes szertartások, buzdító beszédek és lobogó zászlók kíséretében kitüntette, elbeszélgetett velük, meghallgatta panaszait, kíméletlenül fellépett minden visszaéléssel szemben és a leggondosabban ügyelt arra, hogy a legénység élelmezése kifogástalan legyen, elrendelve, hogy az élelmezési bizottságok magukból az egyes csapattestekből alakíttassanak meg. Megértő, jóságos magatartásával lassanként sikerült visszaadni a legénységnek vezéreibe vetett bizalmát, utána hosszabb szabadságokat rendszeresített, honnét regenerálódva, teljesen új szellemben tértek azután vissza katonái a lövészárkokba.¹⁸

De míg ezen idő elérkezett, addig természetesen számtalan álmatlan éjszakát töltöttek el a francia vezető körök súlyos tépelődések között. Pétain tábornok később a világháború után, nyíltan megvallotta, hogy 1916 február és március hónapjaiban Verdun falai alatt nem egyszer a legnagyobb aggodalom óráit élte át ugyan, de ezek közül egyetlen egy sem hasonlítható azon kínos töprengésekhez, melyeken akkor esett keresztül,

midőn egész hadseregét kezei között szétmorzsolódni és szertefolyni látta.

A francia parlament titkos ülései hasonlóképpen a legnagyobbfokú kétségbeesést és lemondást tükrözték vissza. „Uraim — mondta itt pl. Laval képviselő 1917 június elsején — lássuk a helyzetet olyanak, mint amilyen tényleg. Az április 16.-i híres offenzíva, amelynek néhány óra alatt Laon birtokába kellett volna juttatni bennünket és amely az ellenséges front teljes áttörését célozta, vérbe fűlt. Az orosz forradalom következményeképpen a német-osztrák erők koncentrikus támadása fenyeget a nyugati fronton. Úgy itthon, mint a fronton tért foglalt a gondolat, hogy katonailag nem fogják térdre kényszeríteni a németeket.“

Még élesebb színekkel ecsetelte az országban a háborús hangulat teljes összeroppanását Augagneur Viktor képviselő, midőn ezeket mondta: „Aç egész ország békéért kiált! A fronton és itthon egyaránt a depresszió lett úrrá a kedélyeken. Legyünk tisztában azzal, hogy az utóbbi eseményeknél a háborús fáradtság volt a döntő tényező. Nem azért gyűltünk itt össze, hogy ámítsuk egymást, hogy Franciaország bátorságát zengedezzük. Nyíltan meg kell mondanunk: *Franciaországban általános háborús fáradtság uralkodik és mozgalom a béke érdekében.*“ „Nincs szükségünk szavakra — hangoztatta ugyanakkor Cachin Marcel baloldali szocialista képviselő, a francia kommunista párt háború utáni vezére — *Önök maguk is tudják, hogy az ország szelleme siralmas.* Ne dugjuk fejünket a homokba. Önök is ismerik az eseményeket, melyek a jelen pillanatban Parisban játszódnak le.“¹⁹

Nem kevésbé sötét képet rajzol azonban a helyzetről a kamara hadügyi bizottságának egyik vezető tagja, a szélső nemzeti irányú Ferry Abel képviselő. „Mindnyájan ismerik Önök közül — olvassuk 1917 június 26.-án a kamara hadügyi bizottsága elé terjesztett jelentésében — a fájdalmas morális krízist, melyet a francia hadsereg pillanatnyilag átél. A poilu ma nem olyan, mint amilyennek a sajtó festi. Vérző szívvel vagyok kénytelen megmondani, hogy az egyik regiment felázadt, hogy más ezredeknél csendőröket akasztottak fel és hogy a szabadságoltakat szállító vonatokban egész nyíltan az internacionálét énekelgetik. Ha ezen állapotok tovább tartanak,

vagy még súlyosbodnak, hogy lehet egy negyedik tél végigküzdését a hadseregről feltételezni? S ha az ellenség megtudja, hogy hadseregünktől nem várhatjuk ezt, vajjon milyen kétségbeesett helyzetben akarják Önök a tárgyalásokat megkezdeni?“²⁰

De hát a német hadseregparrancsnokság minderről nem tudott semmit? — nyomul itt önkéntelenül is, ellenállhatatlan erővel előtérbe a feltétlenül feleletet követelő kérdés. A német hírszerzőszolgálat valóban oly elképesztően csütörtököt mondott volna, hogy sem a tömeges lázadásokról, sem a francia belső fronton lejátszódott eseményekről nem szerzett semmi tudomást? Oly hihetetlenül ügyesek lettek volna a francia irányadó körök, hogy a világtörténelem legnagyobb arányú katonai lázadását teljesen sikerült eltitkolniuk ellenségeik előtt? Hogy is képzelhetnénk el ezt, mikor 1917 május második felében és júniusában egyedül a német trónörökös hadseregcsoportjánál végrehajtott ellentámadások eredményeképpen több mint 2400 foglyot ejtettek a legkülönbözőbb francia csapattestekből a támadó csapatok? Ha tehát fel is tétéleznénk, hogy a szóbanforgó időben Franciaországban dolgozó német ágensek jelentései valamilyen elképzelhetetlen körülmény folytán teljesen el is apadtak volna, még ezen esetben is ott voltak a foglyok ezrei, akik közül legalább pár száz ember kétségtelenül annyira demoralizált állapotban érkezett a német fogolytáborokba, hogy feltétlenül a legmesszebbmenő vallomások is kiszedhetők voltak belőlük. S a német hadvezetőség még csak ezen eszközt se vette volna igénybe, hogy értesüléseket kapjon az ellenséges front helyzetéről?

Bármilyen megbocsáthatatlan könnyelműség és bármilyen kétségbeejtő szegénységi bizonyítvány lenne is ez a német hadseregre nézve, Ludendorff emlékiratai ezt a benyomást keltenék bennünk. „A franciák veszteségei — írja ugyanis a teljhatalmú német főszállásmester — oly nagyok voltak, hogy ez kikezdte a hadsereg szellemét és lázadások törtek ki, amelyekről mindenesetre csak apránként jutottak hézagoss hírek tudomásunkra. *Csak később láttunk tisztán.*“

Szerencsére más adatokkal is rendelkezünk azonban, melyek tarthatatlanná teszik Ludendorff tábornok állítását. A német trónörökös pl. 1921-ben az egyik legkiválóbb svájci had-

történészhez, Stegemann Hermannhoz intézett levelében ezeket írja: „ ... Mikor hadseregcsoportom a leggondosabb előkészületek és a közelben készenlétben tartott beavatkozó hadosztályok segítségével, mely új védelmi eljárás föltalálója vezérkari főnököm, gróf Schulenburg volt, a Nivelle offenzívát már az első napokban megállította, a foglyok vallomásaiból és ágenyseink jelentéseiből *nagyon hamar* megtudtuk, hogy a francia hadsereg szelleme súlyos csorbát szenvedett. Az összes rendelkezésre álló tartalékokkal támadást javasoltunk tehát a legfőbb hadvezetőségnek és elérhetőnek véltünk egy nagy áttörést Paris irányába. A legfőbb hadvezetőségnek azonban más tervei voltak és elvetette javaslatunkat.“²¹

A francia részről remegve várt német támadás elmaradására más magyarázatot kell tehát találnunk. Ennek keresésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a német hadseregnek ezidőbeni kétségtelenül súlyos helyzetét. Az angol-francia támadások visszaverése óriási áldozatokat követelt a védekező hadsereg részéről is. Már az első négy hét harcaiban nem kevesebb, mint 87 német hadosztály használódott el a védelemben, melyet június elejéig még további 25 hadosztály követett. A nyugati fronton küzdő 156 hadosztály közül ilymódon 112 esett át az antant támadások idegölő küzdelmein. Friss tartalékokkal töltötték fel ugyan őket, de nagyvonalú ellentámadásra ennek ellenére sem látszott a nyugati német front önerejéből képesnek, A legfőbb hadvezetőség pedig a helyett, hogy az orosz forradalom következtében meglehetősen ellanyhult keleti frontról az itt feltétlenül nélkülözhető, szükséges 20 hadosztályt nyugatra dobta volna és keleten pusztán állásainak tartására szorítkozva, a pillanat páratlan esélyeit kihasználva, itt csikarta volna ki a döntő győzelmet, Oroszországgal szemben akart tiszta helyzetet teremteni és ezért inkább a nyugati frontot gyöngítette meg 6 hadosztály elvonásával.

Ludendorffék azonban ezzel elmulasztották a többé soha vissza nem térő, nagy alkalmat, mely a biztos győzelem pálmáját nyújthatta volna nekik.

S midőn a francia hadsereg a tönk szélére jutott, egyidejűleg Anglia helyzete is válságossá vált. A tengeralattjáró harc,

ha talán nem is abban a mértékben, mint ezt német fanatikusai, egy Tirpitz és Holtzendorff remélték, de kezdte éreztetni hatását, A parlament május 11-i zárt ülése, melyen több szónok a kiéheztetés rémét idézte fel V. György király május 2-i proklamációja, melyben az élelmiszer fogyasztásában való takarékoságra hívta fel népét, mindennél ékebben szóló bizonyítékai voltak ennek. Április 26-án a független munkáspárt vezérei szemére vetették az angol kormánynak, hogy szándékosan gáncsolta el a béke ügyét s rendszert csinál abból, hogy a központi hatalmak becsületes békeajánlatait csalásként és ámtás-ként tüntesse föl., Sims amerikai tengernagy már 1917 márciusában bepillantást nyert a brit admirális hivatalos veszteséglistájába és ebből azt a benyomást merítette, hogy Nagybritánia négy, vagy legföljebb hat hónapon belül ily körülmények között feltétel nélkül kapitulálni lesz kénytelen. Az angol haditengerészet első lordja, Jellicoe tengernagy által eléje terjesztett hivatalos összeállításban a tengeralattjárók okozta veszteségek három-négyszeresen is meghaladták a nyilvánossággal közölt adatokat. „Meg voltam rendülve — írja emlékirataiban az amerikai tengernagy — mert nem képzeltem el ilyen rettenetes helyzetet.“ „Igen — folytatta Jellicoe halálos nyugalommal — ha veszteségeink ilyen mértékben folytatódnak, nem folytathatjuk tovább a háborút.“ „De hiszen ez úgy fest, — jegyezte meg erre Sims — mintha a németek megnyernék a háborút!“ „Meg is fogják nyerni — hangzott a válasz — ha nem leszünk képesek veszteségeinket megakadályozni, még pedig a legsürgősebben.“ „Αζοη a ponton vagyunk — jelentette a tengernagy nyomban e beszélgetés után kormányának — hogy elveszítsük a háborút.“ Nem kevésbé érdekes Chiozza Money vallomása, aki 1919 novemberében ezeket mondta: „1917 áprilisában a német bűvárhajók oly eredményesen dolgoztak, hogy Angliának kilenc hónapon belül össze kellett volna omolnia, ha a rombolás továbbra is ilyen arányban folytatódott volna“, vagy Churchill, angol tengerészetügyi miniszternek a győzelem után „Sunday Pictorial“-ban megjelent nyilatkozata, mely szerint: „Sikerünk csak egy egészen vékony kis hajszálon függött. Csak egy kicsit több és a tengeralattjáró harc az éhínségen keresztül mindnyájunkat feltétel nélküli megadásra kényszerített volna.“ „Ha a németek — ismerte el

végül maga az ezidőbeni brit diktátor, Loyd George is 1920-ban tartott egyik beszédében — a tengeralattjáróik erejét valamilyen előbb kezdték volna kihasználni, *ki tudja, ma egyáltalában fennállana-e még a brit világbirodalom?*“ A veszteségek először május hóban kezdtek csökkenni, de a Földközi-tengeren — Le Bon francia admirálisnak az 1917 szeptember 14.-i londoni tengerészeti konferencia elé terjesztett jelentése szerint — továbbra is emelkedőben voltak. Május közepén az angol kormány az antant szaloniki vállalkozásának feladását javasolta, azon megokolással, hogy a Sarrail hadsereg élelmezésére szükséges hajótér Anglia és a szövetségesek ellátása szempontjából annál kevésbé nélkülözhető, mert a Földközi-tengeren a megsemmisítés veszélye fokozott mértékben forog fenn. Amerikában hasonlóképen a legkomolyabb aggodalmakat váltották ki a tengeralattjáró harc tüneményes sikerei. Page, a londoni amerikai nagykövet, április 27-i jelentésében arról értesítette kormányát, hogy április 16—22-ig terjedő időben a németek 237 „ezer tonna úrtartalommal 88 ellenséges hajót küldtek a tenger fenekére. Június 25-én Queenstowban kelt emlékiratában Sims tengernagy újból azon véleményét fejtette ki, hogy az Egyesült-Államok nagyobb erőfeszítése nélkül a háború az antant hatalmak részére elveszett. Június 5-én viszont Page hozta Wilsonnak és Lansing külügyi államtitkárnak tudomására, hogy az angol hadikabinet viszálykodásai komoly aggodalmakat okoznak neki. A maga részéről Loyd George álláspontját osztotta, mely szerint az amerikai népnek sem, az ellenséges Németországnak pedig annál kevésbé szabad megtudni a való tényeket. Július 8.-án testvéréhez intézett magánlevelében végül megismételte jóslatát, hogy a németek a tengeren fogják megnyerni a háborút.

Mindezekből — azt hiszem — megcáfolhatatlan határozottsággal tűnik ki, hogy az 1917-i év első felében az antant hatalmak helyzete annyira komoly volt, hogy egy céltudatos, erélyes békeakciónak a legteljesebb reménye lehetett a sikerre. A központi hatalmak táborában talán senki nem ismerte fel ezt oly világosan, mint a kettős Monarchiának 1916 november 21-én trónra lépő ifjú uralkodója, aki a kormányzás átvételének első pillanatától kezdve mindent elkövetett, hogy Parissal és Londonnal összekötetésbe lépve, megszerezze a békét szen-

vedő népeinek. Előbb sógorának közvetítésével próbálkozott, de ezen akciójának sikertelensége után is²² mindvégig fáradhatatlanul kereste a lehetőségeket, melyek céljához segíthették őt. Az eredmény elmaradás nem rajta, *de nem is mindig ellenségeinken múlt*, mint ahogy fényesen igazolja ezt tanulmányom következő *témája*, a Saint Armand—Revertera-féle békeakció lefolyása és megghiúsulása.

III.

A Saint Armand-Revertera-féle békeakció.

Revertera Miklós gróf¹ nyugalmazott követségi tanácsost 1937. nyarának kezdetén fontos családi ügyek Svájcba szólították. Neje ugyanis született Aldobrandini grófnő betegen feküdt az egyik freiburgi szanatóriumban. A kórház betegei között volt Revertera grófné rokona, Armand Abel grófnak, a francia nagyvezérkar hírszerző osztályába beosztott őrnagynak a felesége is. Egy alkalommal azután Armand egyik svájci látogatása alkalmából közölte dr. Reymond Henrikkel, a szanatórium egyik francia származású orvosprofesszorával, hogy a francia kormánynak egyik legtekintélyesebb tagja, kinek befolyása napról-napra növekszik, megbízható és az aktív diplomáciai szolgálaton kívülálló személy közvetítésével érintkezésbe kívánna lépni a Monarchia uralkodójával, hogy a következőket közölje vele: „Franciaországban tudják hogy őfelsége a békét óhajtja. Franciaország szintén békés kimenetelt kívánna találni, de a francia kormány részére lehetővé kellene tenni azt, hogy a francia közvéleménynek a tárgyalások kézzelfogható eredménye és a meghozott óriási áldozatok fejében oly engedményt helyezhessen kilátásba, amelynek minden párt elismerheti nagy értékét. Egy eléggé népszerű nyereséget kellene ajánlani, hogy az a közvéleményt teljesen a háború folytatásáról való lemondásra bírja s ez nem lehet más, mint Elzász-Lotharingia átengedése Franciaország részére. Ha elvileg sikerülne megegyezésre jutni, úgy Franciaország és a központi hatalmak között a *külön* tárgyalások azonnal megindulhatnának valamelyik semleges államban és szigorú diszkréció kötelezettsége mellett oly gyorsan, amint csak lehetséges, le is volnának folytathatók.

Reymond, aki „soha politikával nem foglalkozott“, készen nyilatkozott arra, hogy a hallottakat közölje Reverterával, aki-

vei már régtől fogva baráti viszonyban állott. Június közepén kérdést intézett tehát ehhez, hogy hajlandó volna-e átvenni a közvetítő szerepet Károly király és a francia kormány között, mert ha igen, úgy Paris kész a tárgyalások lefolytatására egyik, már kiszemelt bizalmi emberét Svájcba küldeni.

Revertera a francia tapogatódzásokról értesülve, először nagyon elcsodálkozott, nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a dolognak és kitérő választ adott. Midőn azonban Reymond többször megismételte javaslatát, lassankint ő is felismerte az akció komolyságát, mely belátható időn belül a rettenetes vérontás megszüntetésének reményével kecsegtetett. Június 20-án Berchtold gróf útján jelentést tett tehát a királynak a történetekről, aki Czerninnek egyetértésben, azonnal utasította őt, hogy a francia kormány megbízottjával vegye fel az érintkezés fonalát. Külügyminiszterünk július 14.-i instrukcióiban mindekelőtt annak tisztázását tartotta fontosnak, hogy voltaképpen ki áll Reymond közlései mögött, utána pedig konkrét javaslatokat kívánt kapni Paristól, melyeket a Monarchia esetleg a német kormány elé terjeszthetne majd.

Ezen instrukciók birtokában 1917 július 16-án Revertera Freiburgba érkezett. Egyenlőre azonban a kiszemelt bizalmi férfi nevét nem sikerült megtudnia. Reymond csupán arra mutatkozott késznek, hogy haladéktalanul érintkezésbe lép az illetővel, de nevét csak beérkezett felhatalmazása után közölheti. Mindenekelőtt azt óhajtotta tudni, vajjon Bécsben egyáltalában hogy fogadják a Franciaországgal való tárgyalás gondolatát? Ebben a tekintetben kielégítő választ kapva, abban állapodtak meg Reverterával, hogy ez visszautazik Bécsbe és ott várja be Reymond további közléseit.

A tárgyalások tényleges megindítása elé azonban a francia miniszterelnök is akadályokat gördített. Midőn ugyanis Painlevé hadügyminiszter megpendítette előtte a Monarchiával való megegyezés gondolatát, Ribot a Sixtus akciónak Olaszország által támasztott követelések miatti sikertelenségére hivatkozva, minden további tárgyalást céltalannak és feleslegesnek mondott.²

A Kerenszki-offenzíva meghiúsulása és az ennek nyomában megindított, Oroszországot a küzdő felek sorából végleg kikapcsoló ellenoffenzívánk teljes sikere azonban fokozott

aggogalmakat váltott ki az antant államférfiaknak a lelkében. Augusztus folyamán némileg megerősödött ugyan a francia front, de ellenségeinknek biztosra kellett venniök, hogy belátható időn belül felszabadulnak majd a keleten küzdő német és osztrák-magyar hadosztályok a nyugati és délnyugati frontok végleges letörésére. Az antant már csak az amerikai segítségbe helyezte egyedüli reményét, Nagy kérdés volt azonban, hogy Németország békére kényszerítve az orosz birodalmat, még az amerikai csapatok megérkezése előtt nem vívja-e ki a kontinensen döntő győzelmet? Az antant politika szempontjából életkérdéssé vált tehát a központi hatalmak blokkjának a Monarchia megnyerése útján való szétrobbantása, annál is inkább, mert Oroszország bukása óta a francia politika tervei szerint a békekötés után Ausztria-Magyarország volt hivatva a cári birodalom szerepének átvételére, A Habsburgok birodalmának kellett volna gátat húzni a kelet felé terjeszkedni kívánó német világhiperhializmus elé, Lengyelország csatlakozása által megnagyobbított, föderatív alapokon átszervezett Monarchia kétségtelenül sokkal alkalmasabb is lett volna e feladat betöltésére, mint a világháború után életre hívott és a mai kis-antantba tömörült államok, vagy akár maga a Nemzetek Szövetsége is. Ezen annyira kézzelfogható igazságok 1917 nyarán tisztán álltak az antant államférfiai előtt, úgy, hogy az orosz összeomlás után a nyugati hatalmak politikájának sarkköve Németország letörése és a kettős Monarchia megnyerése lett.

Július 25-én Parisban összeült az antant államférfiak konferenciája, „Négyszem között beszéltem Loyd Georgezal“, — írja Ribot emlékirataiban róla, — „Megegyeztünk, hogy Sonninoval tartózkodás nélkül fogunk beszélni. Nem titkolózhattunk előtte tovább, Sonnino tudomására hoztam a nekünk tett nyilatkozatokat és Olaszországnak hátunkmögötti iegújabb állítólagos különbéke ajánlatát, Sonnino a leghálásabb köszönetét fejezte ki nekem. Energikusan tiltakozott a királynak és neki tulajdonított szerep ellen. Ezt követő hármásban folytatott megbeszélésünkön Loyd George elismerte, hogy pillanatnyilag semmi teendő sincs, Czerninnek azóta a nyilvánosság előtt mondott beszédei, ha akarnánk, sem engednék meg a császárral való eszmecsere folytatását, Loyd George mindenestre fenntartotta magának a jogot az érintkezés újrafelvételére

lére, ha elismert tehetetlenség, vagy talán Oroszország elszakadása kényszerítene erre bennünket,³ Ribot az augusztusi megbeszélésekért minden felelősséget Painlevé hadügyminiszterre hárít. Számára — mondja — az osztrák-magyar intermezzo július 25-ikével végleg elintéződést nyert. Szavaiból tehát arra kellene következtetnünk, hogy az augusztusi békeakciónak a sikerre reménye nem lehetett,

A párisi tanácskozás tényleges tartalmát azonban mind ezen elhallgatások és letagadások ellenére sem nehéz megállapítanunk. A konferencia célja nyilvánvalóan nem — mint ezt a Havas ügynökség a világgal elhíttetni kívánta — a balkáni helyzet megbeszélése volt. Már a francia, angol s olasz vezérkar és admirális főnökeinek, valamint az orosz vezérkar képviselőjének a tárgyalásokba való bevonása is fényesen igazolja, hogy a szövetségesek összhelyzetének megbeszélésére irányult a tanácskozás főcélja. Ugyan mi értelme lett volna a becsületesség alatt vállalt titoktartási kötelezettség megszegésével megismertetni Sonninot a Sixtus-ügy okmányaival, ha Ribot és Loyd George nem kívántak volna meggyőződést szerezni arról, hogy vajjon Itália mily állást foglalna el a Monarchiával kötendő különbéke gondolatával szemben? Minthogy azonban az olasz miniszterelnök makacsul kitartott a saint-jean-de-mauriennei találkozó alkalmával elfoglalt álláspontja mellett, Loyd George is kénytelen volt a Károly királlyal folytatandó tárgyalások újrafelvételének idejét a legvégső szükség esetére halasztani.

Az antant gőzhengerének galíciai letörése gondoskodott ezen eset mielőbbi bekövetkezéséről, Ribot emlékirataiban gúnyolódva emlékezik meg a francia vezérkar politikai törekvéseiről; a valóságban ellenben Loyd Georgezal együtt örömmel üdvözölte Goubet ezredesnek Károly királlyal folytatandó béketárgyalások újabbi felvételére irányuló javaslatát.

A helyzetnek megfelelően Foch tábornagy július 24.-i utasításában hangsúlyozta tehát, hogy sem a freiburgi orvossal, sem pedig az osztrák bankárral nem szabad megszakítani az összeköttetés fonalát,⁴ Goubet ezredes a vezérkari főnök parancsára válaszolva, július 30-iki jelentésében értesítette a tábornagyot, hogy Revertera gróf türelmetlenül várja a tárgyalások megindítását. Felvilágosítást kér 1. a megindítandó megbeszélés bázisát illetőleg, így, hogy milyen engedményeket kívánnak a

szövetséges és társult hatalmak a Monarchiától, milyen kompenzációkat készek nyújtani neki, mily belső reformokat remél az antant Ausztria-Magyarországban keresztülvitetni és végül milyen támogatásra számíthat a Monarchia az antant államok részéről Németországgal szemben? 2. Azon antantbeli államférfiak tekintetében, akik a tanácskozások megállapítandó alapjait magukévá teszik.⁵

Pár nappal később Goubet ezredes az alábbi igazán éles politikai elmeélre valló jelentésében igyekezett Pamlevét és általa Ribot miniszterelnököt megnyerni a Monarchiával kötendő különbéke gondolatának.

A hadsereg vezérkara
2. osztály I.

Nagyon titkos.
Paris, 1917 augusztus 4.

JEGYZÉK.

Élelmiszerkészleteinek elégtelensége Oroszországot a küzdelem feladására kényszerítheti. Az oroszok változékonyságára és állhatatlanságára való tekintettel még nagyobb veszélyt jelentenek számunkra a különbéke elérését célzó német fáradozások.

Az antantnak ezt a veszélyt az Ausztriával kötendő különbéke révén kell megelőznie.

Ajánlatos Ausztria kiválásának előnyét esetleg nagyon magas árért (egységének fenntartása és hatalmának növelése) megvásárolni. Ebből közvetlen és jövőbeli előny származnék részünkre,

Közvetlen: Németországot elválnánk a Balkántól, A Kárpátok petróleummezőinek elvesztése megnehezítené a tengeralattjáróharcot, a tüzérség használatát, (apasztaná a repülők számát) és a kenőolaj elvonása által megbénítaná az ipari életet.

Németország izoláltatnék és hadseregének anyagkészlete ellen irányított támadással legyőzhető lenne.

Jövőbeli előny: Franciaország egyetlen ellensége és az egyedüli európai veszély Poroszország. Amíg Poroszországot egészen és végérvényesen le nem győzik és tehetetlen állapotba nem helyezik, addig a többi kormányok alkotmánymódosítást célzó tervei csak másodlagos jelentőségűek lehetnek.

Az antantnak ezért hatalmas, ellenséges érzületű szomszéd-

dot kell a poroszok oldalára állítani. Ezen célra a Habsburgok használhatók fel, ha uralkodásuk alatt perszonalunióval összekapcsolt, túlnyomólag szláv államszövetséget teremtünk, mely magába foglalná Lengyelországot 1772.-i Danzigtól a Kárpátokig terjedő határaival, továbbá Bajorországot, mely a német államok között a poroszoktól politikailag és vallásilag a legtávolabb áll és II. Frigyes hódítását Sziléziát, hogy ezáltal a poroszokat közvetlenül is gyöngítsük és ingereljük.

Így Hamburgtól a Perzsa öbölíg terjedő birodalmat tervező Poroszország a kelet felé való terjeszkedés útját elvágva látna maga előtt egy a Balti-tengertől az Adriai-tengerig, Danzigtól Fiúmég terjedő hatalom által, mely a sziléziai és lengyelországi ipari telepek segítségével magát gazdaságilag is képes lenne fenntartani.

Anglia Egyiptomban és Mezopotámiában teljes mozgási szabadságot érne el.

Olaszország biztosan számíthat Dél-Tirolra és legalább Trieszt szabad kikötővé való átalakításának előnyét élvezni fogja.

Oroszország nem áldoz fel orosz területet. Pillanatnyi tehetlensége egyébként arra kényszerít minket, hogy elsősorban Poroszország letörésére gondoljunk.⁴⁶

Ezen jegyzék érveinek hatása alatt Painlevé még ugyanazon a napon még egyszer felvetette Ribot előtt a Monarchiával kötendő különbéke gondolatát. Hangsúlyozta, hogy Foch és Pétaín tábornokok nézete szerint az orosz kolosszus végleges letörésének hatása kizárólag az Ausztria-Magyarországgal való megegyezés útján lenne ellensúlyozható. A galíciai, egyre sűrűbbé váló híób-hírek befolyása alatt állva, most Ribot sem emelt kifogást az Armand és Revertera közti megbeszélések ellen, feltéve természetesen, ha ezekhez a hadügyminiszter Loyd George hozzájárulását is be tudja szerezni.

Augusztus 4-én Painlevé tehát részletes instrukciókkal látta el Armand őrnagyot. Ribot kívánságának megfelelően utasította őt, hogy Freiburgban tisztán puhatolódzásra szorítkozzék, de tulajdonképeni tárgyalásokba ne bocsátkozzék. Reverterának a megbeszélésekből semmi esetre sem szabad azt a benyomást mérítenie, hogy Franciaország szövetségesei közül bármelyiknek akarata ellenére kész lenne békét kötni. Felhatalmazta Arman-

dot az irányú ígéretek nyújtására, hogy a szövetséges és társult hatalmak minden rendelkezésükre álló eszközzel meg fogják védeni a Monarchiát a Németországgal való szakítás következményei ellen. Célzásszerűleg beszélhet Ausztria-Magyarország föderatív állammá való átalakításának perspektíváiról. Rámutathat arra a befolyásra, melyet a Monarchia a visszaállított Lengyelországra, sőt azon német államokra gyakorolhatna, melyek között egykor az első helyet foglalta el. A közelebbi részletek megállapítását ellenben a tulajdonképeni béketárgyalások anyagául kell fenntartani.⁷

Armand ezen instrukciókkal felszerelve, a svájci határon fekvő Bellegardeba indult. Painlevé viszont az angol hozzájárulás kieszközlése érdekében Ribot és Thomas municiós miniszter kíséretében Londonba utazott, hova augusztus 6-án érkezett meg. A hadügyminiszter még megérkezésük napjának délutánján Loyd Georgenak a Brighton melletti Linfieldben fekvő birtokán két órai tárgyalást folytatott Millner lorddal és a brit diktátorral. Ügy itt, mint a másnap történő általános konferencián az angol miniszterelnök azon véleményének adott kifejezést, hogy Agliának, Francia- és Olaszországnak az isonzoí fronton indítandó együttes támadása lenne a legalkalmasabb eszköz a Monarchiával kötendő különbéke útjában álló egyedüli akadály, t. i. Trieszt elhárítására. Ha egyszer a szövetségeseknek sikerül Triesztet kezükbe keríteniük, úgy Ausztria is belenyugodnék elvesztésébe és Németország rovására kártalaníthatják majd őt. Javaslatában azonban az angol főparancsnok, Robertson lord ellenállásával találkozott. Loyd George különben a legnagyobb készséggel adta beleegyezését Armand gróf svájci missziójához és a legnagyobb szerencsét kívánta neki. „Csak egy ellenség van — mondotta — és ez Németország. Ha legyőzzük a német milítárizmust, akkor a szövetségesek elvei diadalmaskodtak. Legelőnyösebb lenne Ausztriát lekapcsolni Németország oldaláról.”⁸

Augusztus 7-én reggel 3 órakor tehát Painlevé hadügyminiszter telefonon Armand Svájcba küldésére utasította a nagyvezérkar hírszerző osztályának főnökét. Goubet ezredes reggel 7 órakor továbbította a parancsot. Armand a megbeszélés jelszóval táviratot kapott, mely Freiburgba való utazásra hatalmazta fel őt.⁹ Revertera pedig már június 29-én értesítést kapott Reymondtól, hogy a közelebbi közlések átvétele végett

utazzék sürgősen Freiburgba. Itt végre augusztus elsején megtudta, hogy a francia kormány bizalmi embere feleségének távoli sógora, Armand őrnagy, aki a legközelebbi napokban a tárgyalások lefolytatására Svájcba érkezik. A francia kormányférfiak ismertetett londoni látogatása azonban néhány napig késleltette útját és így csak augusztus 7-én d. u. 5 órakor történhetett meg az első találkozó a két gróf között, melyen Armand az antant következő feltételeit közölte Károly király megbízottjával.

1. Ausztria-Magyarország kilép a háborúból és szigorúan semleges álláspontra helyezkedik.

2. Trentínót átengedi Olaszországnak és Triesztet szabad kikötővé alakítja.

3. Megkapja a) Lengyelországot 1772-iki határaival, b) a bajor királyságot, c) Porosz-Sziléziát.

4. Szilézia az örökös tartományok közé kerül, Bajor- és Lengyelország pedig a konföderált államok közé.

5. Az antant a legteljesebb támogatását helyezi kilátásba a Monarchiának konföderált állammá való átalakításához.¹⁰

Ezen feltételek átadását a francia irodalomban többen Armand részéről hatásköri túllépésnek tulajdonítják. Velük szemben megállapíthatjuk azonban, hogy az őrnagy Svájcban való visszatérése után nyomban jelentést tett miniszterének a Freiburgban történekről és aligha küldték volna ismételt Svájcba, ha magatartása bármilyen tekintetben ellenkezett volna fellebbvalóinak intencióival.

A francia közlések érthetően nagyon meglepték Reverterát, hiszen bizonyos tekintetben sokkal többet ígértek, mint amennyire az osztrák diplomácia legmerészebb álmaiban is gondolni mert volna. Károly király ellenben semmi körülmények között sem volt hajlandó a szövetséges német birodalom rovására szerezni kárpótlást területi veszteségeinkért. Az antant ajánlatnak megvolt továbbá az a nagy szépséghibája is, hogy kifejezetten különbékét célt. A király és Czernin pedig ekkor már a német birodalmi gyűlés békerezolúciójának hatása alatt újból remélni kezdtek, hogy végül mégis csak sikerülni fog szövetségesünket Elzász-Lotharingia Önkéntes átengedésére bírni és ez által az együttes béke egyetlen akadályát magától elhárul az útból. Reverterát tehát a különbéke határozott visszautasítására és oly tárgyalási alap indítványozására utasították, mely

nemcsak Ausztria-Magyarország, de szövetségesei szempontjából is elfogadhatónak látszik. A Monarchia az e követelményeknek megfelelő béketervezetet nemcsak Berlin tudomására hozni kész, hanem hajlandó azokat szövetségésénél a legnagyobb nyomatékkal, minden eszköz felhasználása mellett támogatni is. Ha azután a németek ennek ellenére továbbra is mereven elzárkóznának a megegyezés gondolata elől, akkor elválnánk tőlük, mert szövetségi hűségünk sem terjedhet az öngyilkosság fokáig.

Hosszabb tanácskozások után sikerült is Reverterának rokonát rávennie arra, hogy a nyugati hatalmak vezető politikusaival oly tárgyalási alapot fogadtasson el, mely az osztrák-magyar külügyminiszter fenti utasításával összhangba hozható. Szorult helyzetében az antant tényleg kész is volt a közös béke feltételeiről tárgyalásokba bocsátkozni. Armand közölte rokona kérdésére azt is, hogy közvetlenül Painlevé hadügyminiszter és Thomas munícióügyi miniszter delegálták őt, de közvetve Ribot megbízásából is beszélhet, sőt Loyd George brit diktátor is tud akciójáról. A francia megbízott határozottan kikötötte azonban, hogy Anglia és Franciaország *kizárólag* csak Ausztria-Magyarországgal folytathassanak előzetes megbeszéléseket a béke érdekében. A király és Czernin viszont ezt a feltételt sem fogadták el. Kifejezetten hangsúlyozták, hogy az antant két főhatalmával folytatott előzetes tárgyalásokból a Monarchia legrégebb és leghatalmasabb szövetségese semmi körülmények között ki nem hagyható. Ellenségeink végül ezen feltételünket is honorálták és a megbízottak megegyeztek abban, hogy mindkét hatalmi csoport, a Monarchia és Németország egyrésztől, Anglia s Franciaország másrésztől kötelezik magukat a közös megegyezéssel létrehozandó békefeltételeket elfogadtatni többi szövetségeseikkel. Ez mindenesetre már nagy eredményt jelentett és következett a legnehezebb feladat, t. i. a voltaképeni feltételek megállapítása. Ezek átvételére Armand gróf Parisba utazott. Revertera pedig szintén visszatért Bécsbe, hova augusztus 11-én érkezett meg. A német főhadiszállásra Czerninhez még aznap elküldött jelentésében beszámolt freiburgi missziójának legújabb eredményéről. Közölte, hogy a francia kormány megváltoztatta eredeti álláspontját és új javaslatokkal állt elő, de kifejezetten kikötötte, hogy Berlinnek egyelőre ezekről nem sza-

bad tudomást szereznie. Ily körülmények között korábbi megállapodásukat, hogy Svájcból visszatérve maga is azonnal Berlinbe utazzék, nemcsak feleslegesnek, de egyenesen károsnak tartotta és nagyon kérte Czernint, hogy az ügy érdekében a kancellárnak ő se tegyen említést a dologról. Ez utóbbi kérését azonban Czernin csak részben teljesítette, mert annyit mindenesetre közölt a német államférfiakkal, hogy a Monarchiának sikerült az ellenséges főhatalmakkal érintkezésbe lépnie. Berlin a továbbiakig várakozó álláspontra helyezkedett, külügyminiszterünkre pedig azon kétségtelenül igen nehéz feladat hárult, hogy Németországot a nyugati hatalmak előrelátható feltételeinek elfogadására és elsősorban Elzász-Lotharingia átengedésére bírja.¹¹

Még a freiburgi találkozó előtt Czernin újult erővel látott régi kedvenc terve megvalósításához. Michaelis, az új birodalmi kancellár 1917 augusztus 1-én megjelent Bécsben, s ezen alkalommal az osztrák-magyar külügyminiszter kifejezetten hangsúlyozta előtte, hogy a békéhez az egyedüli út Franciaországon keresztül vezet. Ennek megnyerése a Wilhelmstrasse feladata. A külföldről nyert értesüléseinek egybehangzó tanúsága szerint nem kételkedik a megegyezés lehetőségében, ha Németország hajlandó lenne Franciaország részére Elzász-Lotharingiában engedményeket nyújtani. Megismételte régi ajánlatunkat, mely szerint a Monarchia kész ezen áldozat fejében a Galíciával kitűvített Lengyelországot átengedni Németországnak. Michaelis azonban lélekben sokkal közelebb állt az allddeutsch hadicélokhoz, mint hivatali elődje, Bethmann Hollweg. Ily körülmények között érthető, hogy midőn Czernin 1917 augusztus 14. és 15-én a német kancellárt, majd utána a nyugati frontot meglátogatta, úgy Michaelis, mint a katonai vezetők részéről javaslatavai szemben a legmerevebb visszautasításra talált.¹² Egyedül a német trónörökös érezte át a helyzet komolyságát, s a mielőbbi békekötés szükségességét. Nyugodt megfontoltsága külügyminiszterünkre a legjobb benyomást gyakorolta, s egyenesen presztíjnálva látszott lenni arra, hogy közvetítésével igyekezzünk a német katonák lehetetlenül felcsigázott hadicéljainak lesróflása érdekében befolyást gyakorolni.¹³

A trónörökös már Bethmann bukása után, 1917. július 18-án egy memorandumot intézett a császárhoz, a legfelsőbb hadve-

zetőséghez és a birodalmi kancellárhoz. Ebben megállapítja mindenekelőtt, hogy a békevágy a német nép széles rétegeiben veszedelmes arányokat öltött. A csaknem minden német házat és családot szomorúságba és gyászba döntő, közel három év óta tomboló küzdelem roppant véráldozata, a legértékesebb emberéletekben való további súlyos veszteségeknek kilátása, a legkülönbözőbb nélkülözések miatt keletkezett és táplált kedélydepresszió, az élelmiszer- és szénhiány, végül mindent összevéve, a széles néprétegek kedvetlensége a háború folytatását ép úgy megnehezítik, mint ahogy károsan hatnak a dinasztikus gondolatra is. Ha figyelembe vesszük, hogy a tengeralttjároharc gyors sikerébe vetett biztos remény nem teljesedett, úgy a komoly hangulaton nem is csodálkozhatunk. Hasonló a helyzet a szövetségeseknél is. Anélkül, hogy a ténylegesnél feketébben ecsetelné a helyzetet, nyíltan ki kell mondania, hogy helyzetünket ellenségeinkével szembeállítva, az összehasonlítás aligha üthet ki a mi javunkra. Ebből természetesen az következik, hogy offenzívára többé nem gondolhatunk, hanem csupán a tengeralttjároharc intenzív folytatása mellett állásaink bizonyos időn keresztül való tartásáról lehet szó. Ha ezen idő eltelt és a küzdelem befejezésére remény még mindig nincs, úgy a diplomáciánk által időközben előkészítendő békére kell törekednünk. Ezt megtenni a német nép vezéreinek annál is inkább kötelessége, mert el kell ismerniük, hogy legerősebb szövetségesük Ausztria-Magyarország gazdasági, de főképp belpolitikai viszonyai miatt bizonyos határidőn túl a háborút folytatni képtelen Károly király bizonyára a leghűbb szövetségese a német birodalomnak, de ha egyszer választania kell majd, hogy tovább folytatja-e a harcot népeinek és dinasztíájának biztos pusztulásáért, vagy elfogadja az antant által ezen esetben feltétlenül a legkedvezőbb feltételek mellett felajánlott békét, úgy az osztrák császárnak és magyar királynak nemcsak joga, de egyenesen kötelessége elsősorban saját népeinek sorsára gondolni. Törökországban szintén nem mondhatók rózsásaknak a viszonyok. Teljesen tisztában van azzal, hogy ellenségeink helyzete szintén mennyire komoly, hogy az antant köreiben is módfelett félnek egy új téli hadjárat áldozataitól, de viszont tény, hogy az utolsó két hónap alatt a túlsó oldal hangulatában bizonyos javulás észlelhető. Ennek oka egyrészt Amerikának a háborúba

való beavatkozása által keltett remények, másrészt pedig a német birodalmi gyűlés elhamarkodott békeakciója, mely után ma Londonban, Parisban, sőt még Rómában is biztosra veszik, hogy a német ellenállás megbénulása már csak rövid idő kérdése lehet.

Majd az Anglián keresztüli béke gondolatának feladását és az oroszok kikapcsolásának érdekében való céltudatos munkálkodást ajánl. Szükségesnek tartja a semleges államoknak az irányú értesítését, hogy Németország kész a status quo ante bellum elvét elfogadni a béketárgyalások alapjául. Biztosra veszi ugyan a nyugati hatalmak visszautasító magatartását, de reméli, hogy Oroszország megnyerhető lesz a kiegyezés eszméjének.

Minden körülmények között kötelességünk tehát — folytatja azután a trónörökös — nem nagyon távoli béke érdekében dolgozni, mert ha a tengeralattjárók az elmúlt hónapokban Angliát belátásra nem kényszerítették, úgy a további hatásuk nem lesz többé az eddigivel egyenértékű, A szükség növekszik majd és az embertartalékok kitöltése napról-napra nehezebb lesz. A nép életerejé az óriási vér áldozatok miatt csökkenni fog, A birodalom belsejében sztrájkok és zavargások törnek ki majd; ezek lehetetlenné teszik a hadsereg muníciószükségleteinek kielégítését és az ország pénzügyi megterhelése óriási arányokat fog ölteni, A szövetségesek békét kötni és a semlegesek az antant oldalára lesznek kénytelenek állani. Ma a dinasztia léte és a német birodalom fennmaradása forog kockán. Politika üzése egyértelmű az igazsággal való bátor szembenézéssel, A veszély felismerése már részbeni győzelmet jelent. Ellenségeink esetleges diadala a Hohenzollern-porosz és német történelemnek végét jelentené. Ennek bekövetkeznie nem szabad, ezért, ha kell, a meg egyezéssel békét is kötelességünk elfogadni. Ez kiábrándulásf hozna ugyan, de a háború végnélküli folytatása 1918 tavaszán egyedül, szövetségesek nélkül, az egész világgal szembeállítva és a hetedfélészes küzdelem sebeitől vérezve, megsemmisüléssel fenyegetné a germán óriást. Végződik pedig a memorandum a következő szavakkal: „Egy biztos. Ha fenntartjuk magunkat ebben a háborúban, úgy tényleg győzők vagyunk, mert az egész világ ellen harcoltunk, anélkül, hogy legyőztünk volna. Helyzetünk hasonlít Nagy Frigyeséhez a hubertusburgi béke előtt, A

történelemben joggal szerepel győzőként, mert a küzdelemben nem maradt alul¹⁴.

Czernin ennek charlevillei főhadiszállásán csaknem egy óra hosszat tárgyalt a trónörökösrel még pedig jó eredménnyel. Kifejtette, hogy a kettős Monarchia erejének végéhez ért. Csak a legkülönbözőbb izgatószerkek tartják még benne az életet. Rámutatott arra, hogy Németország szintén túl van már katonai teljesítőképességének tetőfokán, A külügyminiszter maga előtt látta tehát az eljövendő összeomlást és ezt ellenségeinknek idejében nyújtandó nagyobb koncessziókkal kívánta megelőzni. Szavai-ból kicsendült a meggyőződés, hogy ezen cél a szükséges előfeltételek megteremtése útján elérhető lesz, Németország engedje át nyugaton Elzász-Lotharingiát Franciaországnak és keleten keressen kárpótlást ezért. Itt a Galíciával kibővített Lengyelországnak a szövetséges birodalomhoz való csatlakozását a Monarchia minden erejével támogatni fogja, Ausztria azonban a maga részéről nemcsak Galícia feláldozására kész, de egész Dél-Tirolról is hajlandó lemondani Olaszország javára, A helyzet nehézségeinek ismeretében a trónörökös sem zárkozhatott el Czernin érveinek akceptálása elől. Nagyon nyugodtan és megfontoltan válaszolt, ő egyénileg kész lenne meghozni a nélkülözhetetlen áldozatokat. Az osztrák-magyar külügyminisztertől javasolt út azonban teljes meg nem értéssel találkozónék a német nép széles rétegeinél, A nemzet győzelmes hadseregét mélyen az ellenség területén látja állani. Ily körülmények között érthető, hogy óriási többségében még reméli a küzdelem szerencsés befejezését. Hevesen tiltakoznék tehát annak még a gondolata ellen is, hogy a pusztá béke érdekében feláldozzák a birodalomnak integráns részeit. Különben pedig nemcsak Elzász-Lotharingia alkotja a béke egyedüli akadályát, A Themse partján a germán militarizmus megsemmisítésének ürügye alatt Németország egyoldalú lefegyverezésére törnek. Vájjon egy hadsereg, mely mélyen az ellenséges földön áll, melynek tábornokai biztosra veszik a végső győzelmet, egy nemzet, melyet meg nem vertek, eltűrheti-e ezt? De mindezen nehézségek ismerete s a lengyelországi kompenzáció gondolatával szembeni teljes szkepticizmusa ellenére végül mégis sikerült Czerninnek a trónörökös megnyerni terve részére, úgy, hogy ez az osztrák-magyar külügyminiszter által kívánt fájdalmas áldozat és a háború végnél-

kuli folytatásával járó beláthatatlan veszélyek közti választás elé állítva, Czerninnel szemben késznek nyilatkozott, hogy az osztrák-magyar külpolitika vezetőjének kérése értelmében, a lehetőség szerint, főként a német legfelsőbb hadvezetőségre igyekezni fog befolyást gyakorolni.¹⁵

A charlevillei főhadiszálláson lejátszódott megbeszélések tartalmának Czernin és a német trónörökös egybehangzó előadására támaszkodó fenti ismertetése után teljesen érthetetlennek és légbőlkapottnak kell nyilvánítanunk Fester Richard német professzor állítását, midőn *Frigyes Vilmos visszaemlékezéseinek ismerete mellett is* a trónörökösnek később megváltoztatott álláspontjára támaszkodva, a Czernin-féle akció sikerre való kilátástalanságáról regél. Külügyminiszterünknek Frigyes Vilmos megnyerésére irányuló kísérlete nem maradt eredménytelen, legföljebb a mindenható német katonai pártnak sikerült — mint látni fogjuk — trónörökösüket békés politikája feladásaira, bírni,

Czernin a nyugati frontról visszatérve augusztus 17-én kelt újabb instrukcióiban mindenekelőtt arra utasította Reverterát, hogy Armand propozícióinak ad referendum történt átvétele után állapodjék meg vele a módban, ahogy az antant javaslatainak Berlinnel való közlése után az eredményről értesítést küldhet neki. Ha ugyanis a Wilhelmstrasse válasza beérkezik, úgy kívánatos volna, hogy ennek közlése és átvétele már hivatalos személyek között történjék meg, A legelőnyösebbnek tartaná, ha maga a két külügyminiszter — vagy francia részről esetleg Painlevé — találkozhatnék egymással, A találkozás helyéül Lichtenstein hercegség területén fekvő Vaduz jöhetne elsősorban tekintetbe,¹⁶

Míg Revertera ezen instrukciókkal felszerelve Svájcba utazott, addig Károly király 1917, augusztus 20-án Czernintől fogalmazott alábbi levelet küldte el a német trónörökös főhadiszállására,

Reichenau, 1917 augusztus 20.

Kedves Vilmos!

Szárnysegédem, gróf Ledochowski alezredes átadja Neked elsősztályú katonai érdemkeresztmet és kérlek, fogadd el ezt

mindazért, mit közös védelmi háborúnkban a mi ügyeink érdekében cselekedtél.

Külgyminiszterem jelentette nekem azon beszélgetést, melyet Veled folytatni szerencsés volt és annál is inkább szívből örülök nyilatkozataidnak, mert azokban a helyzetről vallott felfogáson! oly pontosan visszatükröződik. Csapataink emberfeletti teljesítményei ellenére a belső helyzet feltétlenül a háborúnak még a tél előtti befejezését követeli. Ez Németországra nézve ép úgy áll, mint reánk vonatkoztatva. Törökország már csak igen rövid ideig tarthat ki velünk és vele együtt elveszítjük Bulgáriát is, akkor ketten egyedül maradunk, s a jövő tavasz Amerikát és egy megerősödött antantot hozza magával.

Másrésről határozott jelek birtokában vagyok arra nézve, hogy Franciaországot megnyerhetnénk magunknak, ha Németország Elzász-Lotharingiában bizonyos területi áldozatokra elszánná magát. Franciaország megnyerése győzelmünket jelenti, s akkor Németország másutt és kiadósan kárpótolhatja magát.

Nem akarom azonban, hogy Németország egyedül hozza meg az áldozatot, magam kívánom ennek oroszlánrészét viselni és ezért őfelségének, Atyádnak kijelentettem, hogy az előbb említett feltétel mellett nemcsak egész Lengyelországról kész vagyok lemondani, hanem Galiciának Lengyelország részére való átengedésére és ezen birodalom Németországhoz való csatolásának elősegítésére is hajlandó vagyok. Németország így keleten egy birodalmat nyerne, mialatt nyugaton országának egy részét áldozná fel.

1915-ben említésre méltó kompenzáció követelése nélkül szövetségünk érdekében Németország kérésére a hűtlen olaszoknak felajánlottuk Trentinot, csakhogy elkerüljük az Olaszországgal való háborút. Ma Németország hasonló, de sokkal reményteljesebb helyzetben van és Te, mint a német császári korona örököse, fontos szavadat a mérleg serpenyőjébe dobni vagy hivatva és tudom, hogy őfelsége, Atyád közreműködésedre vonatkozó ezen álláspontomat teljesen és tökéletesen osztja is.

Ezért kérek, hogy ezen Németországra és Ausztria-Magyarországra oly döntő órában fontold meg az egész helyzetet és a háború gyors és becsületes befejezése érdekében egyesítsd fáradozásaidat az enyéimmal. Ha Németország viszautasító állás-

pontja mellett kitart és az elérhető békét meghiúsítja, úgy Ausztria-Magyarországban a helyzet szerfölött kritikus.

Végtelenül örülnék, ha minél előbb beszélhetnék Veled és Czernin gróf útján velem közölt, közeli meglátogatásunkat kilátásba helyező ígéreted egészen különös örömmel tölt el engem. Zita velem együtt a legszívélyesebben üdvözöl

Károly.¹⁷

Ily előzmények után játszódott le a freiburgi Bethléem szanatóriumban a második találkozó Armand és Revertera grófok között. Ezen alkalommal a francia kiküldött mindenekelőtt egy tisztán a Monarchia részére szánt okmányt közölt rokonával,

A háború — mondja az Aide memoire szerepére hivatott jegyzék — Ausztria germanizálásához fog vezetni, mit Franciaország és Anglia sajnálnának, de ellenkeznek ez a Monarchia népeinek valódi érdekeivel is. Sőt egy ilyen megoldás (Ausztria-Magyarország szétdarabolásához vezetne, már pedig ezt Franciaország és Anglia, bár az ellenkezőt tulajdonítják neki, el szeretnék kerülni. Károly király szemei előtt Ausztria átalakításának oly terve látszik lebegni, mellyel az antant-hatalmak is megbarátkozhatnának. Ő ugyanis, ha helyesek az antant értesülései, birodalma népeinek szövetségére gondol. Ezt a szövetséget az alkotó államok messzemenő autonómiájával kötnék össze, ami megfelelne a lakosság demokratikus érzelmeinek is. Ezáltal az új Oroszország és Ausztria közti antagonizmusnak vége lenne s a Monarchiát a szlávágtól elválasztó mély szakadék áthidalatnák. Lengyelország feltámasztása és keleti szomszédjai katonai nyomásától való megszabadítása után a dunai konföderációtól vonzva, már csak azért is szívesen csatlakoznék hozzá, mert első uralkodója a Habsburg-házból kerülne ki.

Franciaország és Anglia nagy örömmel üdvözölné egy ily föderatív alakulatot s gazdasági fellendülésének előmozdítása érdekében készségesen szövetkeznek vele.

Ha a Monarchia szakít Németországgal, Franciaország és Anglia természetesen találná, hogy Ausztria régi németországi befolyásának visszaszerzését megkísérelné. A Monarchia ezen esetben Németország minden közbelépése ellenében Franciaország és Anglia teljes támogatására számíthat.

Franciaország Szerbia és Ausztria-Magyarország közti jóviszony létesítésére fog törekedni.

Montenegró és a Monarchia között határkiigazítások eszközölhetők.

Ausztria-, Magyar- és Franciaország között barátságos szövetségi viszonyoknak kell létesülnie.¹⁸

Ezután Armand lassan felolvasta az antant feltételeit, hozzáfűzve, hogy a Berlinnel való közlésre külügyi kormányunkat csak azon esetben jogosult felhatalmazni, ha Károly király kifejezetten késznek nyilatkozik az ellenséges követelések támogatására.

Az antant feltételeit két csoportba kell osztanunk. Az elsőbe azok tartoznak, melyeket a francia és angol kormány maguk sem tekintettek véglegeseknek, hanem ellenkezőleg késznek nyilatkoztak róluk további megbeszéléseket folytatni. Ezek voltak:

a) Pénzügyi kártalanítás Franciaországnak az okozott károkért.

b) Meghatározott fa- és szén szolgáltatások, nemkülönben az ezekre vonatkozó tarifaegyezmény kötése.

c) Luxemburg kizárása a német vámszövetségből; a luxemburgi, vasútnáí mindennemű német felügyeletről való lemondás.

d) A Rajna balpartjának katonai semlegesítése.

e) Helgolandnak az egyik antant hatalom részére való átengedése.

f) Trieszt és az olasz Trentíno átengedése Olaszországnak. .

g) Románia és Szerbia rekonstruálása az 1913-iki bukaresti béke alapján.

h) Lengyelországnak 1772-iki határaival való visszaállítása,

i) A tengersizosok megnyitása.

j) Garanciák nyújtása keleten a keresztények részére.

k) Határkiigazítások délkeleten Magyarország javára; Lovcsennek bekebelezése a Monarchiába.¹⁹

A második csoportba sorolt követelések tekintetében az antant hatalmak ellenben minden további tárgyalás elől mereven elzárkóztak. Ide két feltétel tartozott, még pedig a) Belgium helyreállítása, b) Elzász-Lotharingiának Franciaország részére való átengedése.

Anglia és Franciaország viszont ezek fejében tekintélyes kompenzációkat helyeztek kilátásba Németország javára. Így: 1. az összes német gyarmatok visszaadását, 2. Madagaszkárnak

és francia Indokínának Németország részére való átengedését. 3. Szabad kéz biztosítását a német kereskedelem kelet felé terjeszkedése tekintetében. 4. A német nyelvű orosz balti tartományok esetleges annexiójának elismerését.

Azon óhajtól eltelve, hogy szövetségésének minél nagyobb előnyöket biztosítson és ezáltal őt a béke megkötésére bírja, Károly király parancsot, adott. „R„eyerte„ának, hogy a lehetőség szerint még további engedményeket, nevezetesen nagyobb kaucsukterület biztosítását is eszközölje ki Németország részére. Midőn Revertera uralkodójának ezen kívánságát közölte a francia megbízottal, azt a választ kapta, hogy „dans ce cas on pourrait prendre un grand morceau du Congo-Belge en considération“ vagyis „ezen esetben Belga-Kongó nagy része jöhetne tekintetbe“. Az antant részéről felvetett ezen javaslat a békeakció francia publikációjában, mint a Monarchiának „Belgium felosztására“ irányuló indítványa látott napvilágot.²⁰

Ettől eltekintve is azonban a francia források a fentiektől lényegesen eltérően adják elő az antant ajánlat tartalmát. Egyrészt ugyanis nem tesznek különbséget a francia megbízott által közölt véglegesnek tekintett és tárgyalható feltételek között, másrészt viszont az Elzász-Lotharingiáért kilátásba helyezett kárpótlások terjedelmét is sokkal szűkebb körre szorítják, midőn csupán Madagaszkárról vagy Indokínáról tesznek említést. A német politikusok és történészek természetesen a francia források alapjára helyezkednek. Ezáltal kívánják bizonyítani, hogy Elzász-Lotharingia átengedése árán sem kaphattuk volna meg 1917-ben a békét. Ha azonban a tárgyalások anyagát nem a versaillesi béke, hanem az 1917-es események szemüvegén nézzük, úgy feltétlenül Revertera gróf közléseit kell hitelesnek tekintenünk. Hiszen ma már kétségtelenül tudjuk, hogy az antant államférfiai ezen időben a legnagyobb aggodalmakkal nétek az eljövendő események elé. Az orosz külügyminisztériumnak a szovjetkormány által közzétett okmányai között megtaláljuk pl. azt a jelentést, melyben Svatikoff orosz megbízott 1917 augusztus 23-án Ribot franciáL miniszterelnökkel folytatott beszélgetésről számolt be kormányának. Megtudjuk ebből, hogy Ribot: „Az orosz események hatása alatt egészen megrendültnek és teljesen levertnek látszott.“ „Véleményének megváltoztatására irányuló kísérleteim hiába valóknak bizonyultak. Oroszországnak a há-

borúban való további szerepléséről leplezetlen pesszimizmussal beszélt és *készerűen panaszkodott az orosz összeomlás következtében Franciaországra nézve beállt szerencsétlenség miatt.* „Kötelességemnek tartom hozzáfűzni, — mondja végül a jelentés — *hogy soha még embert oly kétségbeesett állapotban nem láttam, mint Ribot-t e beszélgetés folyamán.*“²¹

Poincaré emlékirataiban a mi szempontunkból szintén igen értékes adatokat találhatunk. Megtudjuk belőlük, Briand 1917 szeptember 13.-án közölte a köztársasági elnökkel, hogy Vilmos császár egyik legbizalmasabb embere, Belgium polgári kormányzója, Lancken báró a béke érdekében megbeszéléseket kívánna folytatni vele, Németország kész lemondani Elzász-Lotharingiáról, hajlandó visszaállítani Belgium teljes állami függetlenségét is és mindezért az orosz balti tartományok megszerzésével kívánná kártalanítani magát, *A Rajna balpartjának semlegesítésére vonatkozó francia terveket véglegesen el kell ejteni* ugyan, *cte* magának a követelésnek felállítása mégis csak okos dolog volt, *mert legalább megrémítette a németeket és ime most ők kezdeményeznek akciókat a béke érdekében.* Pár nappal később Briand mindezeket közölte Painlevé miniszterelnökkel és Ribot külügyminiszterrel is, *Poincaréhoz hasonlóan mindketten ellentmondás nélkül hallgatták meg Briandnak a balti tartományokra és a rajnai tervek elejtésére vonatkozó fejtegetéseit* és csupán azirányú kétségüket hangsúlyozták, hogy Németország hajlandó volna Elzász-Loharingiáról lemondani, kételkedtek a német lépés őszinteségében és attól féltek, hogy az egész akció csak a szövetséges hatalmak közötti egyenetlenségek szítását célozza. Szeptember 22.-én Poincaréval szemben ugyanezen véleményének ad kifejezést a belga király is, *de ugyanakkor mindketten megegyeznek abban is, egyáltalában nem botránkoznának meg azon, ha Oroszországnak egyedül kellene viselnie a béke elérése érdekében nélkülözhetetlen áldozatokat. Ez csupán megérdemelt büntetés volna a cári birodalomtól joggal várt erőfeszítések ki nem fejtéséért.*²²

Armand gróf sem a feltételek átnyújtásakor, sem pedig a másnap folytatott tárgyalások alkalmából nem is nyerte a határozott visszautasítás benyomását. Ellenkezőleg, minden amellet látszott szólni, hogy a Ballplatz Berlinnel szemben képviselni fogja az antant feltételeit. Másnap augusztus 23.-án a Czernin-

tői tervezett miniszteri találkozó lehetőségét és módozatait beszélték meg tehát és összeköttetésük fenntarthatása érdekében megfelelő chiffreben állapodtak meg.

Revertera gróf Bécsbe visszatérve, augusztus 26.-án adta át az antant feltételeit az osztrák-magyar külügyminiszternek. Másnap, augusztus 27.-én pedig Reichenauban a királynak tett jelentést újabb tárgyalásainak eredményéről.

Úgy az uralkodó, mint Czernin az ellenséges követeléseket az előterjesztett formájukban, az Elzász-Lotharingiáról való feltétlen lemondást kívánó tartalmuk miatt sem elfogadhatónak, sem pedig arra alkalmasaknak nem tartották, hogy a Monarchia azok akceptálását Berlinben megfelelő nyomatékmal támogathassa. Ennek ellenére a külügyminiszter mégis Bécsbe rendelte berlini nagykövetünket, hogy vele szintén megbeszélje az antant javaslatával előálló új helyzetet, Hohenlohe herceg augusztus 28.-án jelent meg a Ballplatzon és Czernin közölte vele az ellenséges jegyzék tartalmát. A nagykövet azonban ezidőben teljesen a német kardcsörtetők vizein evezett és így fejtegetései még Czerninnél is merevebb formában odakonkludáltak, hogy a megjelölt alapokon a Wilhelmstrasset tárgyalásokra bírni teljes lehetetlenség. Ezen felfogás ellenben egyáltalában nem gátolta meg a külügyminisztert abban, hogy Hohenlohenak az antant feltételeit, mint mondotta, „kissé megfésült formában“ azon utasítás kíséretében adja át, hogy Berlinben gondosan kémlelje ki a talajt s állapítsa meg, vajjon ellenségeink követelései a német irányadó körök részéről milyen fogadtatásra számíthatnak. Nagykövetünk tényleg nyomban magához is vette az antant feltételeit tartalmazó jegyzéket, de berlini tárgyalásainak eredményéről megbízható adataink nincsenek, Czernin Reverterával csupán annyit közölt, hogy egyelőre várni vagyunk kénytelenek. Kínosan kerülnünk kell ugyanis, hogy túlságosan készségeseknek mutatkozzunk az antanttal szemben, mert mi még várhatunk?? és így a legjobb politika?? egyelőre válasz nélkül hagyni az ellenséges követeléseket. Szeptember 13-án Revertera levélben újból közölte ugyan, hogy Franciaország türelmetlenül várja a Monarchia válaszát, de ugyanakkor maga is azt javasolta, hogy egyelőre várjunk álláspontunk leszögezésével addig, míg a helyzet kissé kitisztul és pontosabban tudni fogjuk, hogy voltaképpen kik is

állnak Parisban az akció mögött? Ezen levél kézhezvétele után Czernin szeptember 19-én újból magához kérte Reverterát. Egy választervezetet terjesztett eléje, kérdezve, vajjon reméli-e, hogy ezen az alapon sikerülni fog Franciaországot megnyerni a javasolt miniszteri találkozó tervének? A tervezet szerint:

1. A külügyminiszter a feltételeket nem továbbíthatja Berlinbe, mert elfogadhatatlanok.

2. Újból hangsúlyoztatik, hogy különbékénkről nem lehet szó.

3. A következő alapokon remélné a miniszter a megegyezés útjait egyengethetheti:

a) A jövődi háborúknak megakadályozása általános leszerelés és választott bíróságok felállításának segítségével.

b) A statusquo ante bellum elve, mely azonban területi cseréket nem zár ki.

Revertera lehetetlennek mondta e tervezet elfogadását és így egész lépésünk elmaradt.²³

Október elején az osztrák gróf ismét kihallgatáson volt a királynál. Ezen alkalommal kifejtette, hogy nem szabad a franciákat tovább csalóka reményekben ringatnunk, Ha nem akarjuk elfogadni az antant feltételeket, úgy leghelyesebb volna nyíltan közölni a francia tényezőkkel, hogy a Monarchia a közölt követeléseket nem támogathatja Berlinben. A király ezen alkalommal felhatalmazást adott Reverterának, utazzék Svájcba és közölje a többször említett orvosprofesszorral, hogy 1. Ausztria nem köthet különbékét, 2. Elzász-Lotharingia átengedéséről nem lehet szó, de arról lehet tárgyalni, hogy a két tartomány porosz jellege enyhíttessék azáltal, hogy Elzász-Lotharingia a német birodalmon belül önálló szövetséges állammá alaikíttassék.²⁴ Revertera azonban nem hitt ezen tárgyalási alap elfogadatasának lehetőségében sem és így a francia kormány hónapokkal később is mindössze annyi választ kapott propozicióira, hogy a Ballplatz nem tartja alkalmasnak azokat szövetségeseivel való közlésre.

Mindenesetre tény, hogy ebben az időben egyes német államférfiak egyénileg és lélekbén hajlandók is lettek volna a Monarchiát a békéhez vezető úton követni. Ezek között elsősorban Kühlmann külügyi államtitkárt, a német és Rupprecht bajor trónörökösöket kell felemlítenünk. A német trónörökös politikai

felfogását részletesen ismertettem már, de Rupprecht is megállapította már 1917 július 13.-án bizalmas naplójának feljegyzéseiben, hogy: *„a dolgok jelenlegi állása mellett egyáltalában nem látható előre, vajjon Elszász-Lotharingia a birodalom részére megmenthető lesz-e?* Velük szemben a mindenható katonai körök azonban teljesen visszautasító álláspontra helyezkedtek, s minden eszközzel küzdelmet indítottak a „rot-hadt“ melléknévvel felruházott kiegyezési béke ellen. Kühlmann külügyi államtitkár, tanúsága szerint viszont a német politika ezen időben a hadvezetőség kívánságainak fokozott figyelembevételére kényszerült. Komoly veszedelemként lebegett ugyanis feje felett Ludendorff katonai diktatúrája felállításának a lehetősége.²⁵ Az természetesen egészen más kérdés, hogy nem lehetett volna-e eredményt elérni akkor sem, ha külügyminiszterünk teljes eréllyel lép fel, kezét fog a német békés irányzat képviselőivel és elszántságot mutat szükség esetén a végső konzekvenciák levonására is? Musulin báró svájci követünk mondja el emlékirataiban, hogy ezen időben *a legkülönbözőbb árnyalatokhoz tartozó német* politikusok keresték fel őt. A legpresszimistább formában nyilatkoztak a háború várható kimenetele felől, a Ballplatz erélyes akcióját sürgették Berlinben a béke érdekében, hangoztatták, hogy a német közvélemény ma könnyen megbarátkoznék az Elszász-Lotharingiában történő áldozatok meghozatalával és éppen ezért *a Monarchiának még attól sem szabad visszariadnia, hogy szükség esetén különbékénkkel fenyegetse meg a német hatalmasokat.*²⁶ Czerrinnek hiúságtól lefogott tetteje mellett azonban erről szó sem lehetett. Mintha bizony attól félt volna, hogy idő előtti békekötéssel a győzelmes államférfi dicsőségétől fosztja meg magát, ily körülmények között érthető, hogy az összeomlás után tartott egyik Czernin-féle beszéd tanúsága szerint a németek is visszautasították a megegyezést. Győzelemre számítottak és oly erélyes hangnemben beszéltek, hogy külügyminiszterünk benyomása szerint, ha Ausztria-Magyarország az antant által megjelölt alapon erőszakolja a békét, úgy a német hadsereg erre Csehországba való bevonulással válaszolt volna.²⁷ Bár ezen vesztély de facto a Monarchiát semmi esetre sem fenyegette, Czernin mégis — mint rendszeren úgy most is — engedett. Felült a német tábornokok kardcsörtető üres

fenyegetéseinek. Fülébe csengtek Vilmos császár szavai, ki már 1917. július; 13-án avval fenyegette meg Hohenlohe berlini nagykövetünket, hogy *betör Ausztriába és elfoglalja Prágát?*²⁸ Résznek mutatkozott ugyan lemondani állásáról és Revertera grófnak engedni át helyét, de személyileg cselekvésre nem tudta elszánni magát. Reverterának is gyakran hajtogatta ezekben a napokban: „ha a külügyi hivatalt átveszed és programod megvalósítod, úgy néhány hét alatt vagy Európa legnagyobb embere, vagy Monarchiánknak szétromboló ja lesz belőled“.²⁹ Az osztrák gróf azonban — sajnos — szintén kitért a feladat vállalása elől. Elhatározásánál különböző megfontolásoktól vezettette magát, így elsősorban már azt sem hagyhatta figyelmen kívül, hogy Czerninnek ügyes sajtóreklámjával a nép széles rétegében sikerült népszerűsítene nevéét és így hirtelen távozása, főként azonban egy teljesen kívül álló egyénnek helyére való kinevezése a legkülönbözőbb híreknek és hamis magyarázatoknak nyitott volna tág teret, Ehhez járult még, hogy Reverterának ez időben a magyar politikai élet vezéreihez semmiféle összeköttetése nem volt és a velük való kapcsolatok megeremtésére, a helyzetről való tájékozódásra időre lett volna szüksége, ami viszont nem állott rendelkezésére. Végül külpolitikánk teljesen új irányának sikeres keresztülvitelére az osztrák miniszterelnökben erős hátfedezetre volt szükség, aki az új kurzust a német parlamenti pártokkal szemben is a kellő eréllyel és határozottsággal képviselni tudta volna. E feladat betöltéséhez nélkülözhetetlen energia azonban az osztrák kormány elnökében, Seidler Ernőben a legjobb akarat mellett sem volt feltételezhető.³⁰ A béke ügye elakadt tehát, pedig imperialista francia írók szerint is ez volt az a pillanat, melyben a németek, ha politikájuk nem politizáló katonák, de igazi nagytehetségű diplomaták kezében van, kedvező békéhez juthattak volna. Mert ez volt ez az időpont, „melyben Oroszország kivált s Amerika még meg nem érkezett“. A német katonai körök azonban elmulasztották az utolsó kedvező alkalmat, a harc tovább folyt, az 1918 március 21-én megindult német offenzíva nem sikerült, az amerikai csapatok megérkeztek, s mi a tragédia utolsó felvonásához értünk.

Hasonlóképpen sikerült a német katonai pártnak saját trónörökösüknek Czernin kérésére megindított akcióját is lesze-

relnie. Frigyes Vilmos maga mondja el visszaemlékezéseiben, hogy ezen Időben serényen állást foglalt a Czernin által javasolt út követése mellett, de akciójának egyetlen eredménye az volt, hogy őt magát is a defetistákhoz való átpártolással vádolták meg, A nagy vezérkar csírájában fojtotta el tehát a trónörökös békés törekvéseit, s az utóbbinak ezt a megváltoztatott hangulatát tükrözi vissza Frigyes Vilmosnak Károly király augusztus 20,-i soraira adott barátságos hangú, de teljesen általános frázisokban mozgó levele is. Midőn pedig az osztrák-magyar külügyminiszter legközelebb Ludendorffal Berlinben találkozott, a mindenható német tábornok így aposztrofálta őt: „Mit csinált Ön a trónörökösünkkel, aki egészen csüggeteg lett? Mrázönbán ismét felpumpáltuk őt“,²⁸

Hangzott pedig a szóbanforgó levél a következőképpen:

Kedves Károly!

Csak ma, miután a verduní front valamivel megnyugodott, térek vissza augusztus 20-i barátságos soraidra.

Németországi mértékadó tényezőkkel a helyzetről folytatott beható tárgyalások után nem csatlakozhatom azon felfogáshoz, hogy a német belpolitikai és gazdasági viszonyok a háborúnak még a tél előtt való befejezését *feltétlenül* követelik. Másrészről szívesen elismerem, hogy a legsürgősebben *kívánatos* a békelehetőségeknek minden módon való előmozdítása. Teljesen kizártnak tartom azonban, hogy Németország Franciaország békekészségének megvásárlása érdekében Elzász-Lotharingiában tekintetbe jöhető áldozatokat hozhatna, A német nép megkövezné azt a kancellárt, aki ilyen javaslatokkal csak előállni is megkísérelne. Kis határkiigazítások — mint ezt én gróf Czerninnel szemben is kifejezésre juttattam, — más oldalon nyújtandó francia engedmények fejében természetesen lehetségesek lennének, de ez aligha váltana ki békés hangulatot Franciaországban, Nem teljesen kilátástalannak jelzik előttem azon intézkedést, melyet a birodalmi kancellár jelenleg beható vizsgálat tárgyává tesz, nevezetesen, hogy Elzász-Lotharingia a német birodalmon belül önálló szövetségi állammá emeltessék s ezáltal nagyobb szabadsághoz jusson, hogy a franciák ezt Elzász-Lotharingia felszabadítására irányuló törekvéseik sikere-

ként könyveljék el s a francia mentalitásnak megfelelően végül is győzelemnek tekintsék. A nekem tett jelentés szerint az ügyet behatóan és gyorsan fontolóra fogják venni.

A béke érdekében Franciaország hajlékonyabbá tételének lehetőségénél a birodalmi vezetőség előtt még fontosabbnak látszik az Angliával szembeni állásfoglalás. Itt egy mértékletes, tulajdonképpen területszerzésről lemondó és gazdasági biztosítékokkal megelégedő politika súlyos akadályokat háríthatna el az útból, melyek jelenleg éppen Belgium miatt Anglia részéről mindenféle békehajlandósággal szemben fennállanak.

Feszült figyelemmel kísértük az Isonzónál vívott hatalmas harcokat, csodálva, amit ott bátorságban, szívósságban és kitartásban teljesítettek, A legnehezebb ellenséges támadásokat remélhetőleg sikerült már legyőzni,

A császárnénak kezét csókolom s mindkettőtök iránt a legszívélyesebb üdvözetekkel, valamint a további jó sikerekhez a legjobb kívánságokkal köszönt

Vilmos.²⁹

* *

Az olasz hadsereg őszi katasztrófájának hatása alatt a francia kormány újabb kísérletet tett az érintkezés felvételére. 1918 január 14-én Revertera a legnagyobb csodálkozására levelet kapott Reymondtól, melyben ez a tárgyalások megszakadt fonalának újrafelvételére sürgősen Svájcba hívta őt. Bár nézete szerint időközben Clemenceau hatalomra jutása lényegesen csökkentette a kiegyezés esélyeit, Revertera mégis azonnal engedélyt kért Czernintől, hogy Armand közléseinek átvételére Svájcba utazhassék, Külügyminiszterünk Breszt-Litovszkból január 20-án adta meg távirati úton a kívánt meghatalmazást. Szívesen hozzájárult a tervhez, de megállapítandónak vélte, vajjon Franciaország komolyan akarja-e a békét? Legelőnyösebbnek tartotta vagy közvetlenül a külügyminiszterek, vagy teljhatalmú megbízottaik között hozni létre eszmecserét.

Revertera január 23-án Freiburgba is érkezett, de Armand az utolsó pillanatban hirtelen megbetegedett és így csak február 1-én volt a találkozó nyélbeüthető, Revertera mindenekelőtt arról iparkodott megbizonyosodni, hogy vajjon Franciaország új uraival ép oly szoros nexusban áll-e rokona, mint amilyen bizal-

mas viszonyt tartott fenn Painlevé kormányának tagjaival? Ebben a tekintetben Armand tüstént a legteljesebb mértékben megnyugtathatta őt. Biztosította, hogy Clemenceau teljes bizalmát élvezzi és nem tesz semmit miniszterelnöke tudta nélkül mint ahogy Clemenceau mostani találkozásukról is pontosan informálva van. Ezután elmondta, Parist mennyire kellemetlenül érintette, hogy augusztus 22-i propozícióira oly hosszú ideig hiába várt választ, de különösen mennyire kiábrándítólag hatott azután ez maga, még pedig nem is annyira tartalma, mint inkább formája miatt. Visszautasító válasza körülbelül el voltak készülve a francia körök, de ellen javaslatokra számítottak, melyek alapján a meghatalmazottak találkozása nyélbeüthető és esetleg Berliniben egy erélyes akciónk a béke érdekében is elérhető lett volna. Minden kommentár nélküli, feltűnően rövid válasza, oly kereken visszautasító magatartásra azonban nem számítottak részünkről. Időközben Parisban Painlevé kormánya megbukott ugyan, de Clemenceau, aki már korábban is tudott az akcióról, kezdettől fogva kész volt a tárgyalásoknak földre ejtett, de meg nem szakított fonalát az első kínáló alkalommal újból felvenni. Franciaországban még mindig megvár; a hajlandóság a Monarchiával való megegyezésre. Közte és Franciaország között a háború eddig is inkább csak formalitás volt és éppen ezért mi sem természetesebb, mint a francia irányadó körök azon törekvése, *hogy Ausztria-Magyarországon keresztül egyengessék a béke útjait*. De hogy lenne lehetséges ez, folytatta azután, mikor a Ballplatz az annyira túlzó és jogtalan német követelésekkel is állandóan szolidárisnak hirdeti magát? A német birodalmi kancellárnak és a külügyi államtitkárnak utolsó beszédei az antant államaiban azt a benyomást keltették, *hogy a német kormány most még inkább, mint valaha, az all-deutschok befolyása alatt áll és a katonai párté a döntő szó. Németország még mindig nem hozta nyilvánosságra hadicéljait*, de minden hivatalos megnyilatkozásából a sorok között kiolvasható, hogy a háborús párt hallatlan igényeit számításba akarja venni. Parisban biztosra veszik, hogy *Németország nemcsak keleten törekszik annexióra, hanem Antwerpen, a flandriai tengerpart, sőt Francia-Lotharingia iparvidékei után is kinyújtja kapzsi kezeit*. Hihetetlen, hogy Ausztria-Magyarország ily célok érdekében odaadja magát a háború folytatásához és Czer-

nin legutóbbi beszédében mégis a legkisebb megszorítás nélküli szolidaritását hirdette Berlinnel! Ez Parisban annál is inkább kiábrándulást okozott, mert királyunk őszinte békeszeretetére nagy reményeket alapítottak. Külügyminiszterünk magatartásából ellenben azt kell következtetniük, hogy az alldeutschok minket is maguk után vonszolnak és némileg mi is függő helyzetbe futottunk már tőlük.

Bármennyire helytállóak voltak is Armandnak ezen közlései és bármennyire megfeleltek is a tényleges helyzetnek, Reveir-tera vele szemben természetesen nem ismerhette el ezt. Válaszában hangsúlyozta, hogy mind a német államférfiak beszédei, mind pedig különösen Czernin megnyilatkozásai rá egészen más benyomást tettek. Egyébként pedig nem azért jöttek össze, hogy egymásnak kölcsönösen politikai szónoklatokat tartsanak, hanem az volna kívánatos, hogy most már végre-valahára valami praktikus eredményhez sikerüljön jutniok, Bécsben — mondotta — bizonyos elkedvetlenedést észlelt ismételt találkozásaik eredménytelensége miatt és ő maga is bosszús és türelmetlen már. Miért ez a sok beszéd? Miért a folytonos titokzatosság? Egyszer már végre világosságot kell teremteni: Bizonyos feltételek mellett mi készek volnánk két meghatalmazottnak, esetleg maguknak a minisztereknek találkozásához hozzájárulni. Hogy gondolkodnak Parisban erről? Az augusztusi javaslatokban nem látunk oly kielégítő tárgyalási alapot, melyen eredményt lehetne elérni. Ausztria-Magyarország Elzász-Lotharingia átengedését nem erőszakolhatja ki győzelmes szövetségésétől. Mi tehát mindenekelőtt ebben a kérdésben Franciaország felfogása ma?

Armand erre nem mondhatott mást, minthogy Franciaország változatlanul kitart a két tartomány visszakövetelése mellett, és hangsúlyozta, hogy kormánya mindenekelőtt ellen javaslatokat vár augusztus 22-i proposícióira, melyek azután a megindítandó tárgyalások alapjául szolgálhatnának. Ezek nélkül a teljhatalmú megbízottaknak minden találkozása amúgyis kilátástalan volna. Revertera osztotta ezt a felfogást, mire Armand újból csak a külön béke tervével állt elő, mint amely nagy előnyökkel járhatna a Monarchiára nézve. Az osztrák diplomata azonban ismerte külügyminisztere felfogását és aggályait e tárgyban és ezért kitért a téma megbeszélése elől. Február 2-án

Czerninhez küldött beszámolójában azonban megállapította, hogy 1. Clemenceau kétségtelenül épúgy hajlandó ma tárgyalásokat kezdeni a Monarchiával, mint ahogy öt hónappal ezelőtt Painlevé kész volt erre. 2. A francia kormány konkrét ellenjavaslatokat vár nyári prepozícióira és így meg akarja teremteni az alapot, melyen a teljhatalmú megbízottak, vagy esetleg maguk a külügyminiszterek között találkozás volna létrehozható. Közölte végül, hogy Armand február 5-én visszatérni készül Parisba és így kívánatos volna a külügyminiszter további instrukcióinak mielőbbi eljuttatása hozzá, hogy a francia megbízottal még itt Svájcban közölhesse azokat, mert utána természetesen már nehezebben fogja tudni elérni őt. Megvan azonban a módja erre is, felesége betegsége egyelőre Freiburghoz köti és berni követségünk útján ide kéri Czernin választát.

Ezután hosszabb pauza következett. Revertera hiába várt a külügyminiszter utasításaira. Paris újabb érdeklődésére február 19-én megsürgette tehát a Ballplatz állásfoglalását. Kérdést intézett Czerninhez, hogy voltaképpen mit tegyen, megszakítsa-e az összeköttetés fonalát, vagy pedig javaslatokat helyezhetne-e kilátásba, illetőleg nyújthatna át? Jelezte egyszersmind, hogy amennyiben rövidesen nem kap semmiféle utasítást erre vonatkozólag, úgy a következő héten minden további nyilatkozat nélkül elhagyja Svájcot.

Február 23-án végre megérkezett Czernin távirati utasítása, mely szerint: „Sikerre való kilátással megbeszélés folytatása csak akkor lehetséges, ha Franciaország mindennemű annexióról lemond.“ Még ugyanezen a napon Reverterának alkalmá volt a francia vezérkar megbízottjával találkoznia, aki „véletlenül“ újból Svájciba jött és közölni vele külügyminiszterünk választát. Armand átvette rokona közlését, de egy pillanatilag sem hagyta kétségben az iránt, hogy ilyen alapon nem fész lehetséges eredményt elérni. A tárgyalások utolsó akkordja március 2-án játszódott le, mikor Elzász-Lotharingiára való világos utalásunkra befutott Paris válasza: „Alors rien à faire.“ Vagyis: „Akkor nincs semmi teendő“ s evvel Clemenceau végkép megszakította az összeköttetés fonalát. Revertera pedig április 4-én berni követségünk útján értesítette Czernint a francia állásfoglalásról és végleg eltemetve a béke reményét, maga is visszautazott hazájába.³²

IV.

A Mensdorff Pouilly-Smuts-féle békeakció.

A Saint Armand-Revertera-féle békeakció megghiúsulását annál sajnálatosabbnak kell tartanunk, mert Czernin csaknem brüszk visszautasítása folytán egyidejűleg holtpontra jutott egy másik akció is, mely Angliával volt hivatva megegyezést létesíteni.

Az akcióra Londonból jött az impulzus. Már 1917 tavaszán az angol arisztokrata világnak egyik előkelő hölgytagja arra kérte a spanyol anyakirálynét, hogy Károly királynál interveniáljon a Monarchiának Angliával kötendő különbékéje érdekében, közölve egyszersmind azt is, hogy amennyiben a Ballplatz hajlandó volna tárgyalásokat kezdeni, úgy az angol kormány kész ezek lefolytatására egyik meghatalmazottját Svájcba küldeni. Krisztina anyakirályné hosszú ideig válasz nélkül hagyta a kérést és csak július végén közölte a történetek fiának, a spanyol királynak hozzájárulásával Fürstenberg herceg madridi követünkkel. Fürstenberg tüstént továbbította Bécsbe az üzenetet, melynek kézhez vétele után Czernin Berlint is sietett informálni az angol lépésről. A maga részéről — izente Berlinbe — semmiféle további lépésre nem akar vállalkozni addig, míg személyesen nem beszél meg a helyzetet a német kancellárral. Nem titkolhatja el ugyanis, hogy mily veszélyes helyzetet teremthetne a Monarchiában egy angol javaslat, mely *ellenállhatatlan vágyat keltene az osztrák-magyar népek körében az azonali gyors béke után* és antipátiát váltana ki a németekkel szemben. A Wilhelmstrassen viszont Czernin közléseiből azt a benyomást merítették, hogy Anglia kezdi unni a háborút és szövetségesei frontjának összeomlásától fél. Nem vették tragikusan tehát Czernin aggodalmait, hanem hozzájárulásukat adták ahhoz, hogy a Monarchia tárgyalásokat kezdjen Angliával az ál-

talános béke elérése érdekében. Ennek megfelelően külügyminiszterünk 1917. augusztus 16-án utasította madridi nagykövetségünket, közölje a spanyol anyakirálynővel, hogy a Monarchia kész ugyan tárgyalásokba bocsátkozni Londenal, de csak Németországgal közös és együttes békéről lehet szó. Ennek az akciónak azonban ekkor még folytatása nem lett.¹ Csak az antant államférfiak 1917. november 20-í párisi konferenciáján vette föl újból nyíltan Loyd George a Monarchiával kötendő különbéke kérdését. Valódi szenvedélyességgel foglalt állást a Habsburg birodalommal való tárgyalások megindítása mellett es fejtegette a vele való megegyezés előnyeit, Wilson bizalmasának House amerikai ezredesnek támogatásával sikerült is elérnie, hogy rövid tanácskozás után az olasz hadsereg két héttel előbb bekövetkezett döntő vereségének hatása alatt a római kormány megbízottai Orlando olasz miniszterelnök és Sonnino külügyminiszter szintén hozzájárulásukat adták az érintkezés felvételéhez és Loyd George *egyhangú felhatalmazást kapott arra*, hogy megbízottját Svájcba küldve, állapítsa meg, milyen feltételek mellett volna lehetséges a Monarchiával megegyezést létesíteni?²

De az angol miniszterelnök nem várta be szövetségesei hozzájárulását sem, hanem már november elején svájci megbízottjai útján összekötötést keresett a berni osztrák-magyar követséggel. Skrzynski gróf követségi tanácsos már november 5-í jelentésében értesítette külügyminiszterét, Tussun Djemal török herceg és Sir Horace Rumbold berni angol követ Parodi nevű bizalmasának közléséről, mely szerint a brit kormány a Ballplatz megbízottjával a két államot érintő békekérdésekről nem kötelező eszmecserét kívánna folytatni. November 11-én Czernin elvi hozzájárulását adta az angol javaslatához. Klisznek nyilatkozott a brit kormány közlendőinek átvételére és ennek érdekében bármikor Svájcba küldeni Mensdorff gróf volt londoni nagykövetségünket. 1917. december 1-én Sir Horace Rumbold Parodi útján megbízottunk Svájcba érkezésének időpontjáról érdeklődött. Skrzynski és az angol követ közti további megbeszélések folyamán oly értelmű megállapodás jött létre, hogy brit részről Loyd George egyik bizalmi emberét és a hadikabinet tagját, Smuts bur származású tábornokot, a Monarchia részéről viszont Mensdorff grófot delegálják a megbeszélésekre, A meg-

bízottak december 18-án találkozni Montlong osztrák-magyar főkonzul genfi villájában. Az összejövetel feltétlen bizalmas jellege annak kiemelése mellett hangsúlyoztatott, hogy a le-adandó nyilatkozatok egyik részről sem bírnak kötelező erővel. Czernin a találkozás napján, december 18-án értesítette Berlint a megindított akcióról.

Ily előzmények után érkezett volt londoni nagykövetségünk 1917 december közepén Genfbe, hol december 18-án és 19-én há rom ízben is alkalma volt a bur tábornokkal beható megbeszélést folytatni a béke kérdésében. Smutsöt nem kisebb ember, mint a teljhatalmú brit diktátor magántitkára, Karr Fülöp kísérette el a találkozóra. Az akció komolysága és jelentősége tehát minden kétségen felül áll.

Mensdorffot császára és külügyminisztere kötött marsrutákkal küldöttek Genfbe. Határozott utasítása volt ellenségeinknek esetleges különbékeajánlatát a legnagyobb nyomatékkal visszautasítani, de egyszersmind hangsúlyozni azt is, hogy a Ballplatz készséggel hajlandó közvetíteni Németország és a nyugati hatalmak között. A tanácskozás Smuts azon kijelentésével kezdődött, hogy amilyen elkeseredett véleményt táplál az angol közvélemény és táplálnak a londoni mértékadó körök Németország irányában, annyira nem lehet ilyenről beszélni a Monarchiával szemben. Az angol népnek a Monarchia iránt táplált, háború előtti meleg barátságát nem változtatták meg a bekövetkezett események. Londonban a Monarchiát ma sem tekintik igazi ellenségnek, hanem inkább abban a hiszemben élnek, hogy Németország inspirációját kell keresni a háború kitöréséhez vezető politikája mögött. Németországgal való tárgyalások kezdeményezésére a helyzet pillanatnyilag egyáltalában nem érett meg ugyan, de a Themse partján érkezettnek látják az időpontot annak megállapítására, vajjon Ausztria-Magyarországgal nem lehetne-e megegyezést létesíteni? Oroszország összeomlása fokozott aggodalmakat váltott ki az angol államférfiak körében és befolyásos tényezők komolyan tartanak attól, hogy *Európa békéje örökké fenyegetve marad, ha Oroszország helyébe a német világhatalmi tervek útjába nem sikerül a kontinensen más ellensúlyozó tényezőt teremteni.* Éppen ezért döntő fontossága volna annak, hogy a Monarchia felszabadulva a német befolyás alól, az antant és különösen Anglia segítségével új életet kezd-

hessen, visszanyerje teljes szabadságát és függetlenségét a német birodalommal szemben. Ha Ausztria-Magyarország kész vállalni ezt a szerepet és szakítani hatalmas szövetségeseivel, úgy Angliának nemcsak a legmelegebb szimpátiájára, de mindig tettekész segítő támogatására is bizton számíthatna. Az antant mindent el fog követni, hogy támogassa, erősítse őt és segédkezet nyújtson gazdasági újjáépítéséhez. Mensdorfi válaszában örömmel nyugtázta a hallottakat, nem titkolta el, hogy a maga részéről mindig is számított Anglia barátságára. Eppen ezért jelentett oly keserű csalódást számára az antant hatalmaknak 1916 december 12-i békeajánlatunkra adott válasza, amely nem is annyira Németország ellen irányult, mint inkább a Monarchia feldarabolását tűzte ki célul. Smuts maga is elismerte a szóbanforgó antant válasz oktalanságát, de mentségül azt hangoztatta, hogy békeajánlatunknak német győzelmiömlengésekkel teletűzdelt hangja a legnagyobb mértékben sértő volt a nyugati hatalmakra nézve és lehetetlenné tette a felajánlott béke jobb elfogadását. Egyébként azonban hangsúlyozta egyszersmind azt is, hogy az antant ezen válasza mögött sem húzódott meg soha a Monarchia szétdarabolásának valódi szándéka, hanem inkább abból az igyekezetből fakadt, hogy a Monarchiának segédkezet nyújtsanak a nemzetiségi kérdés kielégítő megoldásához, illetőleg ahhoz, hogy a határain belül élő különböző népelemeknek messzemenő szabadságot és önkormányzatot biztosítva, egész állami létét új alapokra fektethesse. Ausztria-Magyarországgal szemben *ma is változatlanul ez az angol és francia politika vezérlő csillaga.* A Foreign Office és a Ballplatz között fennálló szimpátiák megerősítésének a leghatékonyabb eszköze kétségtelenül a Monarchia nemzetiségi kérdésének liberális megoldása volna. Londonban a legkevésbé sem kívánnak ugyan beavatkozni belügyeinkbe, de úgy vélik, hogy amennyiben a Monarchia szabad népek szövetségévé alakulna át, ugyanazt a szerepet tölthetné be Közép-Európában, mint amelyet Anglia betölt a világ többi részeiben. Behatóan vázolta azokat a hatalmas sikereket, melyeket a brit birodalom politikájának liberális irányával a különböző népek és fajok kormányzásában fölmutat. Hivatkozott saját példájára. Ő, aki pár évvel ezelőtt még a búr nemzet szabadságáért élet-halál harcot folytatott az angol birodalom“ ellen, ma egyik leglelkesebb és legodaadóbb

híve a brit világhatalmi gondolatnak. Ausztria-Magyarország kétségtelenül hasonló átütő erejű sikereket érhetne el Közép-Európában, ha követné az angol politika példáját és messzemenő helyi önkormányzatokkal biztosítaná népeinek békés, szabad fejlődését. Ilymódon elérhető volna az is, hogy a Monarchia határai mellett élő kisebb népek, melyek pillanatnyilag még nem tartoznak a Habsburg birodalomhoz, egy nem is olyan távoli időpontban, új liberális politikánk vonzóerejének hatása alatt maguk is örömmel csatlakozzanak hozzánk. A Monarchiának épügy szüksége van a békére és népei szabadságára, mint a brit birodalomnak és most, hogy a moszkovita expanziós törekvések nem fenyegetik többé határait, nem lehet semmi oka arra, hogy megtagadja a javasolt politikai irány követését, hanem inkább a hatalmas angol birodalomra támaszkodva egyre jobban hátat kellene fordítania a német militarizmusnak.

Mensdorff válaszában biztosította a tábornokot, hogy Ausztria-Magyarország legbefolyásosabb körei örömmel fogadnák az új politika irányát. A tábornok kifejtett nézetei a legélénkebb visszhangra találnának az osztrák-magyar mértékadó politikai világban. Biztos tudomása szerint Károly király és Czernin egyaránt hasonló nézeteket vallanak. A Monarchiában megvan a hajlandóság arra, hogy a háború után előről kezdjen mindent és teljesen új politikai irányokra térjen át. Kétségtelen az is, hogy minél erősebb lesz a Habsburg birodalom a háború befejezése után, annál kevésbé lesz kénytelen engedni szomszédai és így elsősorban Németország befolyásának, de hogy már most, *a háború tartama alatt* szakítsunk a német szövetséggel, ez éppannyira kizárt dolog, mint ahogy nem lehet szó különbékénkről sem. Erre mégcsak gondolni is örültség volna. Ha nehé is a Monarchia helyzete, korántsincs még annyira, hogy Olaszország példáját kelljen követnie és cserben hagyni kényszerüljön eddigi szövetségesét. Mensdorff ezt az alkalmat fölhasználva megkísérelte a német-angol differenciákra terelni a beszélgetést. Elérkezettnek mondotta az időt a Németország és Anglia közötti előzetes megbeszélések kezdeményezésére, melyeknek barátságos közvetítését örömmel vállalná a Monarchia. A bur tábornok azonban kitért e téma felvetése elől. Mindössze annak kiemelésére szorítkozott, hogy amíg Franciaország ragaszkodik Elzász-Lotharingia visszaszerzéséhez, addig Londonnak is ugyanezen

álláspontot kell elfoglalnia. A német problémák feszegetése helyett azonban sóikkal célravezetőbb, ha a Monarchiával kapcsolatos kérdések megvitatására térnek vissza, mint amelyek tekintetében Anglia szövetségeseinek véleményét ismeri és bizonyos befolyást is gyakorolhat rájuk, Lengyelország tekintetében úgy vélte, hogy a feltámadó lengyel államnak nem lesz szabad Németországtól függő helyzetbe jutnia, Mensdorff azonban ezt nem is tartotta komoly eshetőségnek. Hangoztatta, a Monarchia liberális politikájára való tekintettel sokkal valószínűbb ennél, hogy Varsó a Monarchiához való csatlakozásra törekszik inkább majd. Smuts szerint az antant hatalmak a független lengyel állam helyreállítására kötelezték ugyan magukat, de ha a Monarchia tényleg őszintén szakítana Németországgal és tudatosan vállalná a fentiekben részére körvonalazott szerepet, úgy az antant hatalmak is a legszimpatikusabban fogadnák Galiciának Lengyelországhoz való csatolása után, a lengyel kérdésnek az Ausztria-Magyarországgal való perszonális unió alakjában történő megoldását. Ennek fejében viszont a Monarchiának is bizonyos területi áldozatokra kellene elszánnia magát Szerbiával, Romániával és Olaszországgal szemben, mint amelyeknek az antant hatalmak a háború alatt különböző kötelező ígéreteket tettek- Szerbiát illetőleg *ellentmondás nélkül* hallgatta végig Mensdorff heves kifakadásait a Karagyorgyevics dinasztiával szemben, mint amely gyilkosság útján jutott a trónra és amelyet a Monarchia nem tűrhet meg a szomszédos királyság élén. Elismerte annak szükségességét is, hogy Bulgária visszakapja Szerbia azon területeit, melyek történelmi és nyelvi alapon egyaránt őt illetik és ráadásul még megkapja Romániától Dobrudsát is. Ennek fejében viszont Szerbia és Románia másutt nyerjenek kárpótlást szenvedett területi veszteségeikért, Szerbiából, Bosznia-Hercegovinából, Montenegróból az Adriai-tengerre való szabad kijárási biztosítása mellett, külön jugoszláv állam lenne alakítandó, Erdély és Bukovina oláhlakta részei pedig Romániához csatoltassanak, *Erdély átengedéséhez azonban nem ragaszkodott*, hanem csak Bukovina oláhlakta részeiről való lemondásunk árán Oláhországnak a Monarchiával való kibékítését sürgette és feltétlenül biztosítandónak vélte Besszarábiát Románia részére, oly módon azonban, hogy ezen engedményeink fejében az újonnan létesítendő délszláv állam és Románia maguk is laza

kapcsolatokba lépjenek az átszervezett Monarchiával. Ebben azután meg is egyeztek, mert Besszarábia tekintetében Mensdorff hangsúlyozta, hogy ez a kérdés nem érinti közvetlenül a Monarchiát, és Bukovina esete is teljesen különbözik Erdélyétől.

Ezután Olaszország igényeire terelődött a beszélgetés. Mensdorff fölvetette a kérdést, vajjon az antant államok miként képzelik az általuk mindig hangoztatott nemzetiségi elvet összeegyeztetni Olaszországnak a londoni egyezményben biztosított területi ígéreteikkel, hiszen a szóban forgó területeket míg az olaszok csak egészen elenyésző kisebbségben, addig túlnyomó többségben szláv népek lakják. Miként lehetséges továbbá az, hogy az Adriai tenger mindkét partját az olaszoknak engedve át, a Monarchiát teljesen el akarják zárni a tengertől és hogy egyeztethető ez össze a jövő Monarchia iránt annyira hangoztatott barátságos érzelmeikkel? Dalmáciától el is tekintve, Trieszt sem volt soha olasz birtok, hanem már évszázadokkal ezelőtt önként csatlakozott Ausztriához és azóta mindig ehhez is tartozik. Ausztria sohasem fog lemondani Triesztről és soha nem lesz hajlandó feladni kijáró ját az Adria-tengerre. Valonára szintén semmi joga sincs Itáliának, A bur tábornok nagyjában nem is zárkózott el Mensdorff érveinek helyessége elől. Elismerete, hogy a Habsburg birodalomnak szüksége van a tengerre vezető útra és Olaszország nem formálhat jogos igényt az Adria keleti partjára, Valona tekintetében úgy vélte: „Well you know more about Valona than I do, I suppose“ és Mensdorff ínak az volt a benyomása, hogy Anglia nem emelne kifogást a Monarchiának Valona kiűritését forszírozó követelése ellen, Hajlíthatatlannak mutatkozott azonban Smuts Trient kérdésében. Ezt föltétlenül Rómának kívánta juttatni. Hangozatta, Olaszország északi határai stratégiailag tényleg tarthatatlanok és Dél-Tirol lakossága is csaknem teljesen olasz nemzetiségű. A jövő békéje és a Monarchia biztonsága érdekében egyaránt kívánatos volna tehát, hogy Trentino átengedésével biztosítsa a Monarchia a maga részére Olaszország jövő barátságát és szövetségét. Mensdorff mindezekre nem is tett ellentmondást és bár kifejezetten nem mondotta ezt, de a bur tábornokban azt a benyomást keltette, hogy a Monarchia adott esetben kész volna Trentino kérdésében engedékenységet tanúsítani,

Mensdorff ezután újból Németországra terelte a beszélge-

test, de Smutsnek Karral folytatott tanácskozása után, szemmel láthatólag ennek befolyására, válaszul újból csak azt kapta, hogy az angol közvélemény hangulata még semmiesetre sem érett meg a német birodalommal folytatandó tárgyalások kezdeményezésére. Németországnak a háborúban tanúsított óriási katonai teljesítményei igazolni látszanak azon aggodalmakat, hogy a német katonai párt a háború után még erősebb lesz, mint azelőtt bármikor volt. A legkevésbé sem lehet számítani arra, hogy Németországban tért veszítsen a militarizmus gondolata. Volt londoni nagykövetségünk azon kérdésére ugyan, hogy voltaképpen Londonban mit is értenek hát a porosz militarizmus alatt, nem tudott pontos felvilágosítást nyújtani, de evvel kapcsolatban a legnagyobb csodálkozással nyilatkozott német szövetségeseink katonai teljesítményeiről. Hangsúlyozta, hogy a nyugati hatalmak bármilyen sokat is vártak a germán katonai erőtől, az elért eredmények messze felülmúlják minden várakozásukat. Amilyen kevésre becsülik az antant köreiből a német politikusokat és diplomátákat, éppannyira nagyra értékelik a porosz hadvezérek képességeit. Éppen ezért nem barátkozhatnak meg azonban a világ azzal a gondolattal, hogy a német birodalom továbbra is változatlanul megőrizze militarista jellegét. *Anglia nem kíván beavatkozni Németország belső ügyeibe, és nem osztja Wilson azon fölfogását sem, hogy a Hohenzollernekkel képtelenség tárgyalásokat kezdeményezni.* Az orosz forradalom nyomában egész Európában túlságosan megerősödött a forradalom veszélye és ezért *egy közép-európai konzervatív rezsim ellen Parisban és Londonban semmi kifogást sem emelnének* ugyan, de teljes képtelenség részükre békében élni egy olyan hatalommal, melyben Hindenburg és Ludendorff játszik a hangadó szerepét. Hiába teremtenék meg a háború után a nemzetek szövetségét, melynek szükségességét Mensdorff közlései szerint Czernin is teljesen belátja, Németország katonai hatalmával mindig képes lesz megzavarni békés munkáját. A bizalmatlanság és a rettegés szelleme, mely Európa felett lebeg és amely a világháborúhoz vezetett tovább tartana és a *jövőtől való aggodalom a többi nemzeteket is mindig újból és újból fokozott fegyverkezési versenyre készítetné!* Feltétlenül szükséges tehát, hogy a jelen háborúban megtörjék a német katonai hatalmat, melynek újból való feltámadása ellen Közép-Európa új politikai

rendje lesz hivatva a háború után bizonyos védelmet nyújtani!!
 Hiába fejtegette ezen aggodalmakkal szemben volt londoni nagykövetségünk, hogy a háború következtében Németországban is teljesen új helyzet állt elő, melynek fejlődését nagyon lebecsülik az antant államokban. Hasztalan hangsúlyozta, hogy a parlamentáris rendszer gondolata már Németországban is sokkal inkább tért foglalt, mint ezt általában külföldön sejtenék és a gyakori kancellárkrízisek mind világosan azt bizonyítják, hogy a birodalmi gyűlés többségének támogatása nélkül Németországban sem tarthatja ma már magát egyetlen kormány sem. Ha az antant ennél többet remél és a német forradalom kitörésére spekulál, végzetes tévedésben ringatja magát. A német munkásosztály nagy műveltségű és fejlett politikai iskolázottsággal rendelkezik. Már a háború előtt a berlini parlamentben volt egész Európában legerősebb a szociáldemokrata párt. Oroszország példáját azonban nem fogja ez követni soha és nem árulja el hazáját most, a legnagyobb veszély pillanatában, A háború végével ellenben minden irányban feltétlenül döntő változások várhatók. A béke megkötése után nyomban a politikusoknak, államférfiaknak, a birodalmi gyűlés pártjainak és nagy ipari érdekeltségnek befolyása nyomul majd ellenállhatatlanul előtérbe és a győztes hadvezéreket továbbra is „Hurrá!“ kiáltásokkal fogadják majd ugyan, de a véleményükre egyébként nem fognak túlságos súlyt helyezni. Smuts nem osztotta Mensdorff optimizmusát. Ellenkezőleg úgy vélte, — sa háború utáni német fejlődés, bár más formában, de mennyire igazat ad majd neki — hogy a trónörökös támogatásával a katonai párt Hindenburg és Ludendorff nevének presztízsére támaszkodva a legrövidebb időn belül minden hatalmat kezébe kerít majd, hacsak az antant fegyverek győzelme véglegesen?? nem akadályozza meg ezt.

December 19-én délután megtartott harmadik megbeszélés folyamán Mensdorff újból csak visszatért az általános béke útjainak egyengetésére vonatkozó javaslatára. Ismét kiemelte, hogy “különbékénkről szó sem lehet ugyan, de a Monarchia tényleg, őszintén, rokonszenvezik Nagybritanniával és a jövőben együtt kívánna dolgozni vele. Ausztria-Magyarország a két főellenség között áll és ebben a helyzetében közvetítésével diadalra segít-

hetné a béke ügyét, ha igénybe kívánnák venni jó szolgálatait. Azon reményének adott kifejezést, hogy rövidesen újból alkalma lesz találkozni a bur tábornokkal és ezen alkalommal már mélyebben hatolhatnak majd be az egyes vitás részletkérdésekbe. De ezen túlmenőleg a legelőnyösebbnek tartaná, ha a legközelebbi, vagy az ezután következő esetben már maga Czernin jönne össze valamelyik angol államférfiúval és késznek is nyilatkozott lezírányú javaslatot terjeszteni külügyminisztere elé, ha Londonban oly egyén delegálását kívánnák, aki szélesebb körű meghatalmazással folytathatna tárgyalásokat. Czernin egyébként is legjobban ismeri mind a németekhez való viszonyukat, mind pedig szövetségünk hadicéljait és így ő nyújthatna a legautentikusabb formában felvilágosítást abban a tekintetben is, hogy vajjon a Monarchia milyen mértékben volna képes befolyást gyakorolni szövetségünkre a német militarizmus programra jának elejtése érdekében? Smuts örömmel fogadta e tervet, melyet azután részletesen megbeszéltek. Mensdorff javaslatára megállapodtak abban, hogy ezen találkozás már az osztrák határhoz közelebb fekvő valamelyik helyiségben bonyolítottassék le és azt esetleg még egy újabb, az övékéhez hasonló megbeszélés előzze meg. Nem szakítják meg tehát Bécs és London között az összeköttetés fonálát, hanem Parodí és Skrzynski útján — *kik egyformán élvezik feletteseik teljes bizalmát* — továbbra is fenntartják a kapcsolatot a két külügyminisztérium között.

Alig tért vissza Smuts Londonba, természetesen tüstént jelentette tárgyalásainak eredményét a brit diktátornak. Jelentésében hangsúlyozta, biztos meggyőződése szerint a tárgyalások Bécsben a legkedvezőbb benyomást fogják kiváltani. A Monarchia kétségbeejtő helyzetében új reményt merít majd tartalmukból, kétségtelenül minden erejével *igyekezni fog Németországot mérsékelt feltételek elfogadására bírni* és az antant segítségével hatalmának megcsillogtatott kiterjesztését, szövetségeseivel szemben pedig teljes függetlensége visszaszerzését és megőrzését tűzi majd ki céljául.³

Smuts jelentésének, a belpolitikai helyzet egyre fokozódó feszültségének és a béke gondolata egyre jobban való térfoglalásának hatása alatt Loyd George elhatározta, hogy a nyilvánosság előtt is leszögezi hazájának *az összkormány által előzőleg behatóan megvitattott és elfogadott* hadicéljait és ennek ke-

rétében London barátságos állásfoglalását a Monarchiával szemben, 1918. január 5-én az angol szakszervezetekhez intézett beszédében ország-világ előtt hangoztatta tehát, hogy az angol kormány teljesen egyetért Wilsonnai és *Ausztria-Magyarország felosztása nem tartozik hadicéljai közé*. Csupán a Monarchia népei szabad fejlődésének kívánja a lehetőségeit megteremteni. Egyébként pedig Anglia nem tör Németország megsemmisítésére sem, hanem egyetlen hadicélja a megsértett nemzetközi jogot újból, általánosan érvényre juttatni az európai államok életében. Biztosítani fogja Belgium helyreállítását és tántoríthatatlan elhatározása utolsó csöpp véréig támogatni a francia demokráciát elvesztett tartományainak visszaszerzéséért folytatott harcában.

Hat héttel ezen szavak elhangzása után, február 13-án az angol parlament egyik tagja, Whyte képviselő a Monarchia és Anglia közti békét célzó megbeszélések miatt éles hangú támadást intézett a kormány ellen. Balfour külügyminiszter az interpellációra válaszolva, kiemelte ugyan, hogy Whytenek az események horderejéről téves információi vannak, de hangsúlyozta egyszersmind azt is, hogy minden lehetőséget, mely az ellenséges koalíció szétrobbantásának reményével kecsegtethet, a brit kormány mindig a legnagyobb örömmel fog üdvözölni.⁴

Alig hangoztak el azonban e szavak az éppen akkor felállított angol propaganda szolgálatnak feje s a Times című lap nagyhatalmú tulajdonosa, Northcliffe lord 1918 február 24-én Steed újságíró fontos emlékiratát nyújtotta át az angol külügyminiszternek. A világháború előtt hosszabb ideig a Monarchiában tartózkodó Steed többek között kifejtette ebben, hogy „Olyan megállapításokat, hogy a szövetségesek nem akarják Ausztriát feldarabolni, kerülni kell . . . Meg kell kísérelni Ausztria-Magyarország erejének megtörését. . . Magyarországot, mely az ellenséges államok láncában a leggyengébb szem — (erre) a fennálló ügynökségeket kell igénybe venni. Ez ügynökségek főleg a cseh (cseh-szlovák) nemzeti szövetség s a délszláv Comité.“ Northcliffe ismerni akarta a megindítandó akció politikai bázisait. Joggal mutat rá a memorandum arra, hogy a propagandának egészen más irányúnak kell lenni akkor, ha a szövetségesek békülni akarnak Károly királlyal, mintha az an-

tant politikai célja a Habsburg-Monarchia megsemmisítésére, a nem magyar és nem német nemzetiségek felszabadítására irányul.

Balfour ellenben Northcliffe javasolataival szemben rendkívül tartózkodóan viselkedett. Február 26-ki válaszában kiemelte, hogy kötelező állásfoglalásra csak az összkormány lehetne jogosult. Ez viszont a kérdésben végérvényesen mindez - ideig nem döntött. Elsősorban is Franciaország, Itália és az Egyesült-Államok felfogását kellene ismernie, A propagandát egyébként úgy kell irányítani, hogy a jelzett két irány közül bármelyik követhető legyen. Oly értelmű akció lenne indítandó tehát, mintha a szövetséges és társult hatalmak Ausztria-Magyarország megsemmisítésére törnének, A Monarchiában már is meglévő antimilitarista és németellenes hangulat ílymódon való megerősítése kétségtelenül kényszerítő erővel hat majd Károly királyra a különbéke megkötése érdekében. Ha viszont ezen cél elérhető nem volna, úgy a szövetséges propaganda Ausztria-Magyarország szétbomlását és ezáltal a benne élő nemzetiségek felszabadítását gyorsítaná. *Az utóbbiaknak teendő végleges ígéretekkel azonban semmiesetre sem szabad elzárni az utat a Monarchiával esetleg köthető megegyezés előtt.*⁵

Még ennél is fontosabb azonban Pasics szerb miniszterelnöknek január 22-i körjegyzéke, melyben maga is arra utasítja hazája külföldi követeit, hogy az angol-szász államoknak a Monarchia fenntartásához való ragaszkodására tekintettel, csak Bosznia-Hercegovina önrendelkezését és tengeri kikötőt szorgalmazzanak Szerbia részére,⁶

A német kancellár június 24-én válaszolt Loyd George beszédére. Ebben azonban, sajnos, csírájában fojtotta el újból az angol kormány és közvélemény békés megnyilatkozását, Hertling ugyanis ismét nyomatékosan kijelentette, hogy Németország soha nem fogja kiadni kezéből az 1871-ben Franciaországtól elvett két birodalmi tartományt, sőt a meghódított francia területeket is értékes cserezálognak tekinti, melyeknek visszaadásáról csak „*bizonyos feltételek mellett*“ lehet részéről szó, Belgiumnak a birodalomhoz való erőszakos hozzácsatolása nem programpontja ugyan a német politikának, *de a belga kérdés is a többi vitás problémák komplexumába tartozik, melyeknek részletei a béketárgyalásokon lesznek szabályozandók.*

Kormányja határozottan visszautasítja a belga kérdésnek ettől eltérő tárgyalását, — folytatta azután — mely kijelentéseivel — mondja Loyd George emlékirataiban, — véglegesen szétrombolta a békének minden reményét-⁷

Czernin azonban Loyd George beszéde után újabb kísérletet tett a közeledés érdekében. A svájci angol követ az egyik direkt e célból Svájcba utazott magasállású osztrák politikai tényezőtől kerülő úton értesítést kapott, mely szerint az osztrák-magyar külügyminiszter találkozni kívánna a brit diktátorral. 1918 január 11-i jelentésében a berni angol követ részletesen informálta kormányát az osztrák vezető diplomata közléseiről. Elmondja ebben, hogy Skrzynski január 10-én Genfben érkezett, felkereste Parodit és közölte vele, hogy Loyd George és Wilson legutóbbi beszédei több olyan pontot tartalmaznak, melyek az osztrák-magyar kormány részéről is helyesléssel találkoznak. Ezen pontokon kívül több más problémára is utalás történt, melyekben további megbeszélések útján kétségtelenül kielégítő eredmény volna elérhető. A bécsi sajtónak Loyd George nyilatkozatával szembeni magatartását nem szabad sem Czernin, sem pedig a nép nagy tömegei állásfoglalása hű kifejezőjének tekinteni. Az osztrák-magyar sajtó egyrésze és csaknem az egész német sajtó a muníciógyárosok befolyása alatt áll és ezek azonnal hatalmas lármát csapnak, mihelyt valamilyen kilátás nyílik a békére. *Czerninnek Berlinben kemény harcot kell folytatnia, hogy formuláját, az annexió nélküli béke gondolatát elfogadtassa a német vezető körökkel.* Hertling gróf birodalmi kancellár azon a napon, melyen Kühlmann külügyi államtitkár egyik erre vonatkozó nyilatkozatát leadta, *alig merte elhagyni lakását, félve, hogy a csöcselék Berlin utcáin inzultálni fogja őt.* A német nép egy részét a végsőkig fanatizálták a militarista annexió tervek támogatására, de ma már Berlinben is erős párt foglal állást a béke mielőbbi megkötése mellett, melynek befolyása mindig inkább növekszik majd. Hogy Németország hozzájárulását formulájához kieszközölhesse, Czernin ellenszolgáltatás-képpen kénytelen volt hozzájárulni osztrák-magyar csapatoknak a nyugati frontra való szállításához, hogy ily módon dokumentálja a Monarchia szoros szövetségét a német birodalommal. Ezen ígért katonai segítség ellenben mindössze két-három ezredből áll csak, melyek egyébként is vagy már régebben Belgium-

ban állomásoztak, vagy útban (voltak a bfelga határok felé. Skrzynski kívánatosnak tartotta, hogy az antant sajtója ezen katonai segítségnek ne tulajdonítson túl nagy jelentőséget, mert *'Németország ezt tulaj donképen úgy presszionálta csak ki a Monarchiától.* Törökország tekintetében az osztrák-magyar kormány úgy véli, hogy sikerülni fog oly formulát találni, mely Mezopotámiának, Szíriának és Palesztinának széleskörű önkormányzatot biztosít, anélkül, hogy e területeket ténylegesen elszakítanak Törökországtól. Mindenesetre — fejezte be közléseit az osztrák diplomata — Czernin kész volna Svájcba utazni, ha Loyd George itt találkozni kívánna vele⁸.

Az angol kormány hosszú tanácskozások, fontolgatások után, melyek folyamán különösen Loyd George foglalt állást a Monarchiával való tárgyalások mellett, tényleg úgy határozott, hogy nem szabad megszakítani a megbeszélések fonalát. 1918 február végén tehát Tussun Djemal herceg újból megjelent Skrzynskinél és közölte vele, hogy kormánya kész egyik tagját Svájcba küldeni Czerninnel való tanácskozások megindítására. A választás újból Smuts tábornokra esett, aki ismét a brit diktátor magántitkárával, Karr Fülöppel érkezett meg március 9-én Bernbe. Karr ezúttal biztosra vette, hogy sikerülni fog tető alá hozni a béke ügyét. Hazaküldött jelentéseiben már Törökországnak, Bulgáriának és a Monarchiának a német szövetségtől való esetleges együttes elszakadásáról álmodozott. Kiemelte, *nem szabad engedni, hogy az antant államok túlzó, észszerűtlen követelésein bukják el a megegyezés gondolata.* Ezen esetben ugyanis Czernin visszahúzódnék a további tárgyalásoktól és az antant államok határtalan területi igényeire való hivatkozással ismét zárt sorokban csoportosíthatná a népet maga mögé a további küzdelemre. Fontosnak tartotta tehát, hogy a Monarchiával kötendő különbéke alapjaira nézve Anglia szövetségeseivel — beleértve ebbe természetesen Szerbiát is — mielőbb megállapodják, hogy a Czerninnel való tárgyalások folyamán már ez előzetes megegyezés is nyélbeüthető legyen. Smuts tábornok tényleg a fentiek értelmében kapta meg ugyan utasításait kormányától, de időközben külügyminiszterünk újabb politikai irányt változtatott. A pillanatnyi behatásokra túlságosan fogékony Czerninre ugyanis igen nagy befolyást gyakoroltak a készülő nagy nyugati német offenzíva várható kilátásai. Lassan-

kint feladta aggodalmait, biztosra kezdte venni, hogy a Monarchia átesett a krízisen és a központi hatalmak győzelmében kezdett reménykedni. Egyenesen megtiltotta tehát Skrzynskinek, hogy az antant megbízottal akár csak tárgyalásokba is bocsátkozzék. Magatartását egyrészt Balfour február 13-í indiszkréciójával, másrészt pedig azzal indokolta, hogy mind a decemberi, mind pedig a jelenlegi angol kísérletek nézete szerint nem egyebek Anglia idegességének szüleményénél, kizárólagos céljuk bizalmatlanságot kelteni a központi hatalmak táborában, vagyis röviden Bécsnek Berlinton való elválasztását célzó akcióról van csupán szó.

Külgyminiszterünk utasítása már a berni követségünk kezében volt, midőn hazája szándékainak őszinteségét hangoztatva, Parödi közölte Skrzynskivel, hogy Smuts tábornok Karr Fülöppel együtt március 10-én Bernbe érkezik. Velük szemben mégis kivételes bánásmódra szánta el magát a Ballplatz. Skrzyhski engedélyt kapott az érintkezés felvételére, de ugyanakkor a legnagyobb fokú tartózkodást kötötték lelkére.

Az első megbeszélésen Smuts biztosította az osztrák diplomatát, hogy az antant nem pusztán taktikázásból kezdett tárgyalásokat Béccsel, hanem egyedüli célja a nemzetközi kérdések oly szabályozására törekedni, mely minden nép számára egyformán igazságos, tartós béke és az általános leszerelés reményével kecsegtet. Sajnálattal kell megállapítania, hogy a központi hatalmaknak Oroszországgal és Romániával kötött szerződésai nem állanak összhangban ezen alapelvekkel. Március 14-én Montreuxben Karr folytatott hosszabb tanácskozást Skrzynskivel, mely azonban Czernin tilalmára való tekintettel a brit díktátor titkárijának monológjaként játszódott le, Karr arról beszélt, hogy Loyd George nézete szerint külgyminiszterünk legutóbbi beszéde elegendő támpontot teremtett a Monarchia részéről decemberben javasolt közvetlen eszmecezerére. Nem területi kérdések a döntő fontosságúak, hanem az igazságosság elvének minden néptörzssel szembeni alkalmazását kell elsősorban kitűzni célul és kell megvalósítani. Neki utasítása van tehát megállapítani, vajjon a Czernintől kívánt személyes találkozás létrejöhetne-e? Ennek keretében természetesen azon kérdések mikénti megoldása is beható megvitatást nyerne, melyek egyrészt a Monarchia, másrészt Olaszország, Románia és

Szerbia között fennállanak. Anglia Wilsonnal és a többi szövetségesekkel egyetértésben *nem külön, hanem a jövődő háborút kizáró általános békére és a leszerelés keresztülvételére törekszik*. A békének éppen ezért mindkét fél szempontjából igazságosnak kell lennie. Ennek az elvnek viszont egyáltalában nem felel meg a központi hatalmakkal legutóbb Romániával kötött békéje. London nem kíván ellenfeleinek belső viszonyaiba beavatkozni, de a nemzeti hegemoniák elvét végleg el kell ejteni. *Ilyen alapokon Németország is megkaphatja a békét*. Jelenleg azonban Angliában általános a vélemény, hogy a berlini hatalom birtokosai túlzó hadicéljaikkal akadályai a fenti alapokon nyugvó megegyezésnek és ezért a Foreign Office Németországgal tárgyalásokba nem bocsátkozhatik, de tudni óhajtja, vajjon a fenti alapokon Czerninnel közvetlen eszmecsere megtörténhet-e?

Skrzynski ekkor utasítására hivatkozva, csupán annyit közölt, hogy Karr ezen kérdésre választ nem adhat, mert nekik tulajdonképpen az antant kiküldötteivel érintkezésbe sem volna szabad lépniük. Erre azután Karrék is dolgukvégezetlen voltak kénytelenek visszautazni az angol fővárosba. Karr jelentésében az osztrák-magyar külügyminiszter gyökeresen megváltozott magatartását, főként az orosz forradalom hatásának és evvel kapcsolatban Németország nagymértékben megjavult katonai helyzetének tulajdonította. „Gróf Czernin — mondja Loyd Georgehoz intézett memorandumában — talán jobbnak tartotta felhagyni különtárgyalások folytatásával és bevárni, milyen új feltételeket leszünk kénytelenek a katonai helyzet vagy a szövetségesek polgári frontja ellen irányított békepropaganda hatása alatt javasolni neki. Megváltozott magatartása másodsor az Amerikával való tárgyalások megkezdésével magyarázható.⁹ Czernin talán arra számít, hogy Amerika útján esetleg könnyebben érhet el eredményt, mert az Egyesült Államokat az Olaszországgal való szerződés nem köti, ezért hajlandók lehetnének mérsékelt feltételek mellett foglalni állást és mert Ausztria is az Egyesült Államoktól kaphatná a leghathatósabb pénzügyi támogatást. De meg harmadszor Czernin azt is mondhatja magának, hogy a közvélemény békét sürgető nyomását a Monarchiában nem tudná többé visszaszorítani, ha egyszer az angol általános meghatalmazottal megkezdődnének a tárgyalások és így

ez föltétlenül vagy különbékére, vagy a Monarchia széteséséhez vezetne. Ha ez tényleg így áll, a gróf bizonyára csak arra gondol, hogy időt nyerjen és elkerüljön egy oly találkozást, amely feltétlenül súlyos következményekkel járna. A politikai helyzet pillanatnyilag egészen homályos és a tárgyalások időpontjának közeledtével az őt fenyegető veszélyeknek egyre inkább tudatára ébredt. Ha e feltevés, — mely Skrzynski magyarázatával gróf Czernin magatartásában beállott változásról Összhangban áll — helyes, úgy érkezésem a legnagyobb zavarba hozhatta őt és tényleg nem maradt neki más hátra, mint időt nyerni.“¹⁰

Sajnos azonban az idő nem nekünk, hanem ellenünk dolgozott !

A Lancken—Coppée—Broqueville-féle békeakció.

Károly király kísérleteivel egyidejűleg a németek is különböző akciókat kezdeményeztek a béke érdekében. Ezeknek túlnyomó többsége azonban nem lépte túl a tapogatódzások keretét. Mindössze egy esetben öltött komoly formát a német kezdeményezés és ezen akció a belgiumi német főkormányzó-ság politikai osztálya vezetőjének, Lancken bárónak nevéhez fűződik.

Bethmann Hollweg német birodalmi kancellár már 1916 december végén kísérletet tett a Belgiummal való érintkezés felvételére. A jelzett időben ugyanis magához kérte Villalobar bruxellesi spanyol követet, aki egyformán élvezte saját uralkodója és II. Vilmos császár barátságát és akiről tudta, hogy Svájcban és Franciaországon keresztül Madridba készül. A lehető legbarátságosabb fogadtatásban részesítve a spanyol diplomatát, hangoztatta előtte őszinte békevágát, kiemelte, a béke legnagyobb akadályát abban látja, hogy nem tud Belgiummal teljesen bizalmas és titkos tárgyalásokat kezdeni. „Őn átutazik Parison — folytatta azután — bizonyára találkozni fog magasállású belga személyiségekkel. Nos hát mondja meg nekik, hogy Belgium integritása és függetlensége soha nem volt vita tárgya, de nem akarjuk azt sem, hogy az angol-francia koalíció fegyvere legyen ellenünk.“ Végül a legőszintébb csodálkozás hangján a belga királyról kezdett beszélni. „Ha merném — mondta — megkérném Önt, jelentse neki tiszteletteljes hódolatomat.“ Villalobar megpendítette ugyan Franciaországnak nyújtandó koncessziók szükségességének kérdését is,

de ebben a tekintetben már sokkal tartózkodóbb magatartásra talált a német kancellárnál.

A spanyol diplomatának Parison átutazva, december 20-án itt tényleg sikerült hosszabb megbeszélést folytatnia Broqueville belga miniszterelnök egyik legbizalmasabb munkatársával, Lichtervelde gróffal. Elmondta neki Bethmann nyilatkozatait, majd továbbutazva Madridba, természetesen királyának is részletesen és lelkiismeretesen beszámolt a történekről. Meghallgatva Villalobar jelentését, XIII, Alfonz chiffrizott táviratban tüstént kérdést intézett a belga királyhoz, vajjon nem volna-e hajlandó kihallgatáson fogadni bruxellesi nagykövetét? A belga király nehogy gyanút keltve különböző kombinációkra szolgáltasson alkalmat, személyileg kitért ugyan a kérés teljesítése elől, de Villalobarnak Madridból visszatérve január 3-án újból alkalma volt Lichtervelde gróffal találkoznia, akinek kifejezett kérdésére ismét megerősítette a német kancellár határozott kijelentéseit, melyek szerint „Belgium függetlenségét mostantól fogva elfogadja a német kormány, de itt volna az ideje, hogy jó előre gondoljanak gazdasági egyezmények kötésére.“ Villalobar nem titkolta el, hogy a maga részéről nagyon fél a német katonai párt mértéktelen követeléseitől és ebben a tekintetben nem bízik Bissing tábornokban, a megszállott Belgium katonai kormányzójában sem.

Broqueville kormányát kétségtelenül nehéz helyzetbe hozta a német kezdeményezés. Egyrészt a kancellár üzenetei mögött lehetetlen volt fel nem ismernie, hogy még a legjobb esetben is csupán vele akar egy belga-német különbéke érdekében a Wilhelmstrasse tárgyalásokba kezdeni, de meg azután félt attól is, nem a szövetségesek közötti egyenlenségek szítását célozza-e pusztán az egész akció? Másrészt viszont tekintettel kellett lennie a tényleges helyzetre is és főként arra, hogy hazájának úgyszólván az egész területe ellenséges csapatok megszállása alatt áll. Amennyiben tehát a német magatartás mögött mégis komoly békeszándék húzódnék meg, milyen elkeserítőleg kellene hatnia az idegen rabságban szenvedő honfitársaikra, ha arról szereznének tudomást, — amit a németek kétségtelenül nem mulasztának el a legszélesebb körben elterjeszteni és a végletekig kihasználni — hogy kormányuk a maga biztonságos helyzetében mereven elzárkózik az esetleg kielégítő német pro-

pozíciók meghallgatása és elfogadása elől. December végén összejött belga minisztertanács hosszabb vita után meghozott határozatában leszögezte ezért, hogy: „országunk szenved, egyre jobban szenved és szenvedései csak a háborúval szűnnek majd meg. A rombolás háborúja bennünket is szét fog rombolni. Megítélésünk szerint ezért érdekünk az, hogy megismerjük a feltételeket, melyeket az ellenség felajánlani hajlandó volna, hogy ezeket a feltételeket megvizsgáljuk azon elveknek, melyekért fegyvert fogtunk és országunk függetlenségén, Európában és Afrikában való területi integritásán alapuló rekonstrukciója lehetőségeinek a világánál és végül, hogy elérjük a jogos kártalanításokat.“ Belgiumnak fontos érdekei fűződnek ahhoz, — mondta ki továbbá a minisztertanács — hogy közvetítő legyen a hadviselő felek között.

De még mielőtt bármilyen további lépés történhetett volna, az 1917 január 31-én bekövetkezett események csirájában fojtották el a belga-német megegyezés minden reményét. Ezen a napon ugyanis Zimmermann német külügyi államtitkár Amerika berlini nagykövetének, Gerardnak átadott jegyzékében bejelentette hazája elhatározását, hogy még ugyanazon nap estéjén minden előzetes értesítés nélkül megkezdji a korlátlan tenger-alattjáróharcot. Egyidejűleg pedig külön titkos jegyzékben körvonalazta Németországnak Belgiummal és Franciaországgal szembeni hadicéljait. Közléseit Gerard annyira döntő jelentőségűeknek tartotta, hogy nyomban Havreba és Parisba utazott, hogy Beyens báró belga külügyminisztert és Jules Cambont, a Quai d'Orsay főtitkárát értesítse a német jegyzék tartalmáról. E szerint Belgium visszanyerte volna ugyan területi integritását, de Németország mindenekelőtt jogot követelt a maga részére arra, hogy *Antwerpenben, Lüttichben és Namurban állandó helyőrséget tarthasson, Belgium mondjon le önálló hadsereg tartásáról a jövőben, engedje át Németországnak kikötői ellenőrzését, vasútainak igazgatását és adminisztrációját és inauguráljon oly külkereskedelmi politikát, melyből egyedül Németország húzhatja előnyöket. Franciaország fizessen 15 milliárd hadisarcot Németországnak, engedje át a brieyi mendencét, északi departementjainak több részét, beleértve Dunquerque-ot és kétségtelenül Calaist, amelyeket akár az ily módon*

gyakorlatilag német tartománnyá süllyedt Belgiumhoz, akár közvetlenül Németországhoz csatolnának.¹

Ilyen alapokon természetesen nem lehetett megegyezésről szó. *Röviddel Bethmann Hollweg kancellár üzenetei után érkezett* ezen jegyzék azonban a legnagyobb bizalmatlanságot kellett, hogy kiváltson minden jövőbeli német kezdeményezéssel szemben. Az ilyen lépések érlelték meg azután Parisban és Londonban azt a meggyőződést, hogy Németországban a Villalobar által is említett katonai párt terrorja alatt áll a politikai vezetőség és így a nyugati hatalmak részére sem maradhat más hátra a küzdelem végsőkéig való folytatásánál. Hiába történt ily körülmények között bármilyen kezdeményezés német részről a béke érdekében, a francia és angol államférfiak a fentiekhez hasonló német lépések hatása alatt mögöttük soha nem a béke őszinte vágyát, hanem mindig taktikai mesterkedéseket kerestek csupán. E bizalmatlansággal megmérgezett hangulatban viszont minden kísérletnek idő előtt el kellett sorvadnia.

1917 nyarán azonban egy ideig úgy látszott, hogy mégis csak sikerülni fog tető alá hozni a béke ügyét. Vilmos császárnak bizalmi embere, Lancken báró, a belgiumi katonai kormányzás politikai osztályának vezetője már a háború kitörése előtt, mint követségi tanácsos, hosszabb ideig Parisban teljesített szolgálatot. Most pedig új pozíciójában szükségszerűleg több vezető belga személyiséggel került összeköttetésbe. Gyakran találkozott többek között a belga arisztokrata világ egyik legtekintélyesebb tagjával, Merode grófnéval, korábbi La Rochefoucauld hercegnővel, akivel még párisi tartózkodása idejéből barátságos viszonyban állt és megismerkedett a két Coppée báró — atya és fiú — belga iparmágnaókkal is, akik 1914-ben kormányuk rendeletére Belgiumban maradtak és itt a belga kormány titkos megbízottjaiként működtek. Önfeláldozó munkatársaik segítségével ők közvetítették az állami tisztviselők fizetéseit, titkos hírszerző szolgálatot szerveztek, támogatták a „*Libre Belgique*“ c. belga lapnak megjelenését és lelkei voltak otthon a hazafias szellem fenntartásának. Főfeladatuk volt a népességnek szénnel és élelmiszerekkel való ellátását biztosítani, mely működésük közben természetesen állandó érintkezésben kellett állniuk a megszálló német hatóságokkal és ezek között magával Lancken báróval is. Hazafias magatartásukért

sok üldöztetést kellett elszenvedniük. Különösen belga, francia és angol katonáknak a határon való átcsempészésével vádolva nem egyszer álltak a hadbírótság előtt. Már 1916 elején sikerült Havreba eljutniok és itt a belga királynak részletesen beszámoltak a lakosság szelleméről. Visszatértük után Bissing tábornok idézte őket maga elé és pontosan informálva minden lépésükről, Németországba való deportálásukkal fenyegetődzött. A verduní német offenzíva kudarca után, 1917 elején értesítést kaptak, hogy unokaöccsük elesett Verdun falai alatt. E hír vételére az idősebb Coppée báró azonnal útlevelet kért, hogy nővérét a fiatal özvegy megvigasztalására Franciaországba kísérhesse. Hosszú huza-vonák után sikerült végre utazási engedélyt kapnia, de most sem Svájcban, hanem csak Hollandián keresztül indulhatott útnak a francia határ felé. Lancken báró természetesen tudomást szerzett készülő útjukról és különböző megbeszéléseik folyamán mindig újból és újból visszatért annak hangsúlyozására, hogy császára, ennek diplomata és polgári környezete őszintén akarják a békét. Személyileg meg volt győződve arról és *hangoztatta is ezt a véleményét*, hogy a központi hatalmak nem nyerhetik meg a háborút. „A kiegyezés órája elérkezett — mondogatta ismételten — ma már bűn volna a háború továbbfolytatása.“ Belgiumnak, mint amellyel szemben Németország hibákat követett el, kellene közvetítenie a jelen hibáit jóvátevő és a jövő békéjét biztosító nagy kiegyezést. Rendkívül sajnálatos épp ezért, hogy a belga miniszterelnök annyira németgyűlölő, mert: „ha nem volna az — folytatta azután egyszerre — megkérném Önt, hogy Svájcban találkozhassem vele. Belgium teljes elégtételt kapna.“ Mikor pedig Coppée megerősítette, hogy Broquevillenak egész életében soha nem volt más célja, mint hazájának önzetlen szolgálata és a belga nemzet érdekeinek védelme, így szólt: „Ha szavát adja, hogy semmi sem fog kiszivárogni belőle, megismételheti neki mindazt, amiket mondtam Önnek,“ mert „Németország elszánta magát arra, hogy helyreállítsa Belgiumot politikai, pénzügyi, gazdasági és katonai függetlenségének teljességében, épúgy, mint ahogy jóváteszi az okozott károkat is. Ha Broqueville úr elfogadja a találkozás tervét, *előre írásbeli kötelezvényt kap az előbbmondottakról.*“

Coppée báró örömmel vállalta a közvetítő szerepét és

miután a hágai belga követtel láttamoztatta útlevelét, január 13-án Rotterdamban hajóra szállt, hogy Londonon keresztül január 20.-án Havreban lépjen partra. Három nappal később a hadügyminiszter főhadiszállásán kihallgatásra jelentkezett Broqueville miniszterelnöknél és a legteljesebb titoktartásra kérve őt, hűségesen beszámolt neki Lancken üzenetéről. A belga kormányelnök készséggel ígérte meg, hogy a király kivételével, akit minden lépéséről informálni kötelessége és szokása is, mindenkivel szemben bizalmasnak fogja tekinteni Coppée közléseit. Egyébként pedig hosszú gondolkodás után lassan, minden szót külön nyomatékosan hangsúlyozva, kijelentette, hogy a tervezett találkozóhoz mindaddig hozzájárulását nem adhatja, míg felhatalmazást nem kap arra, hogy Lancken javaslatáról saját külügyminiszterét és a szövetséges hatalmakat is informálja. „Nem lehet semmit tenni — mondotta — a szövetségesekkel való egyetértés nélkül. Kötelességünk értesíteni ezeket minden hivatalos vagy komolynak látszó javaslatról.“ Csak ezen feltételek mellett volna kész egyik bizalmi emberét delegálni a német megbízottal való tárgyalások lefolytatására, melynél természetesen a Lanckentől kívánt diszkréció a legteljesebb mértékben garantálható volna.

Broqueville másnap már a királyt is értesítette a történetéről. Oly fontosnak ítélték Coppée közléseit, hogy a király személyesen is látni és hallani kívánta őt. La Panneba hívatta tehát és jelentésének átvétele után a maga részéről is megerősítette miniszterelnöke állásfoglalását. Coppée pedig felhatalmazást kapott, hogy Broqueville válaszát „alkalomadtán“ közölje Lancken báróval.²

Innen Coppée miniszterelnöke utasítására Rómába utazott, hol öt napot töltött. Ezen idő alatt a Szent Atya is háromnegyed óráig tartó kihallgatáson fogadta őt és a legnagyobb érdeklődéssel hallgatta végig beszámolóját. Végül megbízta, mondja meg kormányának, hogy atyai áldását adja akciójukra és maga is nyilvánosan fog interveniálni a béke érdekében, hogy ezáltal is megkönnyítse a tárgyalások sikerét.³

Ily előzmények után érkezett a belga iparmágnás március 12-én vissza Bruxellesbe, hol Lancken báró ideges kíváncsisággal várta már híreit. Türelmetlenül sürgette a tárgyalások megindítását és Coppée távollétét arra használta föl, hogy a maga

részeről Berlinben tegye meg a szükséges lépéseket és értesítse kormányát demarsainak eredményéről. Február végén Vilmos császárnak referált hosszabb kihallgatáson a történekről, aki jóváhagyta lépéseit, Bethmann Hollweg birodalmi kancellár és Zimmermann külügyi államtitkár szintén akciója folytatására bátorították őt, sőt Hindenburg és Ludendorff sem emeltek kifogást az érintkezés felvétele ellen,

Broqueville üzenetéről értesülve Lancken egy pillanatil sem habozott folytatni megkezdett útját, hanem tüstént késznek nyilatkozott Franciaországgal is tárgyalásokba bocsátkozni. Április elején a követendő magatartás irányelveinek precíz megállapítása végett bizalmas megbeszélésre jött össze a birodalmi kancellárral, a külügyi államtitkárral, Hindenburg és Ludendorff tábornokokkal és a német tengerészeti vezérkar főnökével, Holtzendorff admirálissal. E tanácskozásokon Ludendorff tábornok — *ha hihetünk Lancken emlékiratainak* — csodálatosképpen még arra is késznek nyilatkozott, hogy a Franciaországgal való béke érdekében Elzász-Lotharingia egyes, mindenesetre nem nagyon jelentős részeinek átengedéséhez is hozzájárulását adja. Mindenekelőtt Elzász délnyugati csücskére gondolt, de Lotharingia néhány franciául beszélő kerületéről való lemondásba is hajlandó lett volna belenyugodni,⁴

Állomáshelyére visszatérve Lancken továbbszőtte a meg egyezés, vagy talán csak az intrika szárait az antant államférfiak felé. Esténként többször ellátogatott Merode grófnéhoz, ahova a belga hercegek, Mercier bíboros és a két Coppée báró is mindenkor hivatalosak voltak. Hosszú megbeszéléseik eredményeképpen június 24-én Coppée báró Mercierrel egyetértésben most már Svájcban keresztül újra Franciaországba indult. Július első napjaiban érkezett Havreba, a belga kormány székhelyére. Ezúttal döntő fontosságú javaslatokat hozott magával, Lancken kijelentette neki, hogy két alkalommal találkozott a birodalmi kancellárral és teljes meghatalmazást kapott tőle a tárgyalások kezdeményezésére és lefolytatására, oly alapon, melyeket Belgium és Franciaország is elfogadhatóknak tartanak. Neki most már az a vezetőgondolata, hogy közeledést hozzon létre Franciaország, Belgium és hazája között. Egyszerűen azt proponálta tehát, hogy „parlamentári minőségben bekötött szemekkel“ átmegy a belga vonalakon, hogy személyesen ta-

lálkozassék Broqueville miniszterelnökkel és folytathassa le vele tárgyalásait. Belgium tekintetében Németország a következő előzetes feltételek elfogadására mutatkozott késznek:

1. A többi hatalmakkal szembeni szabad és független Belgium helyreállítása. Egyedül Belgium és a belgák hívatottak megítélni, hogy politikai, katonai, ipari, kereskedelmi, nevelésügyi, szociális stb. életüknek mind külső, mind belső vonatkozásaiban milyen magatartás felel meg érdekeiknek.

Mindenesetre Belgiumnak nem szabad a békekonferencián oly visszavonhatatlan kötelezettségekkel megjelenni, amelyek egy vagy több hatalom elleni katonai vagy gazdasági háború esetén egy vagy több hatalomhoz köthetnék le őt.

2. Belgium restaurációja, Belgiumnak és a belgáknak a háború tényével okozott összes károk jóvátétele. A kártalanítás az érdekeltek választása szerint természetben vagy pénzben történhetik, módjait és a fizetés mikéntjét pedig azonnal a fegyverszünet aláírása után beszéljük majd meg.

3. Fegyverszüneti ígéret fejében Németország katonailag és kormányzatilag azonnal kiüríti a belga területeket. A belga kormány reinstauráltatik és a kiürítés tartama alatt az ország polgári ügyeinek intézését nemzeti komitéra bízhatja. Politikai deliktumok miatt üldözött és elítélt vagy Németországba deportált belgák szabadlábba helyeztetnek.

4. A kiürítés után a béke megkötésének időpontjáig a belga csapatok visszatérnek Belgiumba.

Lancken végül újból a legteljesebb titoktartás megőrzését kérte, nehogy a küzdő csapatok harci szellemét az esetleges kiszivárgott hírek károsan befolyásolhassák. Erre Broqueville késznek is nyilatkozott, de annak hangsúlyozott közlését kérte ismét Coppéétól, hogy a félhivatalos tárgyalások megkezdésére addig gondolni nem lehet, míg legalább az angol és francia kormányokat nem informálja a német kezdeményezésről és javaslatokról. Hívja föl Coppée egyidejűleg Lancken figyelmét arra is, hogy belga állampolgároknak és így különösen John Oultremont főudvarmesternek legutóbb történő deportálása milyen nagyfokú elkeseredést váltott ki belga körökben és hogy az ilyen esetek semmiesetre sem könnyítik meg a tárgyalások lefolytatását.

Jelentésének megtétele után Coppée visszaindult Bruxel-

lesbe, kormánya pedig a legnagyobb reményekkel és vágyakozással nézett az események további fejlődése elé, Broqueville döntő elhatározások küszöbén érezte hazáját és ezért július végén újjáalakította kormányát, A hadügyminiszteri tárcát Ceuninck tábornoknak engedte át, a külügyek vezetését viszont magának tartotta fenn és egyidejűleg a király elnöklete alatt hat miniszterből az összes gazdasági és külpolitikai kérdések tanulmányozására és ezekben való döntések meghozatalára „Hadi Comitét“ szervezett,

Lancken pedig biztosítva a belga kormány bizonyos feltételek melletti tárgyalási készségét, most már Franciaországgal keresett összeköttetést,⁵

Merode grófné szalonjában már korábban alaposan megfontolták, hogy ki lehetne azon tekintélyes francia államférfiú, aki a legalkalmasabb volna a német kormány propozícióinak átvételére. Először Dechanelra, a kamara elnökére gondoltak, akit azonban Lancken a Monarchia elleni állítólagos publicisztikai tevékenysége?? miatt nem tartott megfelelőnek,⁶ Szóbakertült azután Cambon Gyula volt berlini német nagykövet, a Quai d'Orsay főtitkárának neve is, de ez viszont exponált állásában nem látszott alkalmasnak arra, hogy feltűnés nélkül távozhassék Parisból, Vele szemben különben is Lancken bizalmatlankodott, hogy a londoni francia nagykövettel fennálló testvéri viszonya esetleg indiszkrécióhoz és a tárgyalások kiszivárgásához vezethetne. Hosszú tanácskozások után végre is Briandra esett választásuk, akivel Lancken már párisi diplomáciai szolgálata idejében is kapcsolatokban állott,⁷ Itt Merode grófné vállalta a közvetítő szerepét. Június közepén elhagyta Bruxellést és rövid svájci tartózkodás után Parisba érkezett. Első dolga volt levelet írni Briandnak, melyben „fontos ügyben“ találkozára hívta őt, Briand tüstént a háborúval kapcsolatos valamilyen ügyet sejtett a levél kérése mögött és ezért mindenekelőtt a külügyminisztériumtól kért információkat a grófné személyére nézve. Válaszul csak a legjobb felvilágosításokat kapta. Merode grófné — mondották neki — kiváló hazafi, Bruxellesben jótékonyági akciók élén áll és teljes bizalommal hallgathatja meg közléseit,

A személyi kérdésben ily módon teljesen megnyugtatta, Merode grófné fivérének, az Estissac-i hercegnek lakásán meg-

történt az első találkozó kettőjük között. Minden óvintézkedést megtettek, hogy összejövetelük teljesen titokban tartassék mindenki előtt. Merode grófné mindjárt a politikára terelte a beszélgetést. Nagy emócióval számolt be bruxellesi beszélgetéseiről, melyeknek hűséges továbbadására kérte fel Lancken őt. Elmondta, a német diplomata, aki Vilmos császárnak egyik legbizalmasabb embere, különösen fölhatalmazta őt annak kijelentésére, hogy: „ha az antant békét akar kötni, a császár kész erre, de szükséges volna, hogy biztos legyen a siker felől, mert ha meghiúsulna az akció, a pángermánok azonnal megbuktatnák őt.“

Briand azonban nem vette készpénznek a szépenhangzó ígéreteket. Nem akarta a „béke tervét felépíteni“ egy bármilyen magas társadalmi állású és akármilyen kiváló hazafias érzésű, de mégis csak nő közléseire. Sőt még diplomáciai beszélgetésekbe sem kívánt bocsátkozni vele. Egy mondat azonban mégis felkeltette figyelmét a grófné előadásában. Lancken többször kijelentette neki, — mondta ugyanis ez — hogy „uralkodom maga fogja megkötni a békét, de nem engedi, hogy valamelyik szövetségesse kényszerítse rá ezt.“ Briand viszont ekkor már tudta, hogy Károly király lépéseket tett Franciaországban a béke érdekében és elhatározását írásban közölte szövetségesével is. Maga részéről késznek nyilatkozott Olaszország javára hozni áldozatokat, míg Vilmos császártól a többi ellenséges hatalmak engedményekkel való megnyerését kívánta és főként Elzász-Lotharingiának Franciaország részére való átengedését sürgette. Mindezekről persze Merode grófné semmit sem tudhatott, de közlései éppen ezért nyertek Briand szemében különös komolyságot. Fontosnak tartotta tehát, — mondja ő maga — hogy fenntartsa a nexust új ismerősével, evvel az annyira értékesnek bizonyult információs forrással. Vele szemben azonban mindössze annak kijelentésére szorítkozott, hogy „Franciaország nem kezdhet tárgyalásokat egyrésztől szövetségesei nélkül, másrésztől, hogy előre biztosítékot ne kapjon az elfoglalt területek kiürítésére, Elzász-Lotharingia visszaadására és az ellenség által okozott károk jóvátételére nézve.“ Ezekhez második találkozásuk alkalmával hozzáfűzte még: „A dolgok, melyeket Ön velem közölt, igazán túlságosan komolyak ahhoz, hogy egy hölgy, akit egyébként nagyon tisztetek és akivel szem-

ben a legnagyobb bizalommal viseltetem, lehessen ilyen horderejű tárgyalások közvetítője. Egy férfi sokkal inkább volna hivatva arra, hogy hasonló ügyekkel foglalkozzék.“

Franciaországi tartózkodása alatt Merode grófné érintkezésbe próbált lépni Broqueville miniszterelnökkel is. Egy levelezőlapon kért találkozót tőle, de ez nem sejtve semmit látogatása céljáról, kitért a találkozás elől. Csak néhány hónappal később magától Briandtól értesült a történetéről.⁸

Július elején Lancken, akinek egész ambíciója most már arra irányult, hogy mint hazája párisi nagykövete nyélbeüsse a béke ügyét, újabb megbeszéléseket folytatott Merode grófnéval és a fiatalabb Coppée báróval, azután Malinesbe ment, ahol Mercier kardinális hosszabb kihallgatáson fogadta őt. Mindenütt hangoztatta nyilatkozatainak őszinteségét és császára békére való komoly elszántságát.

Coppée báró mindjárt az elején a legnagyobb határozottsággal megmondta neki, hogy — miként ezt Briand is kiemelte Merode grófné előtt — Franciaország felé teljesen hasztalan minden lépés mindaddig, míg a német kormány késznek nem nyilatkozik Elzász-Lotharingia visszaadására, az okozott károk megtérítésére és Olaszországnak nyújtandó területi kompenzációkra. Lancken elfogadni látszott a tárgyalások ezen alapjait. Teljesen ismeri, — mondotta — a béke eléréséhez szükséges engedményeket és sejteni engedte, hogy Németország az orosz balti tartományokban keres majd kárpótlást ezekért.

Coppée báró azonban még evvel sem érte be. Nem akart könnyelműen belevágni a dologba, hanem mielőtt Briandhoz fordult volna, teljesen tiszta helyzetet kívánt teremteni maga mögött. Megkérdezte tehát a német diplomatát, vajjon Ausztria milyen magatartást fog tanúsítani és hozzá fog-e járulni az Olaszországnak nyújtandó területi engedményekhez?

„Gondolhatja — válaszolta szószerint Lancken — *hogy nem fogjuk folytatni a háborút Ausztriáért. Rendelkeziünk presszionáló eszközökkel, hogy az olaszok kielégítésére szükséges területi áldozatokat meghozassuk vele. Az osztrákokat mindig megverték és folyton a német csapatoknak kellett segítségükre menniük!*“

Mindezen nyilatkozatok azután végül is eloszlatták a fiatal Coppée aggályait. Elfogadta a felajánlott útlevelet, késznek

nyilatkozott, hogy előbb Havreban saját miniszterelnökét informálja részletesen az újabb német közlésekről, utána pedig Parisba utazva Briandt próbálja megnyerni a tárgyalások eszméjének.

Augusztus 17-én útnak indult tehát Bruxellesből. Lancken maga írta alá az írásbeli engedélyt, melynek értelmében két hónapig joga volt Svájcban tartózkodnia és amelyben az összes polgári és katonai hatóságok felszólítást kaptak utazásának minden irányú megkönnyítésére. Augusztus 20-án Beauverni francia követ kísérelésében a francia hatóságoknak szintén jóindulatába ajánlotta őt, kérve ezeket, hogy „hivatalos missziójában” és Havreba való utaztában tőlük telhetőleg támogassák a bárót. Mindezekon kívül a legnagyobb titokban magával hozta még Lanckennak sajátkezű, hivatalos levél papíron írt, francianyelvű levelét. Ebben a német diplomata és Vilmos császár bizalmas barátja megállapította azon pontokat, amelyeknek alapján Németország a tárgyalások megindítására késznek nyilatkozik. A levél végén ott olvasható kiegészítésképpen Mercier bíbornoknak pár soros írása, melyben Isten áldását kéri az annyi reménnyel kecsegtető tárgyalásokra.

Rövid havrei tartózkodás után Coppée báró folytatta útját a francia főváros felé. Ide megérkezve tüstént kihallgatást kért Briandtól és augusztus utolsó napjaiban párisi lakásán elmondott neki mindent. Emlékeztette Merode grófnéval két hónappal előbb folytatott beszélgetésére, megerősítette ennek közléseit és biztosította a francia államférfit, hogy a grófnéval kötött feltételeit német részről elfogadják a megindítandó tárgyalások alapjául. Lancken személyesen mondotta ezt neki és felhatalmazta arra is, hogy kijelentéseit megismételje Briand előtt. Ezen bevezető után miniszterelnökétől kapott utasítás értelmében részletesen ismertette a volt francia miniszterelnökkel akciójuk egész történetét. Hangsúlyozta, hogy hazája semmiféle döntő lépésre nem akar vállalkozni szövetségeseinek hozzájárulása nélkül és Franciaország iránt érzett őszinte barátságának zálogául kész átengedni neki az akció további irányítását és az első érdemleges tárgyalások lefolytatását. Mercier bíbornok a legteljesebb mértékben helyesli lépéseit és rendkívül sokat vár az akció folytatásától. Ha végül Láncként „nagyon kis embernek” tartaná és magasabb állású egyént ki-

vánna tárgyalási partnerül, úgy akár a német kancellárnak, akár pedig magának a trónörökösnek delegálásáról is szó lehet. Bárhogy történjék is azonban „a császárnak bizalmi embere“ a találkozón // *Vilmostól nyert speciális megbízatás írásbeli bizonyítékával fog megjelenni.* Maga a találkozó Svájcban történhetnék meg a legnagyobb titokban.

Briand válaszában nagyon komolynak jelezte a belga báró közléseit. Előre is megmondta azonban neki, hogy egyetlen feltétel mellett engedhet csak rábeszélésének és pedig, ha Coppée be tudja bizonyítani neki, hogy közléseiről kormánya tud és azokkal egyetért.

„Ez nagyon egyszerű — válaszolt Coppée — meg fogom kérni Broqueville urat, erősítse meg Önnel szemben, hogy nem tettem meg közléseimet az ő fölhatalmazása nélkül.“ „Ez az, amire kérem“ — replikázott Briand, majd hozzáfűzte, hogy azonnal értesíteni fogja a francia kormányt és Poincaré köztársasági elnököt a német közeledési kísérletről és ha a kormány hasznosnak tartja ezt, úgy a szövetséges hatalmak informálása után, természetesen egészen félhivatalos minőségben, kész Svájcba utazni a megbeszélte találkozóra.⁹

A helyzet végleges tisztázása nem sokáig váratott magára. Egy szerencsés véletlen körülmény folytán szeptember 1-én Broqueville miniszterelnök Parisba érkezett, hogy Renkin belga miniszter fiának házasságánál a tanú szerepét töltsse be. Szeptember 3-án ebédre hívta magához Briandt és ezen alkalommal a két Coppée báró részvételével alaposan megbeszélték a helyzetet. A belga miniszterelnök világosan megmondta Briandnak, hogy a maga részéről feltétlenül megfontolásra és a szövetséges hatalmakkal való közlésre érdemesnek tartja a német javaslatokat. Az ifjabb Coppée az ő fölhatalmazásával, sőt felszólítására fordult Briandhoz. Személyileg egész őszintén azt hiszi, hogy komolyak Lancken közlései. Ezen véleményével egyébként nem áll egyedül, mert más fontos személyiségek is hozzá hasonlóan meggyőződhetnek a német javaslatok komolyságáról. Evidens persze, hogy a legnagyobb óvatossággal kell eljárniuk, de véleménye szerint lehetetlen érdemleges megfontolás nélkül visszautasítani az ellenséges kezdeményezést. „A lépés mindenesetre veszélyes lesz — mondta azután. Érdemes

megpróbálni, *de a németekkel mindig vigyázni kell; kelepccéjükkel szemben az ember soha nem lehet eléggé óvatos.*“

„Hat ízben voltam miniszterelnök — szakította itt félbe Briand — és ez bizonyos tapasztalatokhoz juttatott. Jól ismerem Láncként és elbizakodottság nélkül állíthatom, hogy velem szemben nem lesz alkalma próbálkozni. Megfelelő eszközökkel rendelkezem, melyek garantálják a diszkréciót. Egyébként pedig a jelenlegi körülmények között, mint franciának kötelességem figyelmen kívül hagyni saját személyemet és minden kockázatot magamra vállalni. Más emberek más veszélyekben forognak a jelenlegi háborúban három év óta minden nap. A veszélyek mellett, melyekkel katonáink dacolnak, alig számíthatnak valamit a politikusokra váró kockázatok. Az egyén nem jöhet tekintetbe, mikor a hazáról van szó!“

Végeredményben Broqueville osztotta Briand fenti nézetét és azt a meggyőződést keltette benne, hogy hasonló feltételek és körülmények között ő sem cselekednék másképpen, mert a hazával szembeni elemi kötelességekről van szó. Beszélgetésükkel azonban az akció egész irányítása belga kezekből a francia kormány kezébe ment át. A „nagy diplomáciai titok“ ennek tulajdonává vált és ő lett hivatva egyedül dönteni a megbeszélések folytatásának vagy megszakításának kérdésében.

Broqueville még az nap visszatért La Panneba, az idősebb Coppée állandó készenlétben Parisban maradt, fia pedig Svájcba indult, hogy Merode grófnéval egyetemben megtegyék a találkozásnak legnagyobb titokban való lebonyolításához szükséges előkészületeket. A belga követség közvetítésével állandó levelezésben maradtak Parissal. Megállapodtak abban, hogy amennyiben a találkozóra sor kerül, Briand egyik barátjával Verraud tábornokkal, a svájci francia internálótábor felügyelőjével autón teszi meg az utat Svájcba. Így ugyanis a legkönynyebben őrizheti meg szigorú inkognito ját és maga a találkozó Verraud tábornoknak a genfi tó partján lévő villájában, az időközben kitört francia kormányválságra való tekintettel szeptember 20—22,-e közötti napok valamelyikén történhetnék meg.

Szeptember 11-én Painlevének sikerült végre megalakítani kormányát, A személyével szemben elhangzott legélesebb tiltakozások ellenére azonban a külügyek vezetése változatlanul Ribot kezében maradt. Másnap reggel Painlevé Briandt kereste

fel lakásán, aki ezen alkalommal részletesen beszámolt neki a történekről. Beszélgetésük végén bemutatta a miniszterelnöknek Coppée bárót is, aki „véletlenül“ éppen hozzá érkezett. Painlevé látható örömmel fogadta Briand közléseit. Elismerte, hogy a legnagyobb jelentőségű dologról van szó. Végig kell csinálni az akciót — mondotta — és el kell fogadni a találkozás tervét. Megegyeztek abban is, hogy Poincaré köztársasági elnököt és Ribot külügyminisztert is értesítik haladéktalanul Lancken javaslatairól.¹⁰

Alighogy a miniszterelnök távozott tehát lakásáról, Briand az Elyséebe hajtatott. Hosszasan és minuciózus pontossággal referált az elnöknek a német kezdeményezésről. Poincaré tüstént aggályaival hozakodott elő. Briandt nagyon súlyos személységnek tartotta arra, hogy ilyen természetű tárgyalások lefolytatására ő utazzék Svájcba. „*Lancken* — mondotta egyébként — *egy nagyon veszélyes gazember, akivel szemben a legnagyobb bizalmatlanság is helyénvaló.*“¹¹

Pár órával később Painlevé jelent meg a köztársasági elnöknél. Hosszabb beszélgetésük után tekintettel a kérdés fontosságára, vagy talán kettőjük között felmerült differenciák hatása alatt, Painlevé levélben fektette le felfogását a helyzetről és a béke kérdéséről. Elmondja ebben, hogy a francia és a szövetséges hatalmak hadseregei szellemi és anyagi tekintetben egyaránt napról-napra erősödnek. Mindebből „arra lehet következtetni, hogy kritikus ponthoz, a jelenlegi háborúnak döntő fázisához közeledünk, és hogy ilyen vagy olyan formában rövidesen szembetalálhatjuk magunkat a békére irányuló kezdeményezésekkel?“ „Ha ezek a kezdeményezések — kérdezi azután — tényleg bekövetkeznének, képesek leszünk-e érdekeink szempontjából a legkedvezőbb választ adni? A szövetséges hatalmak eléggé szabályozták-e már maguk között egy ilyen tárgyalásnak a feltételeit és eljárási módját?“

E levél sorsáról Poincaré emlékirataiban mindössze annyit mond csak, hogy „megbeszéltem Painlevével ezen *váratlan levelet*,“ de hogy milyen értelemben történt e megbeszélés, arról talán soha sem fogunk részleteket megtudni. Poincaré Dubostnak, a szenátus elnökének és bizalmas barátjának, Barthounak is megemlítette Briand közléseit. Mindketten a legmerevebben ellenezték a volt miniszterelnök tervezett svájci

útját. Briand „megbolondult — mondta egyenesen Dubost — a kormánynak a helyében megmondanám neki, ha elmegy, hogy találkozzék Lanckennal, galléron ragadom Önt.“ Barthou kevésbé élesen ugyan, de szintén megalomániával és a realitások eltorzításának kivételes képességével vádolta Franciaországnak hat ízben volt miniszterelnökét.

Briand pedig Poincaré és Painlevé után most már Ribot-hoz fordult. Nála is a legnagyobb szkepticizmusra talált. *Nem hitt a német propozíciók őszinteségében* és ellenezte a találkozás tervét, vagy akár csak a német közeledési kísérlet érdemleges megvitatását is. „Érdekes ugyan — mondogatta — de nagyon veszélyes lehet. Kelepcét rejthet magában és nincs jogunk megkockáztatni ezt. Nagy veszély ez Önre nézve is stb., stb.“

Briand azonban itt a szavába vágott: „Kérem, hagyja ezen veszélyeket! A jelen órában igen sok francia forog sokkal nagyobb veszélyben ahhoz, hogy egy politikus az ő személyét fenyegető veszélyeket vizsgálhatná.“ Majd azt javasolta, hogy Painlevé miniszterelnökkel hármasban beszéljék meg alaposan a helyzetet és állapítsák meg a követendő magatartás pontos irányvonalát.

Szeptember 18-án azután meg is történt a javasolt tanácskozás a három államférfiú között. Painlevé kedvezően nyilatkozott a találkozás tervéről. Ribot ellenezte ugyan Briand utazását, de látva ennek lelkesedését, nem akarta túl gyorsan és mereven szétszaggatni reményeit. Azt proponálta tehát, hogy Lancken közléseit terjesszék a szövetséges kormányok elé, kérjék ki ezek véleményét, mely ha kedvező volna, úgy semmi akadálya nincs Briand Svájcba utaztának. Kérte ezért Briandt, hogy foglalja még egyszer írásba a német javaslatot, melynek alapján azután ő lefolytatja majd tárgyalásait a szövetséges hatalmak kormányaival.

Briand szeptember 20-án Ribot-hoz intézett levelében tett eleget a külügyminiszter kívánságának. Hangsúlyozta ebben, hogy a tervezett találkozó csak a már ismételten közölt feltételek előzetes elfogadása alapján történhetik meg. Ismertette a német lépésnek vele közölt indokait és végül kiemelte, nagyon természetes, hogy amennyiben a tervezett találkozóból bármilyen kellemetlen következmények állnának elő, a francia

kormány nem tudott az egész dologról semmit.¹² Minden kockázatot magára vállal. Boldog, ha hazája és szövetségesei érdekeit szolgálhatja és hozzájárulhat ahhoz, hogy akárcsak egy nappal is megrövidítse a rettenetes drámának tartamát, melyet már három év óta él át az egész emberiség. Levelének másolatát egyidejűleg megküldötte Coppée bárónak is. A válasz nem sokáig váratott magára. Parisba rövid kirándulásáról visszatérve Coppée azonnal levelet írt Briandnak. Hangsúlyozta ebben, hogy Ribothoz intézett sorai tökéletesen híven ecsetelik a történeteket és *teljesen pontosan határolják körül a megbeszélések alapjait*, melyeket Merode grófnéval javasoltak neki, midőn az események fordulata abszolút meggyőzték őket arról, hogy Németország megérett a legszélesebbkörű koncessziókra. Hogy az elfoglalt területek kiürítésére, Elzász-Lotharingia visszaadására, az okozott károk helyreállítására vagy jóvátételére a siker biztos reményével lehet számítani. Kötelességüknek tartották ekkor, hogy kormányukat értesítsék a két szemben álló csoport reprezentánsai között lefolytatandó félhivatalos tárgyalások megindítására irányuló német javaslatokról. Miniszterelnökük hozzájárulásával fordultak azután Briandhoz és kérték meg, fejtse ki a helyzetet a francia kormány előtt és ez állapítsa meg azután a követendő magatartás irányát.

Ribot ezalatt az angol és olasz kormányokhoz fordult, *Informáló táviratát azonban úgy fogalmazta meg, hogy eleve is biztos legyen a beérkező válaszok tartalmáról*. Mint ezt a kamara híres 1917 október 16,-i titkos ülésén szemére vetették, úgyszólván „diktálta a feleletet, melyet kapni óhajtott.“ Különösen a távirat végének megfogalmazásában ütközött ki ez a tendencia. „Válaszul Briand közléseire — mondja ugyanis ez — kijelentettük az utóbbinak, abban az esetben, ha a német kormánynak valóban az lenne a szándéka, hogy a szövetségesek szempontjából elfogadható feltételek mellett még a tél előtt megkösse a békét, nem lenne szüksége a Lanckentól javasolt eljáráshoz folyamodni, amelynek veszélyei nagyon is szemmel láthatóak. Ezenkívül ragaszkodtunk ahhoz, hogy lehetetlen felhatalmazást adnunk olyan természetű tárgyalás folytatására, melyet Lancken proponál, még ha az tisztán félhivatalos jellegű volna is, a nélkül, hogy előzőleg szövetségeseinkkel meg nem beszéljük azt.

Briand ekkor megígérte nekünk, hogy a svájci területen való találkozás tervét feladja, ha a szövetségeseinkkel való megbeszélés után, nem tanácsoljuk azt.“

Másnap, szeptember 21.-én nem is sejtve Ribot sürgönyének tartalmát, Briand a legoptimistább hangulatban érkezett a Quai d'Orsaya. Biztosra vette svájci útját, de az előző nap délután tudva, hogy Lancken Svájcba érkezett már, a belga követség útján táviratot küldött a fiatal Coppéának, aki szintén Lausanneba várta értesítéseit, hogy néhány nappal még el kell halasztania útját. „Remélem — jelezte egyidejűleg — hogy vasárnap, vagy legkésőbb hétfőn, biztos választ adhatok. Az ügy jelentősége megér egy kis türelmet, de meg azután lehetetlen is más-ként cselekedni.“ Képzeltető azonban meglepetése, midőn, Ribotnál megismerte a szétküldött táviratok tartalmát. Azonnal Poincaréhoz sietett és erélyesen tiltakozott a külügyminiszternek, enyhén szólva, barátságtalan eljárása ellen. Poincaré értesülve a törtétekről, tüstént levelet írt Ribotnak, melyben közölte, Briand „csupán azt kéri, de ezt sürgetőleg kéri, hogy a szövetséges kormányok értesítsenek, ő soha nem gondolt arra, hogy elfogadja e kezdeményezéseket az ő hozzájárulásuk nélkül.“ Ribot engedett és még ugyanazon a napon táviratokat küldött a londoni és római francia követeknek a kívánt tartalommal.

Egyidejűleg megüzente továbbá JBroqueville belga miniszterelnöknek is, hogy sürgősen beszélni akarna véle és ezért meglátogatja steenebourgi főhadiszállásán. Broqueville azonban nem akarta magához fűrasztani a 80 éves öreg politikust, ezért telefonon értesítette, hogy maga utazik azonnal Parisba a kívánt találkozásra. Útközben már arra gondolt, hogy talán már meg is történt a találkozó Briand és a német diplomata között. E helyett szeptember 22.-én a párisi Ritz-szállóban történt találkozásuk alkalmával csodálkozva értesült a törtétekről és hallgatta meg Ribot fejtegetéseit, aki, miután kifejtette előtte saját nézetét Lancken javaslatainak kérdésében, az övé után érdeklődött. A belga miniszterelnök neki is, miként Briandnak azt felelte, hogy a tervezett lépés kétségtelenül kényes, talán veszélyes is, *főként kezdeményezője személye miatt* és kelepécét rejthet magában, aminek veszélyét mindenestre csökkenti annak a ténye, hogy Briand — kinek tapaszt-

taltsága és ügyessége vitán felül áll, — még a találkozó előtt *írásbeli bizonyítékot* kapna a lépés komolyságáról és arról, hogy a kiküldött személy teljesen fel van jogositva precizírozni az engedményeket, melyeket Németország meghozni kész a béke érdekében. Másrésről viszont az általuk ismert összes többi körülmények mindkettőjük (Briand és az ő) véleménye szerint a kezdeményezés komolysága mellett szólnak és ő azt hiszi, hogy egy ügyes ember kétségtelenül nagy hasznot húzhatna az akcióból. Ribot válaszában ennek ellenére sem hagyta kétségben a belga miniszterelnököt, hogy ha Painlevé szívesen is fogadná a találkozó tervét, ő a maga részéről teljes mértékben ellenzi azt. Broqueville erre nyomban megjegyezte, hogy ez ellentétben áll Briand néhány nappal ezelőtti közléseivel és ily körülmények között Briand őt szándékosan tévedésbe ejtette, melyért magyarázattal tartozik és ő nem is fog késlekedni, hogy még a mai nap folyamán felelősségre vonja őt. Ribot ezt mindenáron elkerülni akarta és ezért sietett kijelenteni, hogy nem határozottan, hanem csak intencionalíter ellenezte Briand tervét. Szemellátható volt, hogy ebben a kérdésben nem akar színt vallani, nehogy magatartását azután Briand hatalmas befolyásával belpolitikai célokra használja föl ellene. Habozását látva, Broqueville megállapította viszont, hogy a vezető francia tényezők között ezek szerint nincs meg a szükséges egyetértés, ily körülmények között biztosra veszi, hogy Briand is elejti a békeakció tervét, ő pedig a legkevésbé sem kívánja befolyásolni a francia kormányt elhatározásaiban.¹³ Másnap, szeptember 23.-án a kora reggeli órákban azonban ismét felkereste a Quai d'Orsayn Ribot-t. Újból hangoztatta, mennyire jelentősnek látta ő a megindított tárgyalásokat. Az akció különben már sokkal messzebbre haladt, mint a francia külügy-miniszter sejténé. Az összes intézkedéseket megtették már, hogy Lancken útjánál biztosítsák a legteljesebb titoktartás feltétlen megőrzését. A találkozás lefújása kétségtelenül a legnagyobb csalódást fogja kelteni a német irányadókörökben és igen nagy kérdés, hogy vajjon nem a megszállás alatt szenvedő belga lakosság adja-e majd meg keservesen ennek az árát? Éppen ezért arra gondol, hogy ő maga küldi egyik bizalmi emberét Lausanneba, hogy ez lássa Láncként és vegye át közléseit. Ribot azonban ezt a megoldást sem tartotta megfelelőnek.

A leghelyesebbnek azt látta, ha Briand azon indokolással tér ki a találkozó elől, hogy *a pápai békejegyzékre adott német válasz után nem látja semmi értelmét az akció folytatásának*.¹⁴

Pár perccel Broqueville távozása után a döntő megbeszélésre Briand érkezett a Quai d'Orsaya. Ribot közölte vele, hogy London és Róma válasza negatívok és így a kormány nem járulhat hozzá tervezett svájci útjához. Megmutatta neki a beérkezett táviratokat, melyek hangsúlyozzák, hogy ilyen széleskörű engedmények meghozatala a vereség nyílt beismerését jelentené a német kormány részéről, ennyire viszont még nem fejlődött a helyzet és így az egész akció mögött lehetetlen mást, mint otromba kelepécét látni. Nyomatékosan utalt azután *a német kormánynak a pápai békejegyzékre adott és az előző napon nyilvánosságra jutott válaszára, melyből Briandnak is látnia kell, hogy a német kormány egy percig sem gondolhat komolyan az általa közölt feltételek elfogadására*. Egyébként az előző nap este találkozott Broquevillelel is, aki szintén az ő fölfogását tette magáévá, — mondta végül nagyon is letérve az igazság útjáról. Nem kell azonban véglegesen bevágni a tárgyalások ajtaját, mert a jövő körülményei esetleg szükségessé tehetik a megbeszélések újbóli felvételét.

Briand erre azonnal a belga miniszterelnök felkeresésére indult. Sikerült is megtalálnia őt és az estét a Ritz éttermében együtt töltöttél. Hosszú és rendkívül szívélyes eszmecserét folytattak egymással, de mindketten belátták, hogy a szövetséges kormányok közötti egyetértés nélkül nem lehet folytatni az akciót. Mikor pedig másnapi találkozásuk alkalmával Painlevé miniszterelnök is bevallotta Briandnak, hogy „képtelen Ribot-t észretéríteni“, Briand elhatározta, megsürgönyzi Coppéénak, hogy a maga részéről is visszatérhet Parisba, ami véglegesen azt jelentette, hogy a francia államférfiú nem megy el a svájci találkozóra. A táviratot, — mely szerint: „A legnagyobb érdek fűződik ahhoz, hogy Ön jöjjön és sürgősen lássa Lairt.¹⁵ Ne vonjon le kedvezőtlen következtetéseket ebből a felhívásból. Válaszoljon Balisauxnak“, — Coppée veje Balisaux, a belga hadsereg tisztje vitte Briand kérésére a párisi belga követségre továbbítás végett. Gaiffier belga követ azonban, bár miniszterelnökétől utasítása volt az összes ily módon hozzájuttatott táviratokat haladéktalanul továbbítani Coppée címére, most előbb

mégis Cambon Gyulához intézett kérdést, mit tegyen, továbbítsa-e Briand sürgönyét, igen, vagy nem? „Nem“ — volt a válasz és így a francia kormány rendeletére visszatartották a táviratot, sőt annak második részéből azt következtetve, hogy Briand még mindig nem ejtette el véglegesen a találkozás tervét, egyidejűleg a francia határőrség is parancsot kapott, ne engedje a fiatal Coppée bárót francia földre lépni. A határmenti postahivataloknak ugyancsak utasítás ment, hogy még csak leveleit se továbbítsák Parisba. De Ribot még evvel sem érte be. Egyenesen Briand lépéseinek szigorú ellenőrzését kívánta a kormánytól, elszánva lévén arra is, hogy amennyiben tovább folytatja akcióját, vádat emel ellene „az ellenséggel való összejátszás“ címén. Végül szigorúan utasították a határmenti katonai hatóságokat is, hogy amennyiben Briand oda megérkeznék, feltétlenül tartóztassák fel és gátolják meg őt a határ átlépésében.¹⁶

Broqueville telefonon értesülve a kormány intézkedéseiről, azonnal Parisba utazott. Még szeptember 30.-án este rövidebb megbeszélést folytatott Briandnal és az idősebb Coppée báróval és utána nyomban elhatározta, hogy másnap fölkeresi nemcsak Ribot-t, hanem magát a köztársasági elnököt is és kérni fogja tőlük a fiatalabb Coppée ellen életbeléptetett rendszabályok hatálytalanítását, mert ő tudja legjobban, hogy mennyi hazafias önfeláldozással látta ez el feladatát. Október 1-én azután tényleg újból ismertette Poincaré előtt a német kezdeményezés egész történetét, A köztársasági elnök államfői minőségében egész Franciaország háláját tolmácsolta Broqueville-nak ezen annyira kényes kérdésben tanúsított éleslátásáért és lojális, korrekt magatartásáért, mellyel eleve visszautasított minden érdemleges lépést Franciaországgal való előzetes és teljes egyetértés nélkül,

Poincarétól Ribothoz ment a belga miniszterelnök. Beszélgetésük eredményeként a külügyminiszter sietett intézkedni a kiadott rendelkezések visszavonása iránt, úgy, hogy október 5.-én este 8 órakor a fiatalabb Coppée báró elhagyva Genfét, másnap délelőtt akadálytalanul Parisba érkezhett. Első útja Briandhoz vitt és beszámolt neki Lancken hasztalan várakozásáról. Elmondta, hogy „a német császár követe“ szeptember 20—24-ig négy teljes napot várt Lausanneba Briand érkezé-

sére. Közvetlenül Coppée bárónak és Merode grófnénak szállodája melletti Chateau-hotel egyik kis szobáját bérelte ki. Elhagyva Bruxellest, mindenekelőtt a végső utasítások átvételére a német főhadiszállásra utazott és itt kézhez vette az őt akkreditáló iratokat is, melyeket Briand minden találkozó előfeltételül jelölt meg, Bernben találkozott Coppée báróval és azon meggyőződését hangoztatta, hogy akciójuk eredményeképpen sikerülni fog megszerezni a békét a világ népeinek. Neki felhatalmazása van arra is, hogy a békekonferencia helyéül Bruxellest, tiszteletbeli elnökéül a belga királyt, tényleges vezetőjéül pedig Broqueville miniszterelnököt indítványozza. Elszász-Lotharingia elvesztésére elkészültek Berlinben és készek is meghozni ezen áldozatot „a nehézség ellenére, melybe hasonló dolgoknak a német néppel való lenyeletése ütközik,“ Strassbourg és Metz erősségeinek lebontása szintén kívánatos volna. Mikor azonban végre bizonyossá vált, hogy Briandra hisba várnak, csalódása leírhatatlan volt. Erre a diplomáciai fiaskóra — hangoztatta — Németország kétségtelenül új, már teljesen előkészített, de a remélt tárgyalásokra tekintettel elhalasztott offenzívakkal fog válaszolni, ő azonban ezután is változatlanul Briand rendelkezésére áll, ha ez az érintkezés újrafelvételét kívánatosnak tartaná,¹⁷

A francia államférfiú meghallgatva Coppée jelentését, szomorúan csak ezeket mondta: „Az ügyet eltemetettnek kell tekinteni, ne beszéljünk többé róla. Azoknak, akik visszautasították, kell a jövőben cselekedeteik minden felelősségét viselniök,“

Október elején azonban Parisban újból szőnyegre került a kérdés. Hirtelen megjelent ugyanis az orosz táviratírodának egy közleménye Noulens pétérváradí francia nagykövet nyilatkozatával, mely az állítólagos békefeltételeket és mindenekelőtt Elszász-Lotharingiának ezekben játszott szerepét nyilvános diskussiók tárgyává tette. Erremondotta el azután Kühlmann hírhedt beszédét a birodalmi gyűlés október 9.-i ülésén, melyben leszögezte, hogy Németország Elszász-Lotharingia kérdésében semmiféle engedményeket nem tehet Franciaországnak, Ezirányú minden kérdésre csak egy választ adhat: Nem, soha! Lancken emlékirataiban azt mondja, hogy e nyilatkozatában a külügyi államtitkár túlságosan elragadtatta magát

és ezért ő sietett megüzenni Briandnak, hogy mindennek ellenére sem kell, mint kilátástalant, elejteni tervüket és felhasználni az alkalmat arra is, hogy szemrehányásokat tegyen neki svájci útja lefújásáért, mely rossz benyomást váltott ki Berlinben és ennek tulajdonítható, a külügyi államtitkár állásfoglalása.¹⁸

A német „soha“ azonban Parisban komoly következményekkel járt. Közvetlen előidézőjévé vált a francia kamara titkos bizottsága október 16.-i viharos ülésének és ennek kapcsán Ribot bukásának. Leygues képviselő egy interpellációjára válaszolva ugyanis Ribot célzást tett Lancken akciójára, megjegyezvén, „tegnap még Németország volt az, aki egy magasállású politikai személyiségnek fülébe susogta, hogy amennyiben a francia kormány kész volna közvetlen, vagy közvetett tárgyalásokba kezdeni, remélhetné Elzász-Lotharingia visszadását ... A kelepce nagyon durva volt ahhoz, hogy megengedjük magunkat fogni benne. Németország magára maradván, eldobta álarcát és megtette Kühlmann úrnak ezt a nyilatkozatát.“ A maga részéről szívesebben is látja e nyílt színvallást, mert ez legalább őszinte és világos. Most legalább mindenki látja Franciaországban, hogy tovább kell folytatnia a háborút, míg az övé lesz a győzelem és övé lesz Elzász-Lotharingia.

Alig hangzottak el e szavak, Briand fölkereste Ribot-t és megjegyezte, helyesebbnek tartaná, ha a nyilvánosság előtt nem tennének említést a „magasállású férfiról“, lévén az egész akció amúgy is likvidálva már. Ribot készséggel hajlott kívánságára és sietett intézkedni, hogy a naplóból töröljék beszédének ezen szavait. Clemenceau ellenben a közelben állva, kihallgatta beszélgetésüket és a „L'Homme enchainé“-ben a nyilvánosságra dobta a napló szövegének rejtélyes megváltoztatását.

Másnap a parlament folyosóján már mindenki a lejátszódott eseményekről beszélt. Briandt megrohanták képviselőtársai és ő közölte velük szeptember 20.-i, Ribothoz intézett levelének tartalmát. A hatás leírhatatlan volt. A kamara tagjai a legnagyobb megdöbbenéssel tárgyalták Ribot magatartását. Október 16.-án a titkos bizottság elé került a békeakció kérdése. A folyosók hangulata átragadt a gyűlésre is. Briand életének egyik legnagyobb sikerét aratta. Beszédének befejezte után szünni nem akaró tapsorkánnal ünnepelték, míg Ribotnak

alig engedtek pár szóban replikázni szavaira. Minduntalan a legcsípősebb közbeszólásokkal zavarták beszédét. Szemére vetették, hogy elgáncsolta a béke ügyét, hogy tendenciózus referátumot küldött a szövetséges kormányoknak, hogy nem az az ember, akire az ország külpolitikájának vezetését súlyos időkben bízni lehetne. Személye az egész kormányt a bukás szélére sodorta. Ribot látta is ezt, de nem akarta egyedül elhagyni a miniszteri széket. Attól félt, hogy távozása külföldön, de elsősorban is az ellenséges Németországban azt a benyomást fogja kelteni, hogy a kamara többsége az ellenséggel megindítandó tárgyalások mellett foglal állást és hibáztatja Lancken közeledési kísérletének oly merev visszautasítását. Csak hosszú habozás, húza-vona és kísérletezések után engedett. Október 23.-án vált meg a Quai d'Orsay vezetésétől és nem-sokára követte őt a bukásban Painlevé egész kormánya is. November közepén Clemenceau kezébe került Franciaországban a hatalom és ez véglegesen eltemette Lanckenék minden reményét.¹⁹

Ha már most ezek után arra a kérdésre igyekszünk feleletet adni, hogy vajjon a két francia államférfiú, Briand és Ribot közül ki ítélte meg helyesen a német kezdeményezéseket, úgy rendkívül nehéz helyzetbe jutunk. Valóban a németek készek lettek volna 1917 nyarának végén Franciaországot oly messzemenő engedményekkel nyerni meg a béke tervének vagy egész akciójuk durva kelepce volt csupán? Ügyes taktusai fogás, melynek egyedüli célja az lett volna, hogy Briandt és rajta keresztül a francia kormányt a tárgyalásokba csalogassa és azután, mikor már eléggé kompromittálták magukat, szükség esetén akár Lancken dezavválása árán is, megszakítsák a tárgyalások fonalát és nyilvánosságra dobva annak részleteit, szétrobbantsák az antant táborát, elsősorban is Oroszországot kapcsolva le szövetségesi oldaláról, elhithetve vele, hogy Franciaország hajlandó lett volna vele fizettetni meg a békekötés árát és ráadásul ugyanakkor nagyszerű propaganda-eszközhöz jutva, alapjaiban aknázzák alá a francia belső front ellenállóképességét is? Ha Lanckennak emlékiratait,²⁰ de főként a külügyi hivatalokhoz küldött jelentéseit,²¹ melyeket Clemenceau az összeomlás után az egyik német spartakisztával a Wilhelmstrasseről ellopott és 100 ezer frankért megvásárolt, az

akció francia és belga forrásaival, *melyeknek hitelességéhez és őszinteségéhez alig férhet kétség*, összehasonlítjuk, úgy habozás nélkül Ribot felfogása mellett kell döntenünk. Mindaz, amit az ezidőbeni német politikai viszonyokról, a hadvezérek politikai túlsúlyáról és ennek következtében a német külpolitika irányáról, Belgiumra vonatkozó terveiről és ezért a pápai békeakciónak *éppen a szóbanforgó időben, 1917 szeptemberében* történt megtorpedózásáról²² tudunk, ugyancsak a kelepce felfogását támasztják alá. Kétségtelen tény továbbá az is, hogy még mielőtt a tulajdonképpeni tárgyalások megindítására sor került és a megbízottak Lausanneban először találkozhattak volna, *a német aknamunka már megindult Oroszországban, hogy Péterváradot szövetségesei ellen lázítsa*. Már szept. 21.-én a stockholmi francia nagykövettől hírek érkeztek erről Parisba« Újabb német manőverrel állunk szembe most — mondja ez a párisi lengyel nemzeti komité elnökéhez intézett levelében, — mely a szövetségeseikkel való titkos megegyezés hírét terjeszti és amely szerint *Németország Belgiumról és Elzász-Lotharingiáról való lemondás fejében szabad kezet kapna Oroszországgal szemben*. S a német intrika nem is maradt hatás nélkül, Szept. 25.-én Noulens pl. arról értesítette kormányát, hogy két nap óta heves sajtókampányba kezdtek az orosz lapok, szemére vetve a francia kormánynak, hogy *titkos tárgyalásokat kezdett az ellenséges Németországgal, melynek egyedüli célja volna minél nagyobb előnyöket szerezni Franciaország részére orosz szövetségeseinek feláldozása árán*. Szeptember 27.-i jelentésében ezen aknamunka további megerősödéséről és észlelhető káros hatásairól ír újból a nagykövet. Ugyanakkor — mondja — mikor Németország kísérleteket tett a nyugati hatalmakkal való félhivatalos tárgyalások megindítására, *oroszági ágensei útján szélteben-hosszában híreszteli itt az antant hatalmak állítólagos kezdeményezéseit Berlinnél a béke érdekében, melyeknek kiindulási pontjuk az volna, hogy az orosz balti tartományok feláldozása árán Elzász-Lotharingia visszaszerzéséhez juttassa Franciaországot*.^{TM}

Minderre azt a nem éppen valószínű ellenvetést lehetne csupán tenni, hogy Lancken mögött nem is annyira a német katonai és diplomáciai vezető tényezők álltak, hanem elsősorban maga a császár, aki a legnagyobb titokban, politikusainak

és hadvezéreinek tudta nélkül sokkal messzebbmenő felhatalmazásokkal küldte Láncként az akcióba, mint amennyit ez hivatalos jelentéseiben maga is bevallott, de amelyeknek nyilvánosságra jutása a siker biztos reménye előtt uralkodója trónját is romba dönthette volna. Éppen ezért hivatalos jelentésein kívül a német diplomata senki által be nem tekinthető közvetlen beszámolókat küldött császárjának is, amelyekről később Briand is tudomást szerzett volna, miként ezt hangoztatta is, midőn a német külügyi hivatal ellopott Lancken dossier-ját eléje tárták. Hihető volna ez? S ha igen, Briand miért nem hozta nyilvánosságra ezeket az adatokat az őt ért támadásokkal szemben magatartása ragyogó igazolásául? Talán egy egészen kivételes erejű titoktartási kötelezettség nem engedte szólásra nyitni száját? Nem valószínű, bár kizártnak sem tarthatjuk egészen ezt! De ha így volna is, meg kell állapítanunk, II. Vilmos keresve sem találhatott volna alkalmatlanabb személyt a nyugati hatalmakkal való tárgyalások lefolytatására Lanckennél. Az ő személye — hisz ezt láttuk már — *csak a legnagyobb bizalmatlanságot keltette az egész vonalon.* Az antant államférfiai nagyon jól tudták, hogy Lancken állandóan belső frontjuk aláásásán töri a fejét. Július 17.-én jelentést kaptak pl. egy beszélgetésről, melyet Francqui belga bankárral még május közepén, *tehát már az akció megindítása után,* folytatott a német diplomata. Megtudták ebből, hogy Lancken szerint Németország a jelen pillanatban azon meggyőződéshez jutott, hogy katonai eszközökkel nem vívhatja ki többé a győzelmet. Viszont *annyira kimerült már, hogy még az év vége előtt szükségé van a békére.* Hogy elérje ezt, forradalmat fog szítani Franciaországban. Az orosz siker után most Franciaországra kerül a sor, hol a szocialistákat és anarchistákat használja majd föl célja elérésére. A hadseregben elhinti a fegyelmezetlenség csíráit, aláássa a katonáknak vezéreibe vetett bizalmát és a polgári lakosság körében is idegességet és bizalmatlanságot fog kelteni. Berlinben remélik, hogy nemsokára sikerül megbuktatni a francia kormányt, a köztársasági elnököt, a parlament két házát és akár választás, akár más úton hatalomra juttatni az ország pacifista tényezőit, akik azután megkötik a békét.²⁴ Tudjuk, hogy Németország ezen akciója 1917 májusában és júniusában tényleg a végveszély szélére sodorta Francia-

országot, de vajjon csodálkozhatunk-e *ezekután* azon, hogy Párisban a legnagyobb bizalmatlansággal fogadtak minden olyan kezdeményezést, mely mögött a béke bármilyen csábító feltételeinek zászlójával kezében ugyan, de a francia belső front aláaknázási terve főszószólójának gyűlölt alakját látták kibontakozni.

A háborús német politikával, Belgium kérdésében folytatott játékkal kiváltott bizalmatlanságon alapuló antant magatartást csak még inkább megerősítették a békeakció folyamán *a német helyzetről német forrásokból* az antant politikusokhoz érkezett információk, melyekről azonban már a következő fejezetben fogunk szólni.

Ki játszotta a német trónörökös 1917 július 18.-i memorandumát az antant kezére.

Három évvel ezelőtt megjelent munkámban már foglalkoztam a német trónörökösnek 1917 júliusában atyjához intézett memorandumával és Fester Richard akkor hallei professzornak evvel kapcsolatban Zita királyné ellen emelt hamisítási vádjával. Már akkor éreztem, hogy e kérdésben voltaképpen *sokkal többről van szó*, mint amennyit munkámban lefektettem, de nem akartam a világháború német történetírásának példáját követve, pusztá fantázián alapuló rágalmakkal pótolni a hiányzó adatokat. Ma azonban az időközben nyilvánosságra jutott adatok alapján úgy érzem, hogy *lényeges vonatkozásaiban* úgyszólván hiánytalanul megállapíthatom a tényállást és ezért újból visszatérek Fester professzor állításaira. Teszem ezt pedig annál is inkább, mert a német történész a békekísérletekről írt újabb tanulmányaiban sem tartotta szükségesnek mindmáig visszavonni vádjait, én viszont — és ezt lojálisán elismerem — korábban lefektetett felfogásomat bizonyos mértékben, de főként és elsősorban *bizonyos irányban* szintén revideálni vagyok kénytelen. Változatlanul fenntartom azonban természetesen azon állításomat, hogy amit a haliéi professzor ebben a kérdésben 1925-ben, Károly király állítólagos politikájáról megjelent művében az erőszakolt kombinációk felállítása terén produkált, az — ezt nyugodt lélekkel merem állítani, — *páratlanul áll az egész világirodalomban.*

Nézzük tehát újból a kérdést!

A párisi *Matin* 1920 augusztus 14.-i számában egy levelet közölt, melyet a cikk állítása szerint a német trónörökös 1917 júliusában intézett volna császári atyjához.

„Legfőbb ideje, — így szól a levél — hogy mérlegünket elkészítsük s ellenségeinkével összehasonlítsuk, hogy helyesen és pontosan megállapítsuk, milyen élelmiszer- és takarmány-készletekkel, milyen katonai tartalékokkal rendelkezhet hazánk, milyen minőségűek jelenleg e katonai tartalékok, a muníció, a fegyverek és a gyárakban feldolgozandó nyersanyag.

Bizonyára gyengébbek vagyunk ellenségeinknél, Az anyagi mérleg azonban az erkölcsi mérleggel összehasonlítva még semmit sem mond, A minden német család által hozott roppant áldozatok következtében a néphangulat siralmas, A nyomor növekszik és a kétségbeesés mindinkább jelentkezik. Forradalmakat menükben rejtő időkben mindig aggasztó, ha az asszonyok elveszítik bizalmukat. Most az egyébként oly hősiés német asszonyoknál ez az eset, A gyermekhalandóság ijesztő mértékben növekszik és a ragályos betegségek terjednek.

Ha Németország az év vége előtt békét nem köthet, a forradalom veszélye fenyegeti,

Ausztria hasonló helyzetben van, vagy inkább az élet Ausztriában még elviselhetlenebb, mint Németországban. Károly császár bizonyára hű barátunk; de ha Ausztria teljes összeomlása és a szövetséges Németország kiszolgáltatása árán való megmentése között kell választania, úgy népeivel szemben kötelessége a tőlünk való elválás,

A tengeralattjáróharcba vetett remény hiú. Az admirális szakadatlanul ismétli: „Néhány hét alatt megmenekülünk,“ Várjunk addig, azután nézzük meg az eredményt. Ha ez a várakozásnak nem felel meg, akkor a békére kell elhatároznunk magunkat.

Most többé nincs szó győzelemről, Németország meg-nagyobbításáról vagy dicsőségéről, A német nép élete, legdrágább kincsünk forog kockán. Dinasztiánkat fenyegeti a veszély. Bármily nagy lenne Számodra és számomra a szerencsétlenség, az mégis elenyészik a német népet fenyegető veszély mellett. Engedj nyíltan beszélni. Ne gondoljunk többé Belgiumra, Sőt keleten is mondjunk le minden annexióról. Ellenségeinkkel tárgyalásokba kell bocsátkoznunk.

Emlékezz nagy ősünkre, Frigyesre, Ha a koalíció le is győzte őt, mégis nagy az emléke a történelemben,“

A fentieket figyelmesen átolvasva, azonnal felismerhetjük,

hogy a német trónörökösnek 1917 július 18.-án a császárhoz intézett memorandumával állunk szemben. A német olvasó előtt — mondja Fester Richárd — az első olvasás után nyomban kézzelfogható lesz, hogy a *Matin* levele megrövidített és meghamisított formában a trónörökös máshol ismertetett¹ emlékiratát tartalmazza. Egy IV. osztályú német középiskolai tanuló nem fogja legyőzöttnek feltüntetni Nagy Frigyest a hétéves háborúban. Hogy írhatott volna tehát — kérdezi teljes joggal — maga Frigyes Vilmos ily esztelenséget atyjának? Ezek előrebocsátása után Fester, az állítólagos hamisítás értelmi szerzőjének megállapítására tér át, A memorandum utolsó mondatának megváltoztatása — írja — nagyon emlékeztet Károly király 1917 március 24.-i levele Elzász-Lotharingiára vonatkozó részének 1918 áprilisi gyerekes korrektúrájára, mely szerint a király a két német tartományra vonatkozó francia igényeket, mint jogtalanokat nem ismerte volna el. Ez — folytatja azután a haliéi professzor — önkénytelenül is. Zitára!! és az ő hamisítási művészetére irányítja a figyelmet! Vizsgáljuk meg azonban ezen álláspont igazolását! Fester szerint az 1917 július 18.-i emlékirat egyes helyeinek majdnem betűszerinti átvétele kétségtelenné teszi, hogy a memorandum eredetije az állítólagos hamisítónak rendelkezésére állt. Már most — folytatja tovább a német professzor — *nincs kizárva* (!), hogy a trónörökös Czerninnel *augusztus közepén* a nyugati fronton folytatott egyórás, négy szemközti tanácskozása közben emlékiratának egy példányát átadta az osztrák-magyar külügyminiszternek annak igazolására, hogy megvan a bátorsága szembenézni az igazsággal. Czernin révén azután tudomást szerzett a memorandumról a bécsi udvar és főként Zita királyné, aki — a szöveg meghamisítása után — a belga és luxemburgi uralkodócsaládokkal fennálló rokoni kapcsolatainak segítségével Németország békekészségének igazolására a francia politikusok kezére játszotta azt. E mellett szól a gyerekes dőreségnek és a raffinaltságnak az a keveréke is, mely a pármái ház minden intrikájára annyira jellemző!!²

E felfogás bírálatánál elsősorban is szinte elképed az ember, hogy egy történelem professzor, egyetemi tanár, egy oly bizonyítási lánc alapján, melynek első szeme oly tény, mely — *szerinte is* — nem biztos, sőt még nem is valószínű, hanem

egyszerűen csak „nincs kizárva“ ily súlyos vádat emel valaki ellen,

A magam részéről 1935-ben azt a felfogást vallottam, hogy a jelen esetben céltudatos és szándékos hamisításról nem beszélhetünk. A levélben előfordult *szövegváltoztatások* tekintetében ma is változatlanul fenntartom e nézetemet. Azok a részek, amelyekre Fester állítását alapítja, felfogását nem csak hogy alá nem támasztják, hanem inkább megdöntik azt. Ezek ugyanis maradék nélkül a német professzortól lehetetlennek mondott azon tényben lelhetik könnyen érthető magyarázatukat, hogy a levél szerzője ismerte ugyan az 1917 július 18.-i emlékiratot, de az a fogalmazás pillanatában de facto rendelkezésére nem állt és így inkább memóriájára volt utalva. *Szószerinti idézettel ugyanis a tevőiben egyetlen helyen sem találkozunk.* A leginkább hasonló részletek átvétele viszont a fogalmazó memóriája alapján is igen könnyen megtörténhetett,

A német professzor két részletet emel ki ebben a tekintetben. Az egyik a tengeralattjáróharc kérdése, melyet — szerinte — a memorandum szerzője sem pesszimisztikusan, sem pedig optimisztikusan nem akart értékelni. Evvel szemben a hamisító — mondja — Erzberger mintájára a tengeralattjáróharc fiaskójából vezeti le a békekötés szükségességét. Ezen állítás megcáfolása érdekében kénytelenek vagyunk hasábosán közölni még egyszer az emlékiratnak és a *Matin*-féle levélnek a tengeralattjáróharcra vonatkozó részeit.

Az 1917 július 18.-i memorandumban:

A *Matin*-féle levélben:

A tengeralattjáróharcba vetett remény hiú. Az admirális szakadatlanul ismétli: „Néhány hét alatt megmenekülünk.“ Várjunk addig s azután nézzük meg az eredményt. Ha ez a várakozásnak nem felel meg, úgy a békére kell elhatároznunk magunkat.

Mindjárt az elején: „Ha mindezekhez hozzászámítjuk, hogy *a tengeralattjáróharc gyors hatásába vetett biztos remény nem teljesedett, úgy a komoly hangulaton aligha csodálkozhatunk.*“

Az antant helyzete kedvezőbb a miénknél s ebből természetesen az következik, hogy offenzívára többé nem gondol-

hatunk, hanem csupán a tengeralattjáróharc intenzív folytatása mellett állásainknak bizonyos időn keresztül való tartásáról lehet szó. Ha ezen idő eltelt s a küzdelem befejezésére remény még mindig nincs, úgy a diplomáciánk által időközben előkészítendő békére kell törekednünk.

S végül:

„Minden körülmények között kötelességünk egy nem nagyon távoli béke érdekében dolgozni, mert ha a tengeralattjárók az elmúlt hónapok alatt Angliát belátásra nem kényszerítették, úgy *további hatásuk többé nem tesz oly mértékű, mint az eddigi volt.*“

Láthatjuk tehát, hogy a két szöveg között *lényegileg és tartalmilag* a legcsekélyebb különbség sem észlelhető.

De még ennél is sokkal szerencsétlenebb Fester azon második állítása, mely szerint „a memorandum is, mint a hamisított levél összehasonlító mérleggel kezdődik. Gondol (??) az erős békevágyra is és evvel a hamisítónak alkalmat adott, hogy a német nyomort, a német asszonyok kétségbeesését, a nagy halandóságot és a forradalmi veszélyt plakátszerűleg kirajzolja.

Ezen részleteknek a Matin-féle levélbe való fölvétele azonban — kivéve természetesen azokat, amelyek az eredeti szövegben is *értelmileg* megtalálhatók — mindössze csak azt bizonyítja, hogy „a hamisító“ nem a végleges szöveget használta fel munkája közben, hanem *annak első tervezetét*, melyet Frigyes Vilmos trónörökös dr. Neumann Viktor német politikussal együtt fogalmazott meg 1917 július közepén és amelyet az utóbbi teljes szövegében közzétett 1928-ban megjelent emlékirataiban.³ Ebben igenis pontosan megtaláljuk az egyébként oly

hősies és derék német asszonyok siralmas hangulatára való utalást, hozzáfűzve, hogy „forradalmakat menükben rejtő időkben mindig rossz jel az, ha az asszonyok kétségbeesni kezdenek.“ Minthogy pedig ezen mondatot a végleges szöveg nem, hanem *csak az első tervezet és a Matin-féle levél tartalmazzák*, tehát kétségtelen, hogy az utóbbinak készítője az *előbbiből* konstruálta meg kivonatát, amit egyébként más kitételek is alátámasztani látszanak. Ebből persze természetesen folytatólagosan az is következik, hogy megdől még az a „nincs kizárva“ alap is, melyre Fester egész vádját fölépíti. Ha ugyanis *1917 augusztusában* Czerninnek memoranduma egy példányát a német trónörökös át is adta volna, világos, hogy ezen esetben is nem egy tervezet, hanem *ekkor már* föltétlenül a véglegesen elküldött szöveg került volna külügyminiszterünk kezei közé.

De végleg, még pedig a Fester-féle álláspont rovására dönti el a vitát a német professzor főérve, t. í. a levél utolsó mondata. Hogy ezen kitétel emlékeztet a Sixtus-féle levél olyatén megváltoztatására, amely az eredetileg jogosoknak elismert francia igényeket jogtalanokká nyilvánítja, ez annyiban mindenesetre tény, hogy mint ott a jogosból jogtalan, úgy itt az eredeti szöveg győzójéből legyőzött lett. Míg azonban a Sixtus-botrány kapcsán a változtatásnak a németekre való tekintettel feltétlenül nagy jelentősége s fontossága volt, addig a jelen esetben, *a hamisítás abszolút szükségtelen, céltalan és érthetetlen lenne*. A legmesszebbmenő engedékenységünk mellett sem vagyunk képesek megérteni ugyanis, hogy vajjon a *hallei történész által megjelölt cél, vagyis a német trónörökös békevágyának beigazolása szempontjából* micsoda jelentősége van s lehet annak, hogy Nagy Frigyes győzött-e a hétéves háborúban vagy legyőzte-e őt az ellenséges koalíció? Miért hamisította volna meg tehát a levél szerzője a memorandumnak éppen ezt a mondatát? Hiszen ez kitűzött célját semmi tekintetben elő nem mozdíthatta, de rengeteget árthatott annak. Ha — mint Fester állítja — ily módon akarta a „hamisító“ az antant államférfiait a Németországgal való tárgyalásokra bírni, úgy tisztában kellett lennie azzal, hogy a francia politikusok, mielőtt a hozzájuk eljuttatott okmányra építenének, elsősorban is annak hitelességét fogják a legszigorúbb kritika tárgyává tenni. Viszont számítania kellett arra is, hogy minden német, vagy pláne porosz felfogással tiszt-

tában lévő egyén előtt ezen kitétel elolvasása után azonnal kézzelfoghatóvá kell válnia annak, hogy a szóbanforgó mondatot az előterjesztett formában a német trónörökös le nem írhatta. Ennek felismerése nyomában az antant államférfiainak az egész okmány hitelességét is kétségbe kell majd vonniuk s így számukra minden jelentőségét el fogja veszíteni. A teljesen lényegtelen mondat meghamisítása által tehát saját maga alatt vágja a fát s *teszi lehetetlenné célja elérését*, melynek érdekében nem riadt vissza a hamisítás eszköztől sem.

Sokkal nehezebb azonban a helyzet, ha nem a *szövegváltoztatásokat*, hanem a memorandumból történt *kihagyásokat* teszszük vizsgálat tárgyává. Ezek kiválasztásában ugyanis már kétségtelenül észlelhető *bizonyos* tendencia. Azt látjuk ugyanis, hogy a levélből az eredeti szöveg mindazon részei kimaradtak, melyek Franciaországban és a francia politikusoknál kedvezőtlen benyomást válthattak volna ki egy német békekezdeményezéssel szemben. Nem közli a levél pl. azt a részt, melyben a trónörökös az Anglián keresztül béke tervének a feladását kívánja és e helyett inkább Oroszország megnyerését sürgeti. Elhallgatja a békerezolúció kritikáját és nem szól a kedvező feltételekről sem, melyeket egy esetleges különbéke érdekében a nyugati hatalmak a Monarchiának kétségtelenül biztosítani hajlandók volnának.

Ki lehetett tehát — merül föl most már a kérdés — a kihagyások és változtatások értelmi szerzője, ki és miért játszotta a memorandumot az antant államférfiak kezére? Fester szerint Zita királyné volt ez, de *ha a levél útját* nyomon követjük, akkor *egészen más és német szempontból* bizony nagyon kellemetlen eredményhez jutunk.

Fester szerint az antant államférfiak már 1917~ben birtokában voltak a *Matin* levélnek. Ellenkező adatok nem állván rendelkezésemre és mert tudtam, hogy Festernek nyilvánosságra nem hozott tekintélyes német anyag van birtokában és főként, mert Ribot 1924-ben megjelent első emlékiratainak egyik helye szintén ezt a felfogást látszott alátámasztani, három évvel ezelőtt megjelent könyvemben magam is elfogadtam a német professzor ezen állítását. Gyanúmat már akkor fölkelte ugyan, hogy a levelet Briand hozta nyilvánosságra, aki pedig ezen időben a béke kérdésében nem a bécsi udvarhoz és

különösen nem Zita királynéhez közelálló tényezőkkel állt összeköttetésben, de pusztán abból, hogy a levelet ő tette közzé a párisi sajtóban, még nem volt bizonyítható, hogy rajta keresztül jutott Parisba az akta. Ribotnak fiától 1936-ban kiadott naplójában és levelezésében van azonban egy mondat, mely véglegesen tisztázza e kérdést. Elmondja ugyanis ebben a volt francia miniszterelnök, hogy 1918 (és nem 1917) július 30-án egy beszélgetést folytatott Briandnal, aki változatlanul hangoztatta előtte azon meggyőződését, hogy a német császár 1917 nyarán kész lett volna a békére és hajlandó volt Elzász-Lotharingia átengedésére is.

„Nemsokára — folytatta azután — birtokomban lesz a trónörökösnek egy levele, mely meg fogja erősíteni ezen állítástomat.“ Ribot hozzáfűzi ehhez, Briand nem mondta meg neki, hogy kihez szólt a szóbanforgó levél,⁴ amiből kétségtelen, hogy *ő közelebbi részleteket ekkor még egyáltalában nem tudott nemcsak a levél tartalmáról, de még címzettjéről sem.*

Ezen egy mondat szerintünk világot vet az egész kérdésre. Bizonyítja mindenekelőtt azt, hogy *Briandnak* 1918 július 30.-a után *annak igazolására* játszották kezére a szóbanforgó levelet, hogy a német császár és a trónörökös 1917-ben a *Lancken-éle tárgyalásokkal kapcsolatban* kész lett volna megkötni a békét, sőt bizonyítani akarták vele, hogy Elzász-Lotharingia visszaszerzése is elérhető lett volna ekkor. Ha viszont a levél továbbításának *ez volt a célja*, úgy kétségtelen, hogy *azok között* kell keresnünk Briand informátorát, akik *részvettek ezen akcióban* és semmiesetre sem Zita királynében, aki semmiféle nexusban Briandnal nem állt, s aki — még ha a memorandum véletlenül eléje került is volna, — az egész Lancken-féle kísérletezésről ezidőben még semmit sem tudott. Lancken ellenben nagyon könnyen szerezhetett a vele bizalmas viszonyban és *állandó összeköttetésben álló* Neumann Viktor révén tudomást a memorandumnak ennek birtokában lévő *első tervezetéről*, melyet azután, természetesen a programmba nem vágó részletek kihagyásával, eljárása igazolására később bemutatott akciója közvetítőinek, akik azt figyelmesen elolvasták, utána *emlékezetből* röviden kivonatolták és magatartásuk igazolására Briandhoz juttatták. A kihagyások — tehát a hamisítás — értelmi szerzője ezek szerint Lancken, *a lényegtelen változtatásoké pedig* —

persze már nem szándékosan — Merode grófné vagy a két Coppée báró egyike lett volna.

Ezen megállapításaink azonban most már további konzekvenciákkal is járnak. A német történetírás, publicisztika és sajtó 20 év óta szakadatlanul és állandóan állítja, hirdeti, ismétli és szajkózza tételét, hogy 1917-ben a pármái család torpedózta meg a béke ügyét avval, hogy Erzberger német centrupárti képviselőnek kezére játszotta Czerninnek 1917 április 12.-i és a Monarchia helyzetét a legsötétebb színekkel ecsetelő memorandumát, mely azután a német képviselő magatartása következtében ellenségeink tudomására jutott. Egy percig nem törődnek avval, hogy a világháború óriási irodalmából 20 év óta nem tudtak produkálni *egy sort*, mely ezen állításukat alátámasztotta volna. Három évvel *ezelőtt* megjelent munkámban pontról-pontra menve, kimutattam azt is, hogy az *általuk jelzett időben* az antant köreiben a legcsekélyebb változás sem észlelhető a Monarchiával szembeni magatartásuk tekintetében és így a memorandumról szerzett tudomásnak *a hatását* sem vagyunk képesek a legrosszabb akarat mellett sem megállapítani.⁵ S íme, most kiderül, hogy *német hivatalos diplomáciai szervek* voltak azok, akik *szándékosan* játszottak ellenségeinknek kezére memorandumokat, elsősorban nem ugyan a Monarchia, akit inkább megnyerni, mint szétzúzni akartak a nyugati hatalmak, hanem *főellenségüknek, Németországnak egyre két-ségbeejtőbbé váló belpolitikai helyzetéről*. Igaz ugyan, hogy ezen memorandum 1917 szeptemberében a mondottak értelmében nem volt még Briand kezei között, de hogy Németország *teljesen kimerült már* és éppen ezért még a tél előtt békét *kell* kötnie, azt „a német császár bizalmi embere“, Lancken báró *az ellenséges Belgium polgárainak nyíltan hirdette*. Tanulmányom előző fejezetében ismertettem már Francqui bruxellesi bankárral folytatott beszélgetéseit, melyeket Francqui a párisi belga követnek, ez pedig a francia kormánynak sietett tudomására hozni. Merode grófné szeptember közepén szintén hosszabb beszélgetést folytatott Maugras francia diplomatával. Beszámolt neki egész Németországon történt átutazása közben a német állapotokról szerzett tapasztalatairól. Elmondta, benyomása szerint egész Németország jóllakott már a háborúval, még pedig nemcsak az élelmezési korlátozások, hanem azon nehézségek

miatt is, melyekkel oly hosszú hadműveleti frontjainak a rendelkezésre álló erőkkkel való tartása jár. Végül pedig közölte a francia diplomatával, hogy Lancken szerint *Németország belső zavarok közeli kitörésétől fél és hogy ezt megelőzze, mielőbb szeretné megkötni a békét.*⁶

S ezen kijelentéseknek a hatását azután az antant ernyedő győzelmi akarátának új életre való galvanizálásában *okmány-szerűleg* módunkban van ki is mutatni. Mikor Maugras 1917. szeptember 20-án Margerienak, a Quai d'Orsay egyik főtisztviselőjének beszámolt Merode grófné közléseiről, ez nyomban megmondta neki, hogy *a hallottakat a legjobb előjelnek tekinti, de mindebből csupán azt következteti, hogy türelmesen és nyugodtan várják be a küszbönálló belső fölfordulást Németországban, mely ha bekövetkezik, egy csapásra a győzelem pálmáját biztosítja Franciaországnak, akinek azonban éppen ezért addig szilárdan és habozás nélkül ki kell tartania a küzdelemben.*⁷ Ríbot 1917 szeptember 24-én a péterváradí és Jusserand washingtoni francia nagykövetekhez intézett táviratában szintén értesítette ezeket Lancken javaslatairól és *ezek indokairól.* Egyidejűleg említést tett azon kezdeményezésekről is, melyeket Németország Londonban foganatosított a béke érdekében. „Mindezek a kezdeményezések — mondja azután — nem fognak más eredményhez vezetni, minthogy egyre inkább kézzelfoghatóbbá tegyék, hogy *Németországnak szüksége van a békére* és megerősítsék a szövetségeseket azon elhatározásukban, hogy csak a legteljesebb egyetértésben járjanak el“ és így várják be a győzelem óráját. „A véleményt, hogy hasonló feltételek lehetségesek volnának, — olvassuk végül Jusserand szeptember 26-án Ribothoz küldött választáviratában — az államtitkár elég jó német forrásból is hallotta. Konklúziói ugyanazok, mint az önéi. *Ezek a nagyon érdekes szimptómák csak arra ösztökélhetnek bennünket, hogy egységünket szorosabban, mint valaha, fenntartsuk és végsőig folytassuk a háborút.*“⁸

VII.

Az utolsó német kísérlet is megbukik Belgiumon.

A különböző békeakciók meghiúsulta után, 1918 nyarán egyre komolyabbra fordult a központi hatalmak helyzete. Az olaszok elleni offenzívánk fiaskójával egyidejűleg mindig kézfelfoghatóbbá vált, hogy a nyugati német offenzívától sem várható döntő eredmény. Rupprecht bajor trónörökös 1918 június 1-én Hertling német birodalmi kancellárhoz intézett levelében őszintén megmondta, a német hadsereg Franciaországban még néhány hatalmas csapást mérhet ugyan az ellenségre, de *fegyveres győzelem kivívására már nem igen számíthat többé*. Végeredményben a harcterek döntését az fogja meghozni, hogy ki bírja tovább újabb embertartalékokkal pótolni veszteségeit, ebben a tekintetben viszont az amerikai segítség hatalmas és utolérhetetlen fölényhez juttatta ellenségeinket velünk szemben. Megtudjuk azonban e levélből azt is, hogy *Ludendorff tábornok maga sem bízik többé a fegyveres győzelem kivívásának lehetőségében*, hanem a nyugati hatalmak valamelyikének hirtelen belső összeomlásában reménykedik. Ő ellenben — mondja a trónörökös — tudja, hogy ezek teljesen üres, minden reális alap nélküli bizakodások csupán és ezért a maga részéről elérkezettnek látja az időt a béketárgyalások útjának egyengetésére. De nemcsak a bajor trónörököstől hall-, hattunk ezidőben ily pesszimista véleményt, hanem Haeften vezérkari ezredes egyik javaslatával kapcsolatban, június 8-án a kancellárhoz intézett memorandumában Ludendorff *személyileg is* — legalább hallgatólagosan — *elismerte, hogy pusztán katonai sikerekkel a békét kikényszeríteni nem képes többé*.¹

Mindezek alapján Kühlmann külügyi államtitkár elérkeztek látta az időt arra, hogy érintkezést keressen az antant kormányaival. Elsősorban Belgiumnál próbálkozott. Már 1918 júniusában Svájcba küldte Erzsébet belga királyné nővérének férjét, Toering grófot, hogy itt érintkezésbe próbáljon lépni a belga kormánnyal. A svájci hollandi követnek, Jonkheer v. Panhuysnak közvetítésével Toeringnek sikerült is ismételt megbeszélést folytatnia Peltzer svájci belga követtel, aki tanácskozásaik eredményeképpen június 30-án kormánya megbízásából jegyzéket nyújtott át neki, melyben a belga kormány lezögezte álláspontját, nincs abban a helyzetben, hogy a Wilhelmstrasse kezdeményezésével érdemlegesen foglalkozzék mindaddig, míg német részről nem jut oly nyilatkozatnak birtokába, mely a további tárgyalásokat lehetővé tenné. Toering kérte a belga követet, közölje vele, milyen állást foglalnának el az antant hatalmak, ha Belgium kérdésében Németország kielégítő válasza szánná el magát? Mielőtt azonban a belga kormány válasza beérkezhetett volna, Kühlmann a mindenható katonai párt egyik békésebb beszéde miatt kibuktatta a külügyi államtitkári székéből és az új államtitkár kinevezéséig terjedő interregnum idejében újból Ludendorffék annexiós irányzata kerekedett felül, akik pedig teljesen *érthetetlenül* még mindig Belgium megkaparintásán törték fejüket. Kívánságukra július 2-án és 3-án a német főhadiszálláson tartott megbeszélések eredményeképpen Belgium kérdésében *oly szélsőséges programot* foglaltak jegyzőkönyvbe, melynek követelései csak *döntő német katonai győzelem esetében lettek volna elérhetőek*. Kívánták ugyanis mindenekelőtt annak biztosítását, hogy Belgium soha ne juthasson a jövőben angol-francia befolyás alá és ne szolgálhasson felvonulási területül a Németország ellen harcba induló csapatoknak. Éppen ezért Belgium flamand és vallon területeiből két, egymástól független, csak perszónalunióval és gazdasági egyezményekkel összekapcsolt államot akartak alakítani. Terveik szerint továbbá Belgiumnak Németországgal vámunióba kellett volna lépnie és vasútai igazgatásában döntő befolyáshoz juttatni ezt. *Önálló hadsereget egyelőre szintén nem tarthat* — a jegyzőkönyv programja szerint — Belgium, hanem területe *hosszabb ideig német csapatok megszállása alatt marad*, melyet csak fokozatosan szüntetnek majd meg, úgy,

hogy utoljára a flandriai tengerpartot és Lüttich városát ürítik ki. Az ország teljes kiürítését végül attól teszik függővé, hogy Belgium a legszorosabban Németországhoz kapcsolódjék, nevezetesen, hogy a tengerpart védelmére Flandrián keresztül feltétlen biztosítékot nyújtson.² Pár nappal később, július 11-én Hertling a birodalmi gyűlés főbizottságának ülésében ugyancsak az egész világ közvéleménye előtt jelentette ki, hogy Belgium megszállását Németország zálognak tekinti hadi céljai elérésének biztosítására. Beszédére válaszul azután augusztus 10-én a belga kormány megüzente Toeringnek, hogy a kancellár kifejtett álláspontja *nem teszi lehetővé, hogy kérdésére érdemleges választ adjon.*

Időközben augusztus 8-án bekövetkezett a német hadsereg fekete napja, mely, *saját bevallása szerint*, véglegesen eltemette Ludendorff győzelmi reményeit. Az augusztus 13-i spaai tárgyalásokon hozzájárulását adta tehát újabb békeakció kezdeményezéséhez, de ugyanakkor a belga kérdést még csak tárgyalni sem volt most sem hajlandó, hangoztatva, hogy *ebben a tekintetben a július 3-i jegyzőkönyvi megállapodások véglegesen tisztázták a helyzetet.* De Hintze, az új külügyi államtitkár ennek ellenére közvetlenül a megbeszélések után felhatalmazást adott Toeringnek, közölje a belga követtel, hogy ő Belgiumot az antanttal és Amerikával szemben tekinti zálognak csupán, Belgium részéről Németországnak garanciákra szüksége nincs, de Belgium dolga szövetségeseinél kieszközölni a német gyarmatok visszaadását. Toering válaszában azt jelentette, információi szerint Belgium attól fél, hogy a békekonferencián Németország elfogadhatatlan gazdasági követelésekkel áll majd elő. Hintze ebben a tekintetben is megnyugtató felvilágosítást adott. Németország — mondta — kész Belgium teljes állami függetlenségét és területi integritását helyreállítani és gazdasági önállósága kérdésében is beszélni hagy magával. A flamand és más kérdésekben, melyekre a német vezérkar súlyt helyez, hasonlóképpen nem történt még döntés és így ezekről is tárgyalni lehet. Hintze egyidejűleg Washingtonba is megüzente egyik bizalmi embere útján, hogy Németország a belga kérdés megoldásánál csupán a Belgiummal való gazdasági jóviszony *létesítésére* törekszik, de vazallusi vagy más függő helyzetbe nem kívánja süllyeszteni ezt. Követeli azonban természetesen,

hogy Belgium katonai és politikai függetlensége az antanttal szemben is megóvassék.

Augusztus 19-én Hintze újból Ludendorffhoz fordult. Kérte, hogy a belga kérdésben adja fel hát végre túlzó programra - ját és járuljon hozzá a statusquo elvéhez. A mindenható német főszállásmester azonban három nappal később adott válaszában *kereken megtagadta Hintze kérésének teljesítését*. A külügyi államtitkár Berlinbe visszatérve Payer helyettes kancellárral részletesen megbeszélte a helyzetet. Panaszkodott Ludendorff makacsságára, mely minden kísérletet a béke érdekében eleve reménytelenné tesz, hiszen minden kezdeményezés sikerének előfeltétele Belgium függetlenségének és helyreállításának biztosítása volna. Payer osztotta nézetét és magára vállalta, hogy személyesen próbálja még egyszer Ludendorffot engedékenységre bírni. Haladéktalanul a főhadiszállásra utazott tehát, honnan augusztus 25-én este 5 h 35'-kor elküldött táviratában közölte Hintzével, reméli, hogy a belga kérdésben a nagyvezérkar részére is elfogadható formulát sikerül majd találnia. Ludendorff 27-ére ígérte meg végleges válaszát. Ezen a napon létre is jött a megegyezés, mely szerint Németország kijelenti, kész Belgiumot a háború után önállóságának bármilyen sérelme nélkül kiadni kezéből, azon feltétellel, hogy Belgiumban politikai, gazdasági és katonai tekintetben egy állam sem juthat Németországnál kedvezőbb helyzetbe. Eddig rendben is lett volna a dolog, de a lóláb az utolsó mondatban ütközött ki, mglyben a vezérkar Belgium ígéretét kívánta, hogy *e megoldás részleteiről* és a flamand kérdésről *Németországgal külön megegyezést létesít*.

Hintze azonban nem várta be Payer végleges értesítését, hanem korábbi távirata után már augusztus 26-án bizalmi embere útján megkábeltotta Washingtonba, hogy Belgium kérdésében a statusquo ante elvét Németország hajlandó elfogadni a tárgyalások alapjául. Ugyanezen a napon Peltzer Toeringtől is megkapta a június 30-i és augusztus 10-i belga jegyzékekre a német kormány válaszát. Ebben Németország elismerte Belgium szuverenitását és területi sérthetlenségét. A háború utáni nemzetközi helyzetéről egyedül Belgiumot illeti meg a döntés joga. Gazdasági függetlenségének elismerését és a gazdasági kérdések jóakaratóú megvizsgálását szintén kilátásba

helyezte a német jegyzék, A „zálogjog“ megjelölés Hintze korábbi felvilágosításának szellemében értelmeztetett. Befolyást követelt azonban a Wilhelmstrasse Németország részére a flamand kérdés megoldásánál és amnesztiát a flamand mozgalom vezérei részére. Ez mindenesetre lényegesen több volt annál, mint amire a német főparancsnokság idézett formulájában hajlandónak mutatkozott, Hintze tehát, mikor Payer újabb távirati jelentéséből látta, hogy korábbi utasításainál elsiette a dolgot és Belgiumnak adott válasza Ludendorff ellenakcióját fogja kiváltani, *letért a tárgyalások már elfogadott alapjáról*, sőt még attól sem riadt vissza, hogy *nyíltan dezavválja Toeringet*, szemrehányást téve neki Belgiummal szembeni túlságos engedékenységeért, Toering augusztus 31-i jelentésében még arról értesítette ugyan a Wilhelmstrassét, hogy *Peltzer látható örömmel fogadta a német engedményeket*, melyek — közlése szerint — lényegileg összhangba hozhatók a belga kormány eddig hangoztatott kívánságaival, de *az újabb német állásfoglalás teljesen lerontotta a kedvező hatást*. A belga kormánynak szeptember 19-én közzétett kommunikéje határozottan visszautasította a Németországgal való tárgyalások folytatását és ezt svájci követe útján azon megjegyzés kíséretében hozta a berlini külügyi hivatal tudomására, hogy a német javaslatokban nem lát alkalmas tárgyalási alapot. Bizalmi embere utasítást kapott ezért, hogy a német kormány esetleges további javaslatait *a jövőben se át ne vegye, se pedig kormánynak ne továbbítsa azokat?*

Német szövetségesünk már korábban elveszítette a háborút és evvel véglegesen elveszítette a békét is!

Magatartásának az árát azonban nekünk kellett megfizetnünk !

VIII.

Megmenthető volt-e a Monarchia 1918 októberében?

Bármennyire rontotta is a nyugati hatalmakkal való meg-
egyezésünk esélyeit az 1918 április elején kitört Czernin-Cle-
menceau-féle sajtóharc, mely végeredményben királyunk 1917
március 24-én sógorához intézett és „az Elzász-Lotharingiára
vonatkozó jogos francia igények“ támogatását beígérő levelének
közvetítésére készítette a francia „tigris“,¹ meg még sem sem-
misítette azokat. Clemenceau magatartása az antant diplomáciai
köreiben úgyszólván *egyhangú elítéléssel találkozott*. Különösen
Franciaországban hangzottak el a legélesebb kifakadások ellene,
hol Briand volt miniszterelnök irányította háttérből az akciót,
de maga Poincaré köztársasági elnök is helytelenítette mi-
niszterelnöke eljárását. Csak a pillanatnyi rendkívül kritikus
helyzet mentette meg Clemenceaut a biztos bukástól, fényesen
igazolva, hogy Paris vezető politikai köreiben annyira mély gyö-
keret vert a Monarchia fennállása politikai szükségességének
gondolata, hogy ezt egy kormány sem hagyhatja súlyos kon-
zekvenciák nélkül figyelmen kívül. Ezen Franciaországban ál-
talanosan elterjedt teória főképviselője a párisi „École des
sciences politiques“ volt, mely teljes tekintélyével állt azon po-
litikai felfogás szolgálatába, hogy *egyedül a Monarchia lehet
természetes ellensúly a német birodalom expanziós törekvései-
vel szemben*. A katolikus és konzervatív körök valódi szenvedé-
lyességgel propagálták e teóriát. A Monarchia fegyveres leveré-
sét ők is kívánatosnak tartották ugyan, de a legmerevebben
szálltak szembe a cseh emigráció politikai programjával. Ki-
tűnően értettek ezen felfogás minél szélesebb körben való el-
terjesztéséhez, hogy Ausztria-Magyarország a német birodalom-

mal való szövetsége megkötéséig tulajdonképpen mindig oly politikát folytatott, mely a francia érdekekkel a legteljesebb összhangba volt hozható. Állandóan hangoztatták, mily végtelenül súlyos hiba volt az antant iránt őszinte szimpátiával viseltető Károly királyt ismét teljesen Németország karjaiba lökni. Paris érdeke hajszálynira összevág a Habsburg-dinasztiáéval és éppen ezért Londonnal egyetértésben Berlin elleni küzdelmében támogatnia kell az uralkodót. Az emigráns mozgalmak politikai programjának elfogadása a Habsburgokat csak arra kényszerítené, hogy a Hohenzollerneknél keressenek védelmet. Kétségtelenül inkább beleegyeznének a nagy német birodalom keretében történő mediatizálásukba, minthogy önként lemondjanak birodalmuk további fennállásáról. De meg azután az osztrák-magyar *népek önrendelkezési jogának elismerése szükségyszerűleg Németország megerősödését vonja maga után.* A Monarchia szláv és latin népeinek megadott önrendelkezési jog ugyanis a német és magyar lakosságtól sem lesz megtagadható. Ez viszont feltétlenül azzal a konzekvenciával járna, hogy az antant főellensége, a német birodalom több mint 12 millió lakosságú területtel gyarapodnék és a porosz befolyás Budapestig terjeszgetnék ki. *Ez a megoldás pedig Franciaországra, de az egész antantra nézve is, a legnagyobb diplomáciai vereséget és végzetes katasztrófát jelentene, melyet még Elzász-Lotharingia visszaszerzése fejében sem szabad Parisnak egy percre sem elfogadnia,* annál kevésbbé, mert *igen nagy kérdés, vajjon a felszabadított szláv népeknek, de elsősorban minden oldalról a német tengertől körülvelt cseheknek lesz-e a jövőben elég erejük arra, hogy ne kerüljenek teljesen függő helyzetbe a német politikától?*²

Ily körülmények között érthető, hogy különösen a cseh függetlenség elismerésében rejlő ellenkező jelek ellenére a svájci antant körökkel állandó összeköttetésben álló berni követésünk, élén az elnémetesedett horvát származású Musulin báróval, még a nyár végén is azt hangoztatta a Ballplatzra küldött jelentéseiben, hogy a helyzet nem kedvezőtlen a Monarchiára nézve. Franciaországot az egész háborúban kizárólag a német hatalom letörése érdekli. A nyugati fronton elért katonai sikereitől elkábítva, most már a porosz hatalom és a Hohenzollern-dinasztia teljes megsemmisítésére tör. Mi azonban biztosan szá-

míthatunk a francia konzervatív körök támogatására, akik a legnagyobb nyomatékkal állandóan hangoztatják, hogy *a német népet nem lehet megsemmisíteni és ezért Európában ellensúlyozó tényezőről kell gondoskodni vele szemben, mely feladatára pedig Oroszország összeomlása óta csak a Monarchia jöhet tekintetbe*. Franciaországban két irányzat között folyik a küzdelem. Egyik oldalon a szabadkőműveseknek a Monarchia és a katolikus hatalmak szétzúzására irányuló programja, a másikon pedig a konzervatív köröknek politikája áll. E két irányzat között lavirozók azután maga Clemenceau, aki tisztában van avval, hogy sem az egyik, sem a másik fél támogatása nélkül nem maradhat meg a hatalom birtokában. Természetes fia Dutasta ; Pál, svájci francia követ teljesen ilyen értelemben gyakorolt } befolyást berni követségünk hangulatára. Dutasta csak 1918 i elején került Svájcba, követségünk mégis őt tartotta a Svájcba delegált diplomaták legbefolyásosabbikának. Politikai tekintetben mindig a Monarchia fenntartása és vele Németországgal szembeni szövetség létesítése hívének vallotta magát. Károly király béketörekvései állandóan a legteljesebb megértéssel találkoztak nála. A berni diplomáciai körökben még 1918 október elején is egyik anekdotája járt szájról-szájra, melyről Dutasta azt állította hogy közvetlenül magától Clemenceautól halotta. Valaki ugyanis azt a megjegyzést tette volna ez előtt, hogy az osztrákok végre nyíltan megmutatták franciaellenes érzelmeiket, miikor segélycsapatokat küldtek a francia frontra. „Az osztrákok — válaszolta azonban a miniszterelnök — nagyon óvatosan céloznak. Eddig mindössze hét francia katonát öltek csak meg.“

Már korábban Angliával folytatott tárgyalások folyamán vezetőszerepet játszó Skrzynski követségi tanácsos jelentéseiben szintén arra utalt, hogy Angliában hasonló a helyzet. Itt nem minden irigység nélkül figyelik Amerika növekvő túlsúlyát. A Monarchia megnyerésével akarják siettetni ezért Németország teljes leverését, még mielőtt Amerika egészen a saját kezébe kerítené a vezetést. Angliában még mindig igen erős azok táborá, akik *a Mensdorff-Smuts féle tárgyalások szellemében a föderatív alapokon átszervezett Monarchia fenntartása mellett foglalnak állást*. Csak a legutóbbi időben is döntő változások történtek ilyen irányban az angol külügyminisztérium vezető

tisztviselői karában, melynek nemrégiben Grey bizalmi embere, Sir William Tyrell került az élére és amelyből éppen ezért a *cseh emigráció legfőbb támogatóinak és Monarchia legnagyobb ellenségeinek Steednek és Seton Watsonnak ki kellett válniuk*, mely tény egymagában is világosan és döntően dokumentálja az angol politika újabb ausztrofil irányváltását. A jelszó azonban, hogy a békéhez Ausztria-Magyarország szétrombolásán keresztül vezet az út, kétségtelenül tért foglal az antant diplomáciai köreiben és éppen ezért bármilyen merész békeajánlatunk is kevesebb kockázatot jelent a Monarchiára nézve a háború folytatásánál.

Burian békelépésének meghiúsulta után a svájci és a többi semleges országok velünk barátságos tényezői különbékére igyekeztek rábírní a Monarchiát. Az amerikai Mac Nut október 1-én kijelentette pl. berni ügyvivőnknek, hogy a svájci francia követ talán a legalkalmasabb volna békeajánlatunk átvételére. Franciaország erre elsősorban azért jöhetne tekintetbe, mert az Egyesült Államokkal a legteljesebb egyetértésben kéz-kézbe téve dolgozik és a Monarchiának Washingtonnal egyetértésben a lengyel kérdés kedvező megoldását is biztosíthatná, feltéve természetesen, hogy Bécs más oldalon területi engedményekre szánná el magát.

A bolgár összeomlás még fokozottabb aktivitásra ösztökölte svájci barátainkat. Adja föl már Bécs — tanácsolták — a „Durchhalten“ programját. Különösen a német-osztrákok tartásuk szem előtt, hogy ha az összeomlás árán csatlakozhatnának is a német birodalomhoz, de viszont az erre kivetett reparációkat is együtt kellene majd fizetniük vele. *Magyarország szintén a legfájdalmasabb területi veszteségekkel fizetné meg politikáját. A háború utáni Magyarország kisebb lenne Belgiumnál is.* Csak ha a Monarchia különbékére szánná el magát, alakulhatna át föderatív államszövetséggé, melyben a *németeknek és magyaroknak nem kellene feladniuk vezető szerepüket.* A dinasztia e lépéssel visszanyerhetné függetlenségét és hasonlíthatatlanul kedvezőbb jövőt biztosíthatna népeinek, mintha változatlanul kitart a levert Németország oldala mellett. Fogadja el tehát végre a Ballplatz haladéktalanul Wilson elnök pontjait, beleértve a népek önrendelkezésére vonatkozó követeléseket is, a frontokon küzdő csapatainak pedig adjon parancsot, hogy

pusztán deffenzívára szorítkozva, lassanként vonuljanak vissza a Monarchia határai felé. Talán elérhető lesz az is, hogy az olaszok se kövessék visszavonuló csapatainkat, hanem jelenlegi állásaikban maradjanak és a két hadsereg közötti területeket nemzetközi csendőrség szállja meg, A Monarchiának meg kell kísérelnie, hogy népeiből föderatív államszövetséget alakítva, kibékítse ezeket további fennmaradásának gondolatával. Ezen átalakulásnak semmiesetre sem kell a Monarchia pusztulásához vezetnie, sőt még csak az sem szükséges, hogy a magyarság és németség egészen lemondjon korábbi vezető szerepéről. Ellenkezőleg, területi terjeszkedést és hatalmának megnövelését jelenthetné ez a dinasztia részére, Késedelmeskedésre, habozásra azonban nincs idő. Rövidesen Bécs esetleges engedményei minden értéküket elveszítik az antant államférfiak szemében, mert ellenségeinknek elég hatalmuk lesz kívánságaik teljesítésének kierőszakolására, A Habsburgok ma még sokat nyerhetnének, ha a népek önrendelkezési joga alapján átszervezik birodalmukat. Ők még megmenthetik hatalmukat, a Hohenzollernek ellenben elvesztek már, Wilson azért késik a Monarchiának adandó válasz elküldésével, hogy a Ballplatznak időt engedjen az antanttal való közvetlen tárgyalások útjának egyengetésére.

Október 3-án a berni osztrák-magyar követségen megjelent az antant egyik lengyel származású bizalmi embere, valószínűleg már ekkor is a francia vöröskereszt szolgálatában álló gróf Patek, ki később még többször játszott a hírvívő szerepét, Kérve-kérte a bécsi felelős tényezőket, hogy leghelyesebb, ha Nagybritannia közvetítésével, de föltétlenül még október 15-e előtt tegyenek újabb békeajánlatot. Október közepén ugyanis a Monarchia sorsdöntő órája üt, mert ezen időben tartják Parisban a Monarchia „elnyomott népei“-nek második kongresszusát, melyen a Monarchia szétrombolását fogják követelni és az antant hozzá fog járulni e kívánságukhoz. Akkor viszont véglegesen kötött kezei lesznek már és a Monarchia elszalasztottá megmentésének utolsó pillanatát.

Pár nappal később, október 6-án Patek újból hosszabb megbeszélést folytatott Skrzynskivel, Kijelentette, abban a helyzetben van, hogy Dutasta javaslatait közölheti az osztrák-magyar diplomatával. Ez ugyanis első követségi titkárja Chateauneuf Allard útján azt az üzenetet küldte neki, közöm-

bős, hogy milyen formában, de a Monarchiának olyan gesztusra kell elszánnia magát, mely kétségtelenné teszi, hogy többé nem éri be Németország uszályhordozójának szerepével. Addig kell cselekednie, míg idő van rá. A feltételek, melyeket a szövetségesek Németországnak szabni fognak, igen súlyosak lesznek. Idejében kell tehát a Monarchiának döntő lépésre elszánnia magát, hogy ily módon kevésbé kemény feltételeket biztosíthasson a maga részére. Erre pedig csak úgy számíthat, ha kétség-; telenül bebizonyítja, hogy Berlintonól függetleníteni képes magát. Clemenceau szívesebben venné, ha az osztrák-németek a Habsburgok jogára alatt maradnának, mintha Németországhoz való csatlakozásuk következne be. Német- és Törökországnak kevés reményük van már arra, hogy kegyelemre találjanak az antant irányadó köreinél. A Monarchia helyzete ellenben egészen más. Esélyei ma még 1:1 arányban állnak. Ma még egyforma biztonsággal lehet arra számítani, hogy *megerősödvé kerül ki a háborúból*, mint arra, hogy teljesen eltűnik Európa térképéről. Az európai államférfiak kétharmada már a Monarchia földarabolása mellett foglal ugyan állást, de az egyharmada és éppen a legbefolyásosabb tényezők még mindig ausztrofil érzelműek. Bécsnek mindenesetre óvatosan kell eljárnia, hogy kihasználja a kedvező helyzetet. Elsősorban a rothadt Németországtól válassza el ügyét és helyezkedjék a föderáció alapjára. Elégítse ki azután Szerbiának, Romániának és Olaszországnak területi igényeit, melynek fejében viszont Posennal együtt egész Lengyelországot megkaphatná. Az idő azonban sürget, ma még lehet eredményt elérni, holnap talán már késő leszi

A pápai diplomácia köreiből hasonló hírek érkeztek. Október elején, a német és osztrák-magyar békeajánlatok elküldése után Maglione berni pápai nuncius közölte az osztrák-magyar követséggel, francia és angol diplomatákkal beszélt, akik attól félnek, hogy Wilson esetleg el találja fogadni a központi hatalmak békeajánlatát. Franciaországban és Angliában szívesebben vennék ezzel szemben, ha a teljesen legyőzött Németországnak diktálhatnák a békét. A 14 pont alapján létrejövő béke ugyanis túl kedvező volna Berlinre nézve. *Wilson elveinek Ausztria-Magyarországra való alkalmazása ellen azonban Paris és London soha nem emelnének kifogást.* Egyiknek sem fűződik semmi érdeke ahhoz, hogy a Monarchia ellen tovább folytassa a hábo-

rút. A főnehézségek — mondotta végül — mindenesetre a fegyverszünet megkötésénél merülnek majd fel, melynek feltételei előreláthatólag igen kemények lesznek.

Az ismételt sürgetésekre végre Burján is elhatározta, hogy kísérletet tesz berni követségünk által javasolt irányban. Szókása szerint természetesen most is csak óvatosan és ami még rosszabb, a legnagyobb habozással járt el. Egyedül segítő, érlyes irányváltásra, döntő elhatározásokra most is képtelennek bizonyult. Mindössze az történt, hogy Mensdorff-Pouilly gróf október 8-án Parodi útján „saját iniciatívájából“, de „a Monarchiában uralkodó nézetek pontos ismeretében“ levélben fordult az angol külügyminisztérium vezetőjéhez, William Tyrellhez. Ebben hosszú barátságukra való hivatkozás után arra utalt, hogy Smuts tábornokkal folytatott megbeszélései folyamán a béke kérdésében Bécs és London fölfogása között olyfokú összhang jutott kifejezésre, mely lehetővé tenné, hogy Anglia a béke érdekében együtt dolgozzék a Monarchiával, annál is inkább, „mert Nagybritannia és Ausztria-Magyarország valódi érdekei és jövő fejlődése között semmiféle érdekellentét nem található,“ Skrzynski Burian parancsára Parodi kezeihez juttatta Mensdorff levelét, aki viszont az angol követhoz továbbította azt. Pár nappal később Burian közölte ugyan, hogy Mensdorff az ő tudtával küldte el levelét, mely tényt Sír Horace Rumbold angol követ tüstént tovább jelentett kormányának, de válasz a levélre nem érkezett. Ilyen századmegoldásokkal ekkor már régen nem lehetett eredményt elérni! Wílsonnak Berlinbe küldött első válasza után nem lehetett kétséges többé, hogy ütött a központi hatalmakkal utolsó órája. Az antant bizalmi emberei most már a Monarchia teljes elvadását sürgették Németországtól, Skrzynski táviratai nyomatékosan és ismételten kiemelték ezt. Október 13-án pl. azt jelentette, a Monarchia francia és angol barátai oly lépést tanácsolnak, mely döntően dokumentálná, hogy a Ballplatz a béke kérdésében kész megelőzni Németországot. Október 12-én viszont Dutasta küldte Chateauf gróftól Lausanneba a következő utasítással: „Közölje az osztrák-magyar Monarchia barátaival, hogy Bécsnek jmost már valamilyen határozott gesztussal kifejezésre kell juttatnia békeszándékát. Válassza el végre egy ilyen gesztussal a Monarchia becsületes békeszándékát attól a csaló játéktól, me-

lyet Németország úz és mindig is úzni fog. Károly császárnak és hű tanácsadóinak csak rövid idő áll még rendelkezésükre ahhoz, hogy a Monarchiát megkíméljék a német császári birodalom sorsától. Mondja meg nekik, semmi megértéssel nem viseltetünk azon osztrák kormány magatartása iránt, mely Berlin intéseihez igazodik és Károly császár intenciói ellen dolgozik, aki bizonyára meg szeretné menteni a Monarchiát az egyébként elkerülhetetlen összeomlástól. De a Monarchia nem kerülheti el ezt a sorsot, ha oly hamar, amint csak lehetséges és félreérthetetlen formában nem dokumentálja jóakarátát. Órái meg vannak számolva. A büntetést, mely a német imperializmust érni fogja, a Monarchia még elkerülheti.“

Gróf Patek sietett eleget tenni a kapott megbízásnak. Már másnap, október 13-án magához kérette Skrzynskit és lediktálta neki, Dutasta üzenetét. Most, hogy az üzenetet közölte — folytatta azután — saját gondolatait fejt ki, mert különös súlyt helyez ép ezen közlésekre. Kifejtette, hogy a Monarchiának számos barátja van Franciaországban, akik most, miután Bécs Wilson követeléseit elfogadta, azon a véleményen vannak, hogy a Monarchiának különbéke tárgyalások folytathatására van igénye, melyek bizonyos körülmények között némi előnyökkel járhatnának reá nézve. „Ne felejtse el — diktálta tovább —, hogy a szabadkőművesek a Monarchiát szét akarják rombolni. A vezető politikusok között még néhány elszánt barátja van a Monarchiának. Ezek Franciaország érdekében a dunai Monarchia fenntartása mellett foglalnak állást. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a tömegek és a világ vezető államférfiai elfogultak Németországgal szemben *és senki sem merné felemelni szavát egy oly állam érdekében, melyet eddig oly szoros kapcsolatok fűztek Németországhoz és amely a Németországra váró rémes büntetésben látszólag még ma is osztozni kíván.*“ — így végezte Patek diktandóját, melyet még néhány szóbeli információval egészített ki. A legmélyebb titokként közölte Skrzynskivel Pichon francia külügyminiszternek Dutastához intézett szavait: „Németországnak, mint császári birodalomnak és a Hohenzollernek, mint uralkodóknak, el kell hinniük.“ Németországnak államszövetséggé kell átalakulnia, amelyben az egyes fejedelmek, közöttük Poroszország királya is — melyet egyébként lényegesen meg fognak csonkítani — váltakozva ural-

kodnának. Ha Károly király határozott lépésre tudná elszánni magát, döntő befolyást szerezhetne dinasztiája részére Közép-Európában. Denis Cochin francia képviselő egyébként azon javaslattal állt elő, hogy a berni francia követ akár közvetlenül, akár első követségi titkárja útján lépjen érintkezésbe Károly király bizalmi emberével. Végül instrukciói alapján Patek az iránt érdeklődött, vajjon Skrzynski közvetlenül a király elé terjeszti-e jelentéseit? Az osztrák diplomata válaszában arra utalt, hogy ezek továbbítása csak a külügyminisztérium közvetítésével történhetik, de a Ballplatz kétségtelenül nem titkolja el az uralkodó előtt a neki szánt fontos értesítéseket,

Burian nem akarta további tartózkodó magatartásával megszakítani az érintkezés fonalát és ezért hozzájárulását adta a tervezett találkozóhoz, csak óvatosságot kötött Skrzynski lelkére. Egyébként megbízta, a Monarchiának Németországhoz való jövőbeli viszonya tekintetében hangsúlyozza, hogy Bécs a wilsoni pontok elfogadásával már beleegyezését adta a népszövetség megteremtéséhez, melynek felállításával a defenzív szerződések amúgyis elveszítik eddigi jelentőségüket, A Monarchia viszont eddig is csak védelmi szerződéseket kötött. Ezen túlmenőleg Skrzynski a francia bizalmi emberekkel szemben célozhat arra is, *de csak magánvéleményeként* — fűzte megint még ezen annyira ködös ígérethez is szerencsétlenül hozzá Burian — *mert nem szabad préjudikálni külpolitikánk jövődő irányának*, hogy a Monarchia minden olyan lépéstől tartózkodni fog, mi a német lakosság körében centrifugális tendenciákat válthatna ki. Emlékeztesse Skrzynski a franciákat az antant orosz ügyekbe való beavatkozásának káros következményeire és figyelmeztesse őket, hogy a régi birodalom erőszakos szétrombolása nem állna meg a demokratikus államok megeremtésénél.

A megbeszélt találkozó azonban — Burian utasításai után azt kell mondanunk, hogy szerencsére — nem jött létre, mert a franciák az utolsó pillanatban taktikát változtattak, Dutasta I előbb arról értesítette ugyan Patekot, hogy Marin, Clemenceau kabinetfőnöke október 17-én Lausanneba érkezik, mely alkalommal a tervezett bizalmas megbeszélés lefolytatható volna, de Marin érkezését hiába várták. Október 21-i újabb távirata Dutastának már arról szólt, hogy a szövetségi konferencia határozatára minden találkozót visszavonásig el kell halasztani. A ha-

tározat — mondta Chateauneuf Pateknak — Amerika óhajára vezethető vissza, aki ragaszkodik ahhoz, hogy a központi hatalmakkal folytatott tárgyalás minden részlete az ő kezein menjen keresztül. „Az egész Orlandótól irányított csapás csupán, de ne aggódjék, Clemenceau nem enged. Most néhány napig várni kell, hogy Wilson döntőbírói szerepében ne zavartassék.“ Október 22-én Skrzynsiki már újabb táviratban számolt be — sajnos még mindig Buriannak — Pateknak az előző napon Duta tával folytatott beszélgetéséről, aki elmondta, hogy a tárgyalások terve a Monarchia és az antant hatalmak között Wilson ellenállásán hiúsult meg. A maga részéről ének ellenére továbbra is *változatlanul mindent el fog követni Franciaországban és Angliában a Monarchia fenntartása érdekében, de persze ezt sem mentheti meg senki saját akarata ellenére.*

Burian azonban, midőn október 16-án Skrzynskinek engedélyt adott a tárgyalások felvételére, ezt belpolitikáikig is kihasználni tervezte. Éppen ezért utasította Skrzynskit, fejtse ki a francia kormány megbízottjának, hogy nemzetiségeinkkel minden megegyezési kísérletünk azon hiúsul meg, hogy szélsőséges elemek teljes állami függetlenségüknek az antant támogatásával való kivívhatására számítanak, Az osztrák-magyar belpolitika új irányát az antant hatalmak avval támogathatnák tehát leginkább, ha a cseh és jugoszláv vezérférfiaknak értésükre adnák, hogy készek ugyan támogatni őket, de saját érdekük az volna, ha a Habsburgok jogara alatt föderatív alapokon átszervezett Monarchia keretében valósítanák meg önállósági programjukat. Majd Wilson október 18-i válaszána beérkezése után Burian újból közölte berni követségünkkel, az uralkodótól október 12-én nyert engedély alapján a cseh vezető politikusok október 24-én Svájcba utaznak, hogy a párisi cseh-szlovák kormánnyal és az antant mértékadó köreivel érintkezésbe lépjenek. Skrzynskí minden antant politikust tehát, akihez egyáltalában hozzá tudott férközni, igyekezzék rábírní arra, hogy a cseh politikusokra megnyugtatólag hassanak és félreérthetetlen formában adják értésükre, hogy szeparatiszúikus törekvéseik nem találkoznak az antant helyeslésével.

Skrzynskí természetesen sietett teljesíteni a kapott parancsokat és október 27-én már jelentette is, gondoskodott arról, hogy az antant képviselői külügyminiszterünk kéréséről tudó-

mást szerezzenek. Közvetítő embereinek kifejtette, hogy a cseh irredenta politika esetleges győzelme Ausztria német területeit *ellenállhatatlanul Németországhoz való csatlakozásra kényszerítené*. ígéretet kapott, hogy közléseit nyomban továbbítani fogják a Quai d'Orsayra.

De a francia kormány nem várta be Burian kérését, hanem már *korábban is tett lépéseket az óhajtott irányban*, világosan dokumentálva ílymódon, hogy komolyan és őszintén akarja a Monarchia megmentését- A Monarchia „elnyomott népei“-nek október 15-re tervezett második kongresszusát pl. már *nem engedte megtartani*, hanem *Angliával egyetértésben* az utolsó pillanatban mondatta le Benesékkal. A Clemenceauhoz igen közelálló „Information“ című francia lap pedig október elején hosszabb cikk keretében tette vizsgálat tárgyává, hogy vajjon a tervezett cseh-szlovák és jugoszláv államok rendelkeznek-e az életképesség előfeltételeivel? A feltett kérdésre adott válasz határozotlan tagadó volt és magát az újságcikket Dutasta sietett jelentőségteljesen berni követségünkhöz eljuttatni. Október 21-én a párisi „Gaulois“ állapította meg Wilson október 18-i jegyzékének a cseh emigráció általi interpretálásával szemben, hogy az amerikai elnöktől távoláll a korona viselője és a különböző nemzetiségek közötti differenciák felidézésének szándéka, hanem csupán nem tartja illetékesnek magát a két faktor közti vita eldöntésére. Az antant kész ugyan beváltani a különböző nemzetiségeknek adott ígéreteit, de uralkodójukkal folytatott tárgyalásait a legkevésbé sem kívánja befolyásolni, vagy zavarni. S ebben nemcsak a Monarchiával szemben mindig jóindulattal viseltető lap magánvéleményét kell látnunk, hanem minden a mellett szól, hogy a francia mértékadó körök éppen tendenciája miatt ezt a lapot használták fel arra, hogy felfogásukat a Monarchia népeinek tudomására hozzák. Hiszen a félhivatalos „Temps“ október 13-ki számában szintén vezércikk keretében vizsgálta a Monarchia jövőjének kérdését, nyíltan hirdette, hogy *Ausztria-Magyarország feldarabolása komoly veszélyeket jelentene Franciaországra nézve*. Most pedig alig érkezett Skrzynski útján Burian kérése Parisba már október 28-án a *cseh politika későbbi francia szócsövének*, a „Journal des Debats“-nak hasábjain volt olvasható, hogy „Ausztria-Magyarország nemzetei nagyon jól megegyezhetnek egymással. *Francia-*

országának ezt az államalakulatot, mint szabad népek egyesülését a független nemzeti államok megteremtésének jelszavával szemben előnyben kell részesítenie“ Történt pedig mindez ugyanakkor, mikor a szövetséges német birodalom sajtója Wilson válaszában beérkezte óta egyáltalában nem volt többé semmi tekintettel a Monarchiára. Élén a Wilhelmstrassehoz fel-tűnően közelálló „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“-gal, mindenütt, mint a Monarchia halálos ítéletéről írtak erről, nem is titkolt örömmel, a cenzúra alatt álló, ismétlem, szövetséges német lapok és egyenesen a nagynémet birodalomhoz való csatlakozásra szólították föl a Monarchia német-osztrák lakosságát Bécs azonban ennek ellenére még mindig nem tudja döntésbe elszánni magát, A Ballplatz termeiben még mindig a doktrínáir Burian dirigál, aki látja ugyan a vég kísérteties közeledését, de tovább habozik, mintha mindenáron a szövetségi hűség oltárán akarná föláldozni a Monarchiát. Hasztalan óvják a Monarchia barátai október 12-én Skrzynski útján külügyi kormányunkat, hiába hangoztatják, hogy „a Habsburgok értékes időt veszítenek, csak néhány órájuk van még hátra, ha nem döntenek, a Monarchia elveszett“; Burian nem mozdul. Október 21-én Patek újból Dutasta üzenetét hozta az osztrák diplomata-jának. Kérve-kérte, hogy valamilyen formában, de közvetlenül magának a királynak azonnal tárja föl a helyzet egész komolyságát. Közölje vele, hogy a dinasztia elveszett, ha az uralkodó pillanatnyi habozás nélkül nem fordul egyenesen Wilsonhoz, Levelében fejtsse ki, hogy az amerikai elnök „jellemében és az általa képviselt elvekben bízva, népeinek sorsát, mely előtte mindenekfölött áll, az ő kezeihez teszi le,“ A francia és angol kormány támogatni fogják lépését, főként, ha a Monarchia elszakad Németországtól, mert a dinasztia fenntartása az antant érdekében áll. Skrzynski azt szerette volna, hogy Dutasta személyesen ismétlje meg vele szemben a fentieket, de Patek állhatatos maradt, újból megismételte kérését, „Hát nem érti — folytatta azután, — hogy Dutasta továbbmegy, mint amennyire neki, mint francia nagykövetnek voltaképen szabad volna! Az osztrák-magyar kérdés közvetlenül a visszavonhatatlan döntés előtt áll. Az egyetlen tanácsot adják önnek, mellyel fordulat lenne még előidézhető,“ „A helyzet reménytelen — jelentette egyidejűleg Skrzynski a Ballplatznak — csak a Németországtól való elvá-

lás igazolhatja létünket Wilson szemében.“ Csak Franciaország és Anglia segítségével menthető meg a Monarchia. Bécsnek ügyesen ki kell használnia a francia hangulatot, mely visszariad annak gondolatától, hogy Német-Ausztria csatlakozásával erősítse a levert Németországot. Feltétlenül el kell azonban válnunk Németországtól, mert sem *Parisban*, sem *Londonban* nem fog senki szót emelni a Németországgal szövetséges Monarchia érdekében. A Monarchia sorsát az antant által reprezentált világbíróság kezébe kell letenni. „Keserű kiút — ismételte meg október 24-én újból — de mint a jövő meg fogja mutatni, az egyetlen.“ Ne a kormány, hanem maga az uralkodó tegye meg a lépést. Ilymódon az ellenséggel szemben, de ugyanakkor saját népei előtt is dokumentálná, hogy a jövőben is uralkodójuk kíván maradni. Csak egy „örültmer ész“ lépés mentheti meg a Monarchiát a pusztulástól, valami egészen szokatlan, nagy elhatározás, talán tárgyalások az egyik oldalon Wilsonnal és a másikon a Monarchia különböző nemzetiségeivel. Rövidesen ellenben már mindenre késő lesz!

Október 26-án Patek levélben sürgette meg a császári lépést. „Ce n'est que quand on se remettra entre nos mains, que nous pourrons sauver les liens entre le souverain et ses peuples“. Wilsonhoz és Clemenceauhoz egyszerre intézzen levelet a? király és utaljon arra, hogy trónralépte első pillanatától kezdve mindig olyan eszmék vezérelték, amelyek Wilson elveivel is összhangban állanak. Hangsúlyozza, nehezőre esik az elnök ellen folytatni a háborút, különösen most, midőn az osztrák szövetséges állam újonnan keletkezett tagjai közül többen a háború ellen foglalnak állást. Ilymódon talán az is elérhető volna, hogy antant bizottságok jöjjenek Bécsbe és Budapöstre, a helyszínen tanulmányozzák a helyzetet és tárgyaljanak a különböző népek képviselőivel. A britek és a franciák biztosan, de talán az olaszok is ez esetben Ausztria-Magyarország népeinek a Habsburg-Monarchia keretében való további megmaradása érdekében gyakorolnának befolyást.

Október második felében Svájcba küldött Clumetzky Lipót bárónak dr. Got Ambrus francia publicista közvetítésével hasonlóképen sikerült Dutasta jobbkezeivel és Clemenceau bizalmasával,³ Bucher dr.-ral érintkezésbe lépnie. Az első találkozás október utolsó keddjén játszódott le a két diplomata között.

A délután fél 4-től fél 6-ig tartó megbeszélés folyamán Clumetzky elsősorban is azt fejtegette a francia megbízott előtt, hogy Ausztria-Magyarország szétesése mily katasztrófát jelentene Európa jövőjére nézve, Franciaország ugyanis ezen esetben, még ha sikerülne is a teljes győzelmet kivívnia, *csakhamar minden eddiginél erősebb és egységesebb Németországgal találná szembe magát*, míg ha segédkezet nyújt a Monarchia föderatív átszervezéséhez, úgy Károly király külpolitikája a jövőben arra irányulna, hogy közvetítőleg és kiegyenlítőleg érvényesítse befolyását a nagyhatalmak között, biztosítsa az európai egyensúlyt és a világbéke fenntartását.

Bücher válaszában hangsúlyozta, hogy *Franciaország a lehető legszimpatikusabban fogadná e tervet és készséggel támogatná megvalósítását*, föltéve természetesen, ha az osztrák-németek végül mégis csak nem fognak a német birodalomhoz való csatlakozásra törekedni. *Károly király iránt Parisban nagy szimpátiával viseltetnek*. Oly uralkodónak tartják őt, ki kész a kor demokratikus követelményeinek szabad érvényesülést engedni, uralkodói hivatását az angol királyhoz hasonlóan fogja fel és hajlandó beérni reprezentatív szereppel is, A beszélgetés közben Bücher a nagykövethoz ment, majd visszatérve láthatólag Dutasta megbízásából azt a kérdést intézte az osztrák diplomatához, milyen garanciákat nyújthatna Ausztria-Magyarország abban a tekintetben, hogy a jövőben nem köti le az eddigi mértékben Németországnak magát? Clumetzky válaszában arra utalt, hogy bár megbízatása erre nincs, de a felelet önmagától adódik, A föderatív alapokon átszervezett Monarchia ugyanis természetesen függetlenebb, vagy legalább is kevésbé függő politikát fog folytatni, A helyzet kulcsa ezért kétségtelenül az antant hatalmak kezében van. Ha a csehszlovák köztársaság megalakulásához beleegyezésüket adják, ha a délszláv népeket egy új köztársaságban, vagy a Karagyorgyevics dinasztia uralma alatt egy államban egyesítenék, úgy természetesen nincs a világnak olyan hatalma, mely az osztrák-németeket *tartósan* visszatarthatná a Németországhoz való csatlakozástól. Bücher nem is zárkózott el az osztrák diplomata fejtegetéseinek igazsága elől, *hangsúlyozta, hogy az antant már most is mérsékleltre inti a cseheket és a maga részéről továbbra is ezt fogja tanácsolni kormányának*. Wilson azonban

teljesen Masaryk befolyása alatt áll, s ezért a Monarchiának is főként Amerikánál kell ütnie a vasat. Kérte végül Clumetzkyt, fejtegetéseit foglalja írásba, hogy ő azt haladéktalanul továbbíthassa miniszterelnöke kezeihez.

Clumetzky október 30.-án elkészítette és Buchernek átadta a kért memorandumot. Ugyanezen a napon Wilson amerikai ügyvivő egyik bizalmasával Yong Van Beek En Dónkkal tárgyalt. Ez szintén úgy vélte, hogy a legnehezebb feladat lesz Amerikát a csehszlovák köztársaság felállítását követelő álláspontjától eltántorítani. Azt tanácsolta Clumetzkynek, kérje meg Redlich professort, az ő közvetítésükkel táviratozzék haladéktalanul Parisba Wilson elnök bizalmasának House ezredesnek, megkérvén őt, küldje Svájcba egyik bizalmi emberét, ki a cseh és az osztrák kérdésről pontos információkat vehetne át, Yong Van Beek En Dónk oly cseh egyén delegálását tartotta szükségesnek, aki a cseh kérdésnek az Ausztriával való államszövetség alakjában való megoldása mellett foglalna állást, ez pedig annál is inkább fontos volna, mert eddig az amerikai tényezőkkel csak olyan cseh politikusok érintkeztek, kik független cseh köztársaság mellett nyilatkoztak, Clumetzky svájci nagykövetségünk útján még aznap el is küldte a megbeszélte táviratot Bécsbe, pár nappal később pedig újból Bucherrel tárgyalt, A francia diplomata megismételte korábbi nyilatkozatait, közölve egyszersemind azt is, *a francia kormány kész Amerikánál és többi szövetségeseinél közbelépni a Monarchia érdekében*, feltéve, ha kötelező garanciákat kap arra nézve, hogy a Monarchia külpolitikai irányt változtat és az osztrák-németek végérvényesen elejtik a német csatlakozás tervét,⁴

Időközben végre Burian is távozott a külügyminiszteri székéből és Andrásynak adta át helyét, Andrassy az első pillanattól kezdve tisztában volt avval, hogy az új helyzet új politikát követel, és csak úgy menthetjük meg magunkat, ha Németországtól elválva, sorsára engedjük őt. Hivatalának átvétele (után nyomban megtette tehát különbéke ajánlatát Wilsonhoz és egyidejűleg utasította berni követségünket, értesítsék a francia és angol kormányt jegyzékünk tartalmáról és kérjük lépésünknek Wilsonnál való beigért támogatását,

S ekkor úgy látszott, hogy az utolsó pillanatban csoda fog történni. Mikor már önmagunkat feladtuk, akkor Andrassy bá-

tor elhatározásának következményeképen a legutolsó percben ellenségeink mentenek meg bennünket! Skrzynski október 29-én jelentette Andrásynak, hogy már október 27-én közölte a francia és angol követekkel a Monarchia különbekeajánlatát és ígéretet kapott, hogy jegyzékünket mindketten haladéktalanul továbbítani fogják kormányaikhoz. Nyomban utána az angol kormány megbízásából Parodi kereste föl az osztrák diplomatát és újból hangsúlyozta, hogy *kormánya kész a föderalizált Monarchia fenntartása érdekében érvényesíteni egész befolyását.* Károly királlyal szemben az antant köreiből nagy szimpátia nyilvánul meg és *az új nemzeti államok határait az antant hatalmak a Monarchia keretein belül fogják megállapítani.*^{4a} House amerikai ezredes emlékirataiból tudjuk azt is, hogy a fegyverszüneti tárgyalások idején Clemenceau és Loyd George ismételtén kérték őt, hogy a békekonferencián Amerika, — mint az egyetlen hatalom, aki a londoni szerződést nem írta alá — mondjon majd vétót a túlzó olasz igények ellen és így az antant hatalmak ne legyenek kénytelenek teljes egészükben honorálni Rómának Ausztriával szembeni aspirációit.⁵ Ugyanakkor a „Tems“ október 31-i számának hasábjain vezércikk keretében hirdette a Quai d'Orsay, hogy Franciaországnak óvakodnia kell minden olyan területcsonkítástól, mely az európai hatalmi egyensúly szempontjából oly fontos szerepre hívatott Monarchia fennmaradását veszélyeztethetné, mert: *„Elérkeztünk ahhoz az órához, amikor győzelmünk egész jövőnkre kiható félelmes következményekkel járhat. Ha még időt vesztegetünk... a vihar elviszi a dunai konföderáció terveivel együtt a Habsburgok minden koronáját.“*

Evvel teljesen egybehangzó tartalommal ugyancsak október 31-én érkezett Andrassy kezeihez berni követségünk alábbi távirata:

Bern, október 31.

Revertera gróf arra kér, hogy az alábbi táviratot továbbítsam Excellenciádhoz.

Svájc részére Thouonban működő francia híradó központ Clemenceau és Foch kifejezett óhajára f. hó 29-én Freiburgba kérte belga nemzetiségű bizalmasát, de Munnynek (dominikánus) egyetemi tanárt, hogy egy osztrák vagy magyar személyiség delegálását eszközölje ki, aki a már megállapított béke-

Programm alábbi pontjainak tisztázására lenne felhatalmazva: 1. Annak a maximális területveszteségnek megállapítása, amelyet Ausztria-Magyarország elbír, anélkül, hogy a felborulás veszélye fenyegetné. Hangsúlyozandó, hogy mértékadó francia körök nem hajlandók Olaszországnak Triesztet, vagy más nagyobb territóriumot átengedni, 2. Azoknak a maximális belpolitikai engedményeknek megállapítása, melyek szintén nem vonnák maguk után a Monarchia felbomlását, 3. Ausztria-Magyarország gazdasági életképességének biztosítása, Chiffre: Gőzhajózás.

De Veau ügyvivő a maga részéről Revertera táviratához a következő megjegyzést fűzte:

„Ha Excellenciád e Franciaországból jövő kezdeményezéssel foglalkozni kíván, ajánlatos lenne oly személyiség haladéktalan delegálása, aki a félhivatalos jellegű megbeszélésekre fel lenne jogosítva és ezenfelül hivatalos felhatalmazást állítanának ki számára arra az esetre, ha egyes kérdésekre nézve meg egyezés várható, Clemenceau és Foch megbízottja előreláthatóan angol kísérettel fog megjelenni. Ezek az urak szintén előbb félhivatalosan, azután hivatalosan tárgyalnának. Ugyanezen a helyen azt is hangsúlyozzák, hogy a hangulat dinasztikiánk és magunk iránt Franciaországban, még a radikálisoknál is kedvező. Magam részéről természetesen Excellenciád esetleges parancsainak végrehajtásához fogom tartani magamat, kifejezett parancs nélkül azonban a teljes passzivitást őrzöm meg.“⁶

E távirat vétele után Windischgraetz herceg, a külügyminisztérium első osztályfőnöke november elsején Svájcba utazott a különbéke tárgyalások megindítására. Addig is azonban, míg Bernbe érkezetett, Andrassy megüzente de Munynek professzornak, a Monarchia kész a lengyel területek elvesztésére és Olaszországnak nyújtandó területi engedményekbe belenyugodni, de ennél nagyobb megcsonkítása feltétlenül a Monarchia szétesésének veszélyével járna, Windischgraetznek pedig utasítása volt megállapítani, hogy vajjon milyen mértékben lennének hajlandók a szövetséges hatalmak Károly császár és királyal tárgyalásokba bocsátkozni? Hangsúlyoznia kellett, hogy az uralkodó elsősorban nem koronája és dinasztíája érdekeit tartja szem előtt, hanem mindenekelőtt azon eszközöket keresi, melyeknek segítségével megteremtheti az önálló független államok

harmóniáját és ezen célból kész résztvenni a béke megalkotásának nagy munkájában.

A herceg negyvennyolcórái utazás után november 3.-án este érkezett a svájci fővárosba. Berni nagykövetségünk egyidejűleg megtette a szükséges lépéseket a francia nagykövettel, valamint az angol és amerikai követekkel történendő tanácskozásainak előkészítése érdekében. November 6.-án úgy Dutasta Pál nagykövet, mint Sir Horace Rumbold angol követ tudatták a Monarchia megbízottjával, hogy hajlandók ugyan érintkezésbe lépni vele, de általánosságokban mozgó megbeszélések folytatása helyett, Károly király kormányának konkrét javaslatait várják.

Windischgraetz herceg először az angol követet kereste fel. Ez a Monarchiának élelmiszerekkel való ellátását tartotta a leg-*fontosabb kérdésnek. Károly császár és király szerepére vonatkozólag úgy vélte, hogy ez önmagától fog adódni. Jelenleg a főfeladat a tömegek ellátása és a belső rend fenntartása Ausztria-Magyarországban. A bevonuló antant csapatok segítségével valószínűleg mindkettő megoldható lesz.

Dutastával folytatott másfélórás tanácskozás alatt a nagykövet részletesen ismertette kormányának a Monarchiával szembeni álláspontját. *Mindenekelőtt biztosította a herceget, hogy az ifjú Károly király iránt egész Franciaországban a lehető legnagyobb szimpátiával viseltetnek.* Békekészségét, fáradozását a béke érdekében teljesen és tökéletesen méltányolják. Elsősorban a dunai Monarchia belsejében, azon politikai és gazdasági érintkezési pontok megtalálásáról van szó, melyek Ausztria-Magyarország népeinek közös tárgyalását önmaguktól teszik majd szükségessé. *Feltétlen szükséges egy nagyobb államalakulat fenntartása a Duna völgyében és a dinasztia közreműködése elkerülhetetlen ehhez.* Tradicionális királyhüségére következtében a magyar nemzet bizonyára támogatni fogja uralkodójának a béke megteremtését célzó erőfeszítéseit. Igen fontos továbbá, hogy minden eszközzel úrrá legyünk az egyre inkább lábra kapój bolsevizmus felett, melyet Berlinből mesterségesen élesztetnek. A német birodalom megkötötte Szovjet-Oroszországgal is a békét s most a bolsevista tendenciák szításával iparkodik éket verni Német-Ausztria és uralkodója közé, hogy ily módon láncolja magához a német-osztrák tartományokat.

A hercegnek sikerült ezenkívül érintkezésbe lépnie az amerikai követség Wilson nevű tanácsosával is. Ez szintén közölte vele, hogy korábbi felfogásuktól eltérőleg az Egyesült Államok vezetői is meggyőződtek arról, hogy *a középeurópai kérdés kielégítő megoldása csak a dunai Monarchiához tartozó területek nagy részének gazdasági egyesítése útján remélhető.*

Az oly szép reményekkel kecsegtető kísérlet mégis meghiúsult. Mielőtt az érdemleges béketárgyalások megindulhattak volna, a Monarchia, melynek nevében tárgyalni kellett volna, már többé nem létezett. Magyarország különvált Ausztriától, a Habsburg-Monarchia részeire bomlott s ezzel Magyarország halálos ítéletét is aláírták. Az antant ugyanis a Monarchia helyébe azért teremtette meg a mai kis antantba tömörült államokat, hogy ezek húzzanak gátat az előbb-utóbb feléledő német imperializmus kelet felé való terjeszkedése elé, mely feladat betöltésére az eredeti antant tervek szerint a Monarchia lett volna hivatva.

November 10.-én Dutasta Windischgraetz herceggel szemben mégegyszer sajnálkozásának adott kifejezést, hogy a megindított békeakció végigvitele a Monarchia teljes összeomlása és tökéletes desorganizációja következtében lehetetlenné vált. Megismételte, hogy *Parisban a legjobb szándék megvolt Károly király törekvéseinek minden eszközzel való támogatására. Az antant kormányai körében biztosan számítottak az Andrássyval való megbeszélések folytathatására.*⁸

Hogy az antant a Monarchiát feldarabolni nem akarta, annak igazolására hivatkozhatunk még Pasié, szerb miniszterelnök bizalmasának Gjorgjevicnek vallomására is. Gjorgjevic ugyanis „Srbija i Jugoslavia“ c. 1922-ben, Belgrádban megjelent művének 191-ik oldalán elmondja, hogy a Szerbia és a Délszláv-Nemzeti Tanács kormányzása alatt álló területeknek egy államba való egyesítését proklamáló ú. n. genfi deklaráció gyors megkötésére azért volt szükség, mert *Andrássy Gyula gróf az angol mértékadó körökkel a Monarchia megmentése érdekében sikerrel kecsegtető tárgyalásokat folytatott, s ezt fait accompli teremtésével kellett ellensúlyozni.*

S hogy végeredményben mégis az antantnak a magyar forradalom következtében megváltozott fölfogása döntötte el a Monarchia és ezzel Magyarország sorsát, annak bizonyítására a

belföldi cseh forradalom vezéreinek nyilatkozatára kívánok hivatkozni. Kramarz pl. még október 24-í svájci útja előtt kifejezetten megmondta Lammasch osztrák miniszterelnöknek, hogy ő személyileg royalista ugyan, de az *antant államok kifejezett jóváhagyása* nélkül a Monarchia újjáépítési tervét nem fogadhatja el, mert nem akar hálátlan lenni nemzete felszabadítóival szemben.⁹

A „Nase Revoluce“ c. prágai folyóirat továbbá 1926. szeptember 25-i számában a Ballplatznak az összeomlás izgalmas napjaiból származó néhány okmányát tette közzé. A cseh lap által nyilvánosságra hozott dokumentumok között többek között megtaláljuk Montlong, genfi főkonzulunknak 1918 október 28.-án Andrassy Gyulához intézett jelentését. Ez kiemeli, hogy Kramarz, a cseh belső forradalomnak Genfben időző vezére, a Monarchia újjáépítésének tervét semmi körülmények között nem utasítja feltétlenül vissza, hanem mindenekelőtt az antant államok felfogásával óhajt tisztába jönni. Véleménye szerint a cseh-szlovák államnak proklamálása után először a független délszláv állammal és — ha lehetséges Lengyelországgal — majd utána a Monarchia többi nemzetiségeivel szövetségi tárgyalás* sok lennének indítandók, melyek a Habsburgok uralma alatti föderáció megteremtésére irányulnának. Az új birodalom vezetése, különösen ami a külpolitikát illeti, nem maradhatna kizárólag magyar-német kézben, A cseheknek érezniük kellene majd, hogy elsősorban ők az új birodalomnak főtámaszai és ők játszák a vezetőszerepet benne. A németeknek, különösen gazdasági tekintetben azonban szintén nagy kedvezményeket biztosítanának, hogy ezek is megbarátkozzanak a dolgok új rendjével és hogy elkerüljék az új cseh állam különben feltétlenül beálló fiaskját.

De Veau berni ügyvivőnk viszont ugyancsak október 28.-án Andrassyhoz intézett táviratában közölte külügyminiszterével, Stanek cseh képviselő kijelentette vele szemben, hogy egy esetleges önálló cseh-szlovák köztársaság tartós léte teljesen kizárt. *A csehek szíves örömet beérnék tehát, ha az újjáalkotott Ausztria keretében, talán saját királyuk uralma alatt állami existenciához sikerülne jutniuk.* Kramarz nincs jó viszonyban Masarykkal és fél, hogy a doktrinaír és idealista Masaryk Wilson elnök segítségével a tervezett új állam politikai és gazda-

sági életképtelenségre való minden tekintet nélkül, szélsőséges programjának megvalósítását fogja keresztülrészakolni. Stánek remélte azonban, hogy végül mégis csak Kramaržek irányá diadalmaskodik majd.

Itt említjük meg, hogy Andrassy Gyula még külügyminisz-, téré történt kinevezése előtt hosszasan tárgyalt Trnka cseh politikussal, ő császárhűnek mondta magát. Megerősítette, hogy a csehek többsége komolyan veszi a magyar-tót vidékre támasztott igényét és el akar szakadni, bár ő nem tartja lehetetlennek, hogyha a magyarok a cseh-német lakta vidékre vonatkozólag aj cseh álláspontra helyezkednének, akkor a csehek lemondának; a tót megyékről. De haladéktalanul tárgyalni kellene velük.¹⁰

Tény végül az is, hogy Andrassy elfoglalva hivatalát, magához kérte Lobkovitz herceget és felszólította, hogy a csehek képviseletében államtitkári minőségben lépjen be a külügyminisztérium kötelékébe. Lobkovitz egyénileg hajlandónak is mutatkozott erre, de hangsúlyozta, hogy végeredményben Andrassy kívánságának *csak abban az esetben tehet eleget, ha a cseh Nemzeti Tanács kifejezett felhatalmazását megkapja erre*. Érintkezésbe lépett tehát a prágai forradalom vezérférfiatval, akik *habozás nélkül megadták a kívánt hozzájárulást*. Andrassy azonban még ezzel sem érte be. Kérte Lobkovitzot, közölje a cseh vezérférfiakkal, hogy *a külügyminisztérium a magyar Felvidékre vonatkozó cseh igényeket semmi körülmények között el nem ismerheti*. A herceg eleget is tett a külügyminiszter kérésének, de újból csak azon válasszal tért vissza, hogy a prágai Nemzeti Tanács *ennek ellenére sem emel kifogást a külügyminisztériumba az ő képviseletükben való belépése ellen!*¹¹

A délszláv Nemzeti Tanács későbbi elnöke, Korosé-c. apát október 25.-én szintén úgy nyilatkozott Landwehr tábornokkal szemben, hogy most elsősorban a különböző nemzetiségeknek teljes szabadságot kell biztosítani, meg kell alakítani az egyes ;> nemzeti államok független kormányait, *de azután nyomban egyi államszövetség megteremtésére kell törekedni*. Ez — nézete szerint — az északi és délszlávokat, a magyarokat és a románokat foglalná magában, Németországhoz hasonlóan minden országnak meg lenne a maga uralkodója és az egésznek az élére kerülne azután Károly császár.¹²

Nem szabad végül elfelejtenünk azt sem, hogy a horvát szabornak 1918 október 29-i elszakadási nyilatkozata is teljesen hallgat a koronás királyról és a dinasztiairól. A megelőző megbeszéléseken Hrvoj Dragutin, Stárcsevics párti képviselő a dinasztia kifejezett detronizálását kívánta ugyan, *de a többség le-szavazta őt.*

Az antant politikai irányáról vallott fenti nézeteinknek helyességét bizonyítja ezekenkívül a páduai fegyverszüneti szerződés is, mely csupán az olaszok által igényelt területek kiürítését követelte, de Magyarország területi integritását tiszteletben tartotta. A versaillesi legfőbb haditanácsnak a feltételek megállapítása tárgyában 1918 október 31.-én tartott megbeszélésein az ellenséges államok vezető katonai és politikai tényezői *a Mo-archiát változatlan egységként kezelték, vagyis sem a prágai, sem pedig a zágrábi forradalmak győzelméről nem látszottak tudomást szerezni.* A tanácskozásokra a mai kis antantba tömörült államok közül egyedül a szerbek kaptak meghívást, világos tanújelét adva annak, hogy különbékéje miatt az antant hatalmak Romániát teljesen elejtették, sőt a csehek elismerésében megnyilvánuló szövetségi kötelezettségeik alól is mentesíteni igyekeznek magukat.

Sokan vannak még ma is, kik szerint hibás a páduai szerződésre való hivatkozás. Ez ugyanis — mondják ők — kizárólag csak az olasz frontra bírt érvénnyel. Ezért teljesen irreleváns a magyar demarkációs vonal szempontjából, melyet a balkáni haderők főparancsnoka Franohet d'Esperay, francia tábornok volt hivatva megállapítani. Igaz ugyan, hogy az antant megbízottja, Badoglio tábornok erre vonatkozólag kijelentette, hogy a montenegrói és szerb harctéren, valamint Romániával, Ukrajnával és Lengyelországgal szemben *a jelenlegi birodalmi határ alkotja a kiürítésnél tekintetbe veendő demarkációsális vonalat.*¹³ Ámde ez — hangzik az októberisták válasza — Badoglio magánvéleménye és perdöntő bizonyítékul nem szerepelhet.

Ezen álláspont azonban nem helytálló. Bár tény, hogy a páduai fegyverszüneti szerződésben egy szóval sincs említve a magyar demarkációs vonal kérdése, de viszont *az egyezmény szövegében egész sor oly rendelkezést találunk, mely kétségtelenné teszi, hogy a szerződés a Monarchia összes frontjaira vonatkozólag érvénnyel bírt.*

Már maga a szerződés címe nyíltan hirdeti ezt. „Jegyzőkönyv a szövetséges és társult hatalmak — így olvassuk az egyezmény címében — valamint Ausztria-Magyarország közötti fegyverszünet feltételeiről“. A szerződés minden pontja kivétel nélkül az egész Monarchiára vonatkozik. Az első pont — mint minden fegyverszüneti szerződés — mindenekelőtt az ellenségeskedés azonnali beszüntetését rendeli el, A második az egész osztrák-magyar haderőnek 20 divízióra való redukálásáról intézkedik. A harmadik pont kimondja, hogy Ausztria-Magyarország által a háború kezdete óta megszállt valamennyi terület kiűritendő és ezenkívül az olasz fronton a csapatok egy részletesen megjelölt, a határnál jóval beljebb fekvő, demarkációs vonalig tartoznak visszavonulni. A negyedik pont — a németek további ellenállásával számolva — az antant részére biztosítja csapatainak Ausztria-Magyarországon való átszállítása és katonai operációk vagy a közrend fenntartása érdekében a Monarchia minden stratégiaiilag fontos pontja megszállásának jogát.

Az ötödik pont elrendeli, hogy az összes német csapatokat 15 napon belül ki kell vonni nemcsak az olasz és balkáni frontról, hanem Ausztria-Magyarország egész területéről is, A tengerre vonatkozó feltételek 4-ik pontja szerint a szövetséges és társult hatalmak járművei szabad hajózási jogot nyernek az Adrián, valamint a Monarchia egész területén, a Dunán és annak mellékfolyóin is.¹⁴

A fegyverszüneti megállapodáshoz csatolt részletes végrehajtási utasítás első fejezetének első pontja így szól: *„Az ellenségeskedések a szárazföldön, a tengeren és a levegőben meg fognak szünni Ausztria-Magyarország valamennyi frontján a fegyverszüneti szerződés aláírását követő 24 óra múlva. Ez időponttól kezdve szövetséges csapatok tartózkodni fognak attól, hogy az ebben az időpontban elért vonalon túl menjenek. Az osztrák-magyar csapatok és Ausztria-Magyarországgal szövetségben álló országok csapatai tartoznak legalább 3 kilométerre visszavonulni attól a vonaltól, amelyet az olasz avagy szövetséges s társult országok csapatai értek“.* A c) alpont szerint az ágyúk átadását az olasz frontot illetőleg a következő helységekből kell teljesíteni. Trento, Bozen stb. Ausztria-Magyarország különböző frontjain álló szövetséges és társult hadseregek fővezérei pedig külön bizottságokat fognak kinevezni, amelyek tartóz-

nak azonnal azokra a helyekre utazni, amelyeket a legalkalmasabbnak ítélnék arra, hogy onnan ellenőrizzék e szerződésben felsorolt rendelkezések végrehajtását. Az 5-ik pont *külön kiemeli*, hogy az ebben foglalt rendelkezések *csak az olasz frontra* vonatkoznak. A II. rész 2. pontja pedig „*kivételesen*“ olyként rendelkezik, hogy az átadandó dunai monitoroknak a balkáni fronton álló szövetséges csapatok fővezére által kijelölt kikötőben kell jelentkezniük.¹⁵

Fentvázolt álláspontunk igazolására fényes bizonyítékokat szolgáltatnak még a versaillesi legfőbb haditanácsnak (conseil supérieur de guerre) a Monarchiával kötendő fegyverszüneti feltételek megállapítása tárgyában 1918 október 31.-én folytatott megbeszélései is. E tárgyalásokról ma már részletes és hiteles adatok állnak rendelkezésünkre Mermeixnek „Les négociations secrètes et les quatre armistices“ című és Parisban 1921-ben megjelent művében. Ebből kitűnik, hogy Vesnics szerb megbízott a megbeszélésen a fegyverszüneti szerződésnek a kiürítést és a demarkációs vonalat megállapító 3-ik pontj ára nézve így nyilatkozott: „Elfogadom ezt a pontot, de fenntartással élek úgy vele, mint a következő ponttal szemben a kiürítendő területek tárgyában. Nem látom be, miért kelljen az Adriai-tenger vonalánál megállanunk; az összes jugoszláv területeket ki kell üríttetnünk“. Erre Clemenceau így válaszolt: „Nem szabad a fegyverszüneti feltételeket a békekötés feltételeivel összetévesztenünk. Vesnics úr észrevétele akkor lesz helyénvaló, mikor a békefeltételeket fogjuk megvitatni.“ Vesnics azonban jól ismerve a politikában a befejezett tények perdöntő hatalmát, nem engedte ily könnyen leszerelni magát, „Nem akartam azt mondani, — felelte — hogy ezen feltételek a békének feltételei legyenek, de e tartományokban a jelen pillanatban nagy forrongás uralkodik; csapataink talán már holnap ezen országban lesznek s nem látom be, miért ne jelölhetnők már ma ki az okkupáció határát addig a vonalig, melyet később úgy is meg fogunk állapítani.“ Balfour angol külügyminiszter erre megjegyezte, hogy a kiürítés esetén a kiürítendő területeken a rend fenntartásáról is gondoskodniuk kell a szövetséges hatalmaknak. Ezután ismét Clemenceau szólott a kérdéshez. „A 4-ik pont (átvonulás és a stratégiai pontok megszállása) — mondotta — elégtételt nyújt Vesnics úrnak; láthatja, hogy fenntartjuk magunknak a

jogot, hogy az összes területeket elfoglalhassuk, vagy azokon átvonulhassunk“. Loyd George: „Sok érv szól Bosznia és Hercegovina okkupálása mellett, melyeket Ausztria csak röviddel ez előtt foglalt el. Minthogy a szerb csapatok úgy is ott vannak a közelben, igazán nem látom be, miért ne foglalhatnók el? Boszniát és Hercegovinát szerb népek lakják és így nem kellene a szerbeket abban meggátolnunk, hogy oda bevonuljanak“. Balfour: „Én azt hiszem, meglesz a teljes elégtételünk, ha a 4-ik pont második bekezdéséhez hozzátesszük ezeket a szavakat: vagy a rend fenntartására“. Vesnics: „Szeretném, ha nem értenének félre: én itt nem csupán Bosznia és Hercegovináért kardoskodom, hanem az összes jugoszláv területek érdekében!“

A vita végül azzal záródott, hogy a harmadik pontot változtatlanul, a negyediket pedig Balfour módosításával fogadták el, azaz elvetették úgy Loyd George, mint Vesnics indítványát, hogy a Balkánon ne a Monarchia határát állapítsák meg demarkációs vonalul, hanem a fegyverszünet kapcsán a jugoszláv területeknek részben vagy egészben való megszállását engedélyezték. Nyilvánvaló tehát, hogy a haditanács többsége a jugoszláv területek birtokbavételének engedélyezésével nem akart prejudikálni a békeszerződésnek.¹⁶

Ép ily perdöntő bizonyítékot szolgáltat azonban úgy a páduai fegyverszüneti szerződés érvénye, mint az ennek rendelkezéseivel való makacs ragaszkodás várható következményei tekintetében Sír Frederich Maurice tábornoknak, az angol vezérkar hadműveleti osztálya volt főnökének a Magyar Távirati Iroda tudósítója előtt 1924 novemberében tett nyilatkozata is, melyben a következőket olvashatjuk: „Arra a kérdésre vonatkozóan — így szól a nyilatkozat — hogy melyik a Magyarországra érvényes fegyverszüneti tárgyalás, a legkisebb kétség sem állhat fenn. *Teljes határozottsággal kijelenthetem hogy a szövetséges és társult hatalmak az egész osztrák-magyar Monarchiára vonatkozó fegyverszüneti szerződés megvitatására és aláírására egyedül Diaz tábornokot hatalmazták fel.* Az a fegyverszüneti szerződés az egész osztrák-magyar Monarchiára egyedül érvényes szerződés, amelyet ő az osztrák-magyar hadsereg akkori megbízottjával Páduában aláírt és sem a szövetséges és társult hatalmak legfelsőbb hadvezetőségének, sem pedig az illető kormányoknak nem jutott soha eszébe, hogy ezt a fegyverszüneti szerződést ne

tartsák tiszteletben, vagy annak megváltoztatására gondoljanak. Én sem tudok arról, hogy Diaz tábornokon kívül megbíztak volna még valakit egy Magyarországra vonatkozó új fegyverszüneti tárgyalás kezdésével. Nézetem szerint a szövetséges és társult hatalmak talán avval bízták meg Franchet d'Esperay tábornokot, hogy Bulgáriával tárgyaljon. *A gyakorlati következmények szempontjából a Diaz-féle fegyverszüneti szerződés pontos betartása egészen döntő hatást gyakorolt volna a béketárgyalások kimenetelére.* Kétségtelen, hogy a békekonferencia valamennyi fegyverszüneti szerződést átvizsgálta, tehát Diaz tábornoké sem mentesült volna ez alól a revízió alól. Másrészt azonban *egészen biztos, hogy a tényleges helyzet, a fait accompli rendkívül erős érv volt a békekonferencián.* Ezt ma is látjuk, amikor a békeszerződések védelmezői állandóan arra hivatkoznak, hogy a tényleges állapotok erősebbek voltak az embereknél és Európa jelenlegi térképét, mondhatni, fait accompli gyanánt terjesztették elő. Nem jogosulatlan tehát az a felfogás, hogy más tényleges helyzet esetén az új Európa térképe is másként alakult volna.¹⁷

De hogy ez utóbbi vélemény mennyire helytálló, arra vonatkozólag még más adataink is vannak. A legerdőtöbb, megcáfolhatatlan bizonyítékot szolgáltatja az a jegyzék, melyet Jusserand washingtoni francia nagykövet kormánya megbízásából 1918 november 29-én nyújtott át az amerikai külügyi államtitkárnak és amelyben ezeket olvashatjuk: *í,Az osztrák-magyar Monarchia sorsa nem lehet többé vita tárgya, mert ez a hatalom megszűnt. Ennélfogva sem a különböző frontokon kötött fegyverszüneti szerződések, sem az amerikai elnök 14 pontja nem szolgálhat alapjául a békekonferenciának.* ^(*)Angol források tanúsága szerint továbbá, midőn a belgrádi ú. n. fegyverszüneti szerződés után a szerb csapatok az előnyomulásra parancsot kaptak, nagyon siettek, hogy a kijelölt határidő alatt minél nagyobb területeket szálljanak meg, egy pillanatig sem kételkedve abban, hogy a megszállandó terület Szerbiához fog csatoltatni.

Vagy nézzük a cseh igények változásait! *Kitűnik ebből, hogy Masaryk nemzetének is evés közben jött meg az étvágya.* Végtelen hiba és bűn volt tehát engedni, hogy a csehek mindig nagyobb területeket vegyenek tényleges birtokukba, ezáltal biztosítva mind túlzóbbá váló igényeik meghallgatását a békekon-

ferencián. Hiszen Massarykék 1918 december 6-ki követelésükben még csak 1.9 millió lakosú területre reflektáltak, kik között 220.000 volt a magyar, 1919 január 26-án már 2.9 millió lakos, köztük 899,000 magyar volt cseh megszállás alatt; a trianoni szerződés pedig már 3,5 millió lakost, köztük több mint 1 millió magyart hajtott cseh uraim alá.¹⁹

Ami végül a románokat illeti, ezek igényei a legkönnyebben lettek volna megíúsíthatók. Hiszen Erdélyt az oláhoknak biztosító 1916 augusztus 17-i bukaresti szerződés V, cikkelye értelmében Romániának a központi hatalmakkal nem volt szabad békét kötnie. Már pedig Románia 1918 május 8-án Bukarestben a központi hatalmakkal különbékét kötött és *ezáltal természetesen a bukaresti szerződés többi rendelkezései is érvényüket veszítették*. Ezt az álláspontot nem kisebb emberek vallották az antant államférfiainak körében, mint a brit teljhatalmú diktátor: Loyd George, sőt maga Clemenceau is, Nálunk ugyanis kevésbé ismeretes, de tény, hogy a háború győzelmes befejezése után mindketten hosszú ideig ellenezték Románia meghívását a béke^konferenciára. Clemenceau pl. egy alkalommal kijelentette Poincaré-nak: „A király és a kormány felelősek a fegyverletételért. *Nem egyezem bele, hogy megújítsuk ígéreteinket, melyeket a háború kezdetén tettünk a románoknak.*“ És: „A románok vakmerőek! Gyáván cserbenhagytak bennünket és most még törődjünk velük. Ez már mégis csak sok!“ Vagy: „Antonescu azt szeretné — mondta ismét egy más alkalommal — ha szövetségként kezelnék Romániát. *Nem, nem és nem! Ami elmúlt, az jóvátehetetlen.*“²⁰

Ezekután, azt hiszem, nyugodt lélekkel kimondhatjuk tételünket: Ha a *Monarchia Budapesten szét nem esik*, ha az ifjú uralkodót és Andrássy Gyulát békeakciójuk végigvételében nem gáncsolja el az októberi forradalom, úgy ma *nem kellene siratnunk hazánk megcsonkítását*. De az igazságnak tartozunk annak megállapításával is, hogy a francia politika nem volt oly vak 1918 őszén, mint ezt a békeszerződések rendelkezéseiből egyébként következtetnünk kellene, hanem az utolsó pillanatig kereste a lehetőséget a Monarchia megmentésére.

JEGYZETEK,

I.

¹ Lajos Iván: Károly király élete és politikája, 224—227, 1.

² Fester Richard: Die Solid erf riedensaktion des Prinzen Sixtus von Bourbon-Parma und die Legende des italienischen Friedensfühlers címfi tanulmánya a „Berliner Monatshefte“ 1937. júliusi számában.

³ Lajos Iván: id. m. 211—213. 1.

⁴ Fester: Die Politik Kaiser Karls und der Wendepunkt des Weltkrieges. 82. 1.

⁵ Polzer: Kaiser Karl. 340. 1.

⁶ Fester: id. cikke,

⁷ Palat: La grande guerre sur le front occidental. XI. k. 102, 1, és Pierrefeu: Grand Quartier Général, I. k. 246. 1.

⁸ Max Schwarte: Der grosse Krieg. V, k, 338, 1,

⁹ Loyd George: Mein Anteil am Weltkrieg, 427, 1.

¹⁰ Egyik osztrák-magyar hadifogoly tábor volt, melyben túlnyomólag olasz katonákat helyeztek el,

¹¹ Ronge: Kriegs- und Industriespionage 240, kl., 290, 294. 1. és Kraft von Delmensingen: Die Schlacht von Tolmein und Flitsch 154., 163, kl,

¹² Sixtus: L'offre de paix séparée de l'Autriche 181, 1., 259—262, 1., 309, 1,

¹³ Diener Dénes: Deux mémoires à l'empereur de l'Autriche sur la paix 1917, (Le monde slave 1936. jan, sz.) Az olasz felfogás változásáról Id. még a bécsi külügyminisztérium és a cseh emigráció anyagának alapján dolgozó Opocenyk: Umsturz in Mitteleuropa c, művének adatait, (16, ki.)

¹⁴ Ribot: Journal d'Alexandre Ribot et correspondances inédite. 1914—1922. 106. 1.

II.

¹ Cloche: Dernières Nouveautés et révolution de la grande guerre. II. k. 46. 1,

² Palat: La grande guerre sur le front occidental. XII. k, 414. kl.

³ Galli: L'offensive française de 1917. 121. 1.

⁴ Allard: Les dessous de la guerre. 196. I.

⁵ Galli: id. m. 121, kl.

⁶ Painlevé cikke a Revue de Paris 1922, évfolyamában,

⁷ Allard: id. m. 196. kl.

⁸ Palat: id. m. XII. k. 316. kl.

⁹ Allard: id. m. 148. kl es 154. 1.

¹⁰ Allard: id. m. 150. 1., 154. 1.

¹¹ Rolf Bathé: Frankreichs schwerste Stunde, 212. kl,

¹² Palat: id. m. XII. k. 637. 1.

¹³ Allard: id. m, 198, 1,

¹⁴ Mermeix: Nivelles et Pétain. 187, kl.

¹⁵ Galli: id. m. 234. 1.

¹⁶ Galli: id. m. 235. 1.

¹⁷ Palat: id. m. XII. k. 437. 1.

¹⁸ A hadseregben uralkodó állapotokra nézve a már idézett forrásokon kívül használtam még a következő műveket: Mangin: Comment finit la Guerre- III. 1917,, a „Revue des deux Mondes“ 1920. május 15.-i számában, Pierrefeu: Trois ans au grand quartier général, I, 260. kl. es II. 15. kl. Painlevé: Comment j'ai nommé Foch es Pétain 55—190., Jolinon: Les mutineries de 1917. az „Europe“ 1926. jún, 15,-i számában.

¹⁹ Allard: id, m, 171, kl.

²⁰ Bathé: id. m. 237. kl.

²¹ Stegemann: Erinnerungen aus meinem Leben und aus meiner Zeit, 332, kl., és 373. 1.

²² Lajos Iván: IV, Károly király élete és politikája. 176—258. 1.

III.

¹ Revertera gróf 1771-ben Ausztriában bevándorolt katalán családból származik. 1860 február 13.-án született Péterváron, hol atyja osztrák-magyar nagykövet volt. 1891-ben vette nőül Aldobrandini Olimpia grófnőt.

² Revertera: Kaiser Karls Bundestreue. Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland 1922 májusi szám, Henry Allizé; La paix séparée avec l'Autriche, (Revue des deux Mondes 1932 október 15,-i szám), Revertera grófnak 1927 szeptember 22.-én és 1938 március 12.-én a szerzőhöz intézett levele, valamint a Berliner Monatshefte 1938 januári számában megjelent „Friedensvermittlungsversuch des Grafen Revertera“ c. cikk.

³ Sixtus: L'offre de paix séparée de l'Autriche. 244. 1.

⁴ Ribot: Lettres à un ami. Souvenirs de ma vie politique. 284, es kl.

⁵ Sixtus: id, m, 253. es kl,

⁶ Sixtus: id. m, 265. 1.

⁷ Sixtus: id, m. 267—269. 1.

⁸ Sixtus: id. m. 269. és kl.

⁹ Sixtus: id. m. 270. és kl.

¹⁰ U. o.

¹¹ Sixtus: id m, 271. és kl.

¹² Revertera: id. cikke, 1934. nov. 28.-án a szerzőhöz intézett levele és a Berliner Monatshefte id, cikke,

¹³ Fester: Die Politik Kaiser Karls. 172. 1,

¹⁴ Czernin: Im Weltkriege 214—218, és 95—99, 1,

¹⁵ Kronprinz Wilhelm: Erinnerungen, 160—167, 1.

- ¹⁰ Czernin: Im Weltkriege 97. 1. és Kronprinz Wilhelm id. m. 215. kl.
- ¹⁷ A „Berliner Monatshefte“ idézett cikke,
- ¹⁸ Sixtus: id. m. 277—279. 1., Nowak: Der Sturz der Mittelmächte 429. kl., és Czernin: id. m. 97. kl.
- ¹⁹ Sixtus: id. m. 281—283, 1.
- ²⁰ Revertera grófnak 1926. nov. 15.-én a szerzőhöz intézett levele.
- ²¹ Revertera id. c.
- ²² Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. 238. és kl.
- ²³ „Berliner Monatshefte“ idézett cikk és Revertera grófnak 1928 szeptember 28.-án és 1938 március 12.-én a szerzőhöz intézett levelei.
- ²⁴ Poincaré: An service de la France IX. kötet, 283—286. és 293. 1. Painlevé és a belga király állásfoglalását Poincaré nem helyesen ismerteti. Erre nézve id. a következő fejezetet.
- ²⁵ Bredt: Michaelis und Kühlmann c. cikke a Preussische Jahrbücher 1927 jan. számában.
- ²⁶ Musulín: Das Haus am Ballplatz. 299. 1.
- ²⁷ Andrassy: Diplomácia és világháború 135. és ki,
- ²⁸ Allizé id. cikke.
- ²⁹ Andrassy Gyuláné grófné közlése és Revertera grófnak 1934 okt. 15.-én a szerzőhöz intézett levele.
- ³⁰ Revertera grófnak 1934. nov. 28.-án a szerzőhöz intézett levele.
- ³¹ Czernin: id, m. 98. és kl.
- ³² Fester: id. m. 263, és kl.
- ³³ Revertera jelentését a február elsejei találkozóról és Czerninhez küldött utolsó táviratait közli a „Berliner Monatshefte“ 1937, májusi száma. A békeakció ezen fázisára nézve lásd még ugyanezen lapnak id. cikkét és Revertera grófnak 1926 november 15.-én és 1928 október 30.-án a szerzőhöz intézett leveleit.

IV.

- ¹ Névtelen szerzőnek „La Paix des Empires Centraux 1917“ c. cikke a „Revue des Deux Mondes“ 1929 szeptember 1-i számában. A névtelen szerző mögött Opocensky cseh külügyminisztériumi miniszteri tanácsosnak adatai alapján dolgozó Muret Maurice svájci publicista húzódik meg,
- ² Charles Seymour: Die vertraulichen Dokumente des Obersten House 218. 1.
- ³ Smuts jelentését Loyd Georgehoz közli Loyd George: Mein Anteil am Weltkrieg. III. k. 16—29. lap, Mensdorf fét a „Berliner Monatshefte“ 1937 májusi száma. A tárgyalásokra lásd még Benes: Der Aufstand der Nationen 326—328. 1., Wiesner: Die letzte Friedenschance Österreichs (Neues Wiener Journal 1927 április 16.-i sz.) és anonim szerzőnek: „Die bedeutsamste Friedensaktion“ c. cikkét a Neues Wiener Journal 1926 január 31.-i számában.
- ⁴ Benes: id. m. 426, kl,
- ⁵ Stuart: Geheimnisse aus Grewe-House, 23, es kl.

⁶ Bajza József: A magyar-horvát unió felbomlása. (Budapesti Szemle 1925. novemberi szám.)

⁷ Loyd George: id. m. 38. 1.

⁸ Loyd George: id. m. 40. kl.

⁹ E tárgyalásokra nézve lásd Lajos Iván: IV. Károly király élete és politikája. 373—381. 1.

¹⁰ Loyd George: id. m. 41—44., Benes: id. m. 428, kl., Wiesner: id. cikke és anonim szerzőnek „Der englische Friedensfühler im Frühjahr 1918“ című cikke a Neues Wiener Journal 1926 február 14.-i számában.

V.

¹ Chatelle: La paix manquée 4—10. 1, Ugyanott Cambon 1917 február 24.-i följegyzéseit a német titkos jegyzék tartalmáról.

² Chatelle: id. m. 10—19. 1.

³ U, o. 28. 1.

⁴ Lancken: Meine dreissig Dienstjahre. 257. kl,

⁵ Chatelle: id. m. 21—28. 1.

⁶ Lancken emlékiratainak ezen állítása teljesen érthetetlen előttünk, hiszen *egészen kétségtelen*, hogy Dechanel mindvégig a Monarchia fenntartásának leglelkesebb híve volt és midőn pl. Masaryk Parisban érentkezésben kívánt lépni vele, a legmerevebben zárkózott el a professzorral való találkozás elől. De meg azután látni fogjuk azt is, hogy Lancken nem nagyon feszélyeztette magát akciója közben a Monarchiára való tekintetektől.

⁷ Lancken: id. m, 252. ki.

⁸ Chatelle: id. m, 37—41, 1, és Briand cikke a békeakcióról a *Matin* 1920 aug. 12.-i és 13.-i számában.

⁹ Chatelle: id. m, 41—47, 1.

¹⁰ Chateile: id. m. 48—54. 1.

¹¹ Poincaré: Au service de la France. IX. k. 283—286. 1.

¹² Ez kétségtelenül nem volt biztosítéknak tekinthető, hiszen Briand már jóval előbb megüzente Lanckennak, hogy csak a kormány, *sői* a szelvéseges hatalmak hozzájárulásával utazhat a kért találkozóra.

¹³ Chatelle: id. m. 57—68. 1.

¹⁴ Ribot: Journal de Alexandre Ribot et correspondances inédites. 211, kl. Az akciót magát, bár nem teljesen objektíven, ismerteti. 203—240. 1

¹⁵ Briand titkárja volt.

¹⁶ Ribot: id. m. 216. kl.

¹⁷ Chatelle: 69—75. 1.

¹⁸ Lancken: id. m, 261. kl.

¹⁹ Chatelle: id. m. 76—87. 1,

²⁰ Lancken id. m, 251—264. 1, Teljesen valószínűtlen és hézagos előadása a békeakciónak.

²¹ Ribot: id. m. 279. kl.

²² Lajos Iván: IV. Károly király élete és politikája. 297—300. 1.

²³ Ribot: id, m. 218. kl.

²⁴ Ribot: id. m. 162. kl.

VI.

- ¹ Ld. az Armand—Revertera-féle békeakcióról szóló fejezetet.
² Fester; Die Politik Kaiser Karls. 260—265. 1.
³ Neumann: Dokumente und Argumente. 260. 1., a teljes szöveget pedig 463—468. 1.
⁴ Ribot: Journal de Alexandre Ribot et correspondances inédites. 252. 1.
⁵ Lajos Iván: IV. Károly király élete és politikája. 300—317. 1.
⁶ Ribot: id. m. 208. 1.
⁷ U. o.
⁸ Ribot: id. m. 219. 1.

VII.

- ¹ Schwertfeger: Die politischen und militärischen Verantwortlichkeiten im Verlaufe der Offensive von 1918, 189, kl.
² Schwertfeger: id. m. 346. kl.
³ Opocensky: Umsturz in Mitteleuropa, 154—158. 1, és Hintzenek a német parlament vizsgálóbizottsága előtt tett nyilatkozata. Közli Schwertfeger: id. m. 393, 1, Ez utóbbi azonban Toering dezavualását teljesen elhagytja.

VIII.

- ¹ Lajos Iván: IV. Károly király élete és politikája. 382—403. 1
² Az antant körökben elterjedt ezen felfogásra és érveire nézve ld, különösen a cseh külügyminisztérium tanácsosának, Opocenskynek: „Umsturz in Mittel-Europa“ c. művét. 12—20. 1.
³ Buchernek Clemenceauhoz való viszonyára nézve ld. Allizé: Mes Souvenirs de Vienne 65. 1.
⁴ Werkmann: Deutschland als Verbündeter. 286—289. 1.
^{4a} E tárgyalásokra nézve ld. különösen a bécsi külügyminisztérium aktái alapján dolgozó Opocenskynek id. m. 30—34., 260., kl. 287—296., 317—320. és 353—357. 1.
⁵ Charles Seymour: Die vertraulichen Dokumente des Obersten House. 405. 1.
⁶ Pethő Sándor: Világostól Trianonig védelme. 44. és ki.
⁷ Windischgraetz: Küzdelmeim. 218, és ki.
⁸ Windischgraetz feljegyzéseit a békeakcióról közli a Neues Wiener Journal 1926. május 23-iki száma. Ld. még Werkmann „Der Zusammenbruch“ c. tanulmányának „Die letzten Hoffnungen gescheitert“ c. cikkei a Neues Wiener Journal 1924 aug. 14-iki számában.
⁹ A „Heinrich Lammasch“ c. gyűjteményes műben Redlich József cikke a 154—185. 1.
¹⁰ Andrassy Gyuláné, grófné bizalmas naplójának közlése.
¹¹ Andrassy Gyuláné, grófné bizalmas naplójának közlése.

¹² Landwehr: Hunger. 289, 1. .

¹³ Többek között idézi Pozzi: „A háború bűnösei“ c. művének 252 lapján.

¹⁴ Ld. Weber tábornoknak november 1.-én a hadsereg főparancsnoksághoz intézett táviratát. Közli: Kerchnawe: Der Zusammenbruch der öster.-ungar. Wehrmacht im Herbst 1918. 140. 1.

¹⁵ Kerchnawe: id, m. 128—131. 1.

¹⁶ Rubint: Összeomlás. 280—284. 1.

¹⁷ Mermeix: id. m. 206—209. 1.

¹⁸ Magyarság 1924 november 22-iki száma.

¹⁹ Ld. „Igazságot Magyarországnak“ c. gyűjteményes mű 79. lapját,

²⁰ Poincaré: Victoire et armistice. 69., 388. és 457. 1.